

Μ. ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ - Α. ΡΟΜΠΕΡΤΣ

Η ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

Μ. ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ Α. ΡΟΜΠΕΡΤΣ

Η ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Μετ. Νίκος Β. Αλεξίου

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ
ΤΥΠΟΣ

ΤΙΤΛΟΣ: *Η Οικολογία και η Επαναστατική Σκέψη*
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: *Νίκος Β. Αλεξίου*
ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: *ΦΩΤΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΕ Κεραμεικού 23,*
τηλ. 5245846

ΕΚΔΟΣΕΙΣ: *«ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ*
Βαλτετσίου 53, Τηλ. 3802040

Εἰσαγωγή

Σχεδόν σέ κάθε περίοδο ἀπ' τήν ἐποχή τῆς 'Αναγέννησης καί μετά, ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐπαναστατικῆς σκέψης ἐπηρεάστηκε βαθύτατα ἀπό κάποιον ἐπιστημονικό κλάδο σέ συνδυασμό συχνά μέ μιά φιλοσοφική σχολή.

'Η 'Αστρονομία στήν ἐποχή τοῦ Γαλιλαίου καί τοῦ Κοπέρνικου, βοήθησε στή μετατροπή ἑνός κινήματος ἀκαθόριστων ἰδεῶν, πού προέρχονταν ἀπό τό Μεσαίωνα, γεμάτου ἀπό προλήψεις, σ' ἕνα κίνημα πού διαπότιζε ἕνας κριτικός ὀρθολογισμός μέ μιά καθαρά νατουραλιστική κι ἀνθρωπιστική ὀπτική. Στή διάρκεια τοῦ Διαφωτισμοῦ – τῆς περιόδου πού μεσουράνησε ἡ Γαλλική 'Επανάσταση – τό ἀπελευθερωτικό αὐτό ἰδεολογικό κίνημα ἐνισχύθηκε ἀπ' τίς προόδους στή μηχανική καί τά μαθηματικά. 'Η Βικτωριανή ἐποχή σείστηκε συνθέμελα ἀπό ἐξελικτικές θεωρίες στόν τομέα τῆς βιολογίας καί τῆς ἀνθρωπολογίας, ἀπ'τήν ἐπανεπεξεργασία τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας τοῦ Ρικάρντο ἀπ'τό Μάρξ καί πρός τά τέλη της ἀπ' τή Φροϋδική ψυχολογία.

Στήν ἐποχή μας, ἔχουμε δεῖ τήν ἀφομείωση αὐτῶν τῶν κάποτε ἀπελευθερωτικῶν ἐπιστημῶν ἀπ'τήν κατεστημένη κοινωνική τάξη. Πραγματικά, ἀρχίσαμε νά θεωροῦμε τήν ἴδια τήν ἐπιστήμη σάν ἕνα ὄργανο ἐλέγχου πάνω στή νοητική διαδικασία καί τή σωματική ὀντότητα τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτή ἡ δυσπιστία ἀπέναντι στήν ἐπιστήμη καί τήν ἐπιστημονική μέθοδο δέν εἶναι ἀδικαιολόγητη. «Πολλοί εὐαίσθητοι ἄνθρωποι, ἰδιαίτερα οἱ καλλιτέχνες», παρατηρεῖ ὁ 'Αβραάμ Μάσλοβ, «φοβοῦνται ὅτι ἡ ἐπιστήμη μολύνει καί καταπιέζει, ὅτι κατακερματίζει μᾶλλον τ' ἀντικείμενα, ἀντί νά τά ἑνοποιεῖ κι ἔτσι καταστρέφει μᾶλλον ἀντί νά δημιουργεῖ»· ἐκεῖνο ἴσως πού εἶναι ἐξίσου σημαντικό, βρίσκεται στό ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἔχει χάσει τήν κριτική της αἰχμή. Λειτουργικοί κυρίως ἤ ἐνόργανοι ἀπό ἄποψη περιεχομένου, οἱ ἐπιστημονικοί κλάδοι πού κάποτε ἔσπασαν τά ἀνθρώπινα δε-

σμά, χρησιμοποιοῦνται τώρα γιά νά τά διαιωνίζουν καί νά τά ἐπιχρυσώνουν. Ἀκόμα κι ἡ φιλοσοφία ἔχει προσχωρήσει στήν τάση νά χρησιμοποιοῦνται ἐπιστημονικά ὄργανα (σέ κάθε ἔρευνα) καί τείνει νά μήν εἶναι τίποτα παραπάνω ἀπό ἕνα σύστημα λογικῶν τεχνασμάτων, ὁ ὑπηρέτης τοῦ ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστή μᾶλλον παρά τοῦ ἐπαναστάτη.

Ὑπάρχει ὅμως μιά ἐπιστήμη πού μπορεῖ ν' ἀποκαταστήσει ἀκόμα καί νά ὑποσκελίσει τήν ἀπελευθερωτική ὑπόσταση τῶν παραδοσιακῶν ἐπιστημῶν καί φιλοσοφιῶν. Περνάει κάπως φευγαλέα κάτω ἀπ'τό ὄνομα «οἰκολογία»- ἕνας ὅρος πού ἐπινοήθηκε ἀπ' τόν Χαῖκελ, πρίν ἀπό ἕνα αἰώνα, γιά νά ὑποδηλώσει «τήν ἔρευνα τοῦ συνόλου τῶν σχέσεων τοῦ ζώου τόσο μέ τό ὀργανικό ὅσο καί μέ τό ἀνόργανο περιβάλλον του». Μέ τήν πρώτη ματιά ὁ ὁρισμός τοῦ Χαῖκελ φαίνεται ἀρκετά ἀθλαβής κι ἡ οἰκολογία, εἰδωμένη στενά σά μιά ἀπ'τίς βιολογικές ἐπιστήμες, περιορίζεται συχνά σέ μιά παραλλαγή τῆς βιομετρίας, στήν ὁποία οἱ ἐρευνητές στρέφονται πρός τήν ἔρευνα τῶν συστημάτων διατροφῆς καί σέ στατιστικές μελέτες τῶν ζωϊκῶν πληθυσμῶν.

Κατανοημένη ὅμως πλατιά, ἡ οἰκολογία ἀσχολεῖται μέ τήν ἰσορροπία τῆς φύσης. Στό μέτρο πού ἡ φύση συμπεριλαμβάνει καί τόν ἄνθρωπο, ἡ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται βασικά μέ τόν ἐναρμονισμό ἀνθρώπου καί φύσης. Αὐτή ἡ ὀπτική ἔχει ἐκρηχτικές συνέπειες. Οἱ ἐκρηχτικές συνέπειες μιᾶς οἰκολογικῆς προσέγγισης προέρχονται ὄχι μόνο ἀπ'τό γεγονός ὅτι ἡ οἰκολογία ἀποτελεῖ οὐσιαστικά μιά κριτική ἐπιστήμη – εἶναι πραγματικά κριτική σ' ἕνα βαθμό πού δέν κατόρθωσαν νά φθάσουν τά πιό ριζοσπαστικά συστήματα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας – ἀλλά κι ἐπειδή εἶναι ἐπίσης μιά ἑνοποιητική κι ἀνοικοδομητική ἐπιστήμη. Αὐτή ἡ ἑνοποιητική κι ἀνοικοδομητική πλευρά τῆς οἰκολογίας, ἀναπτυγμένη ὡς τίς τελικές της συνέπειες, ὁδηγεῖ ἄμεσα σέ ἀναρχίζουσες περιοχές τῆς κοινωνικῆς σκέψης. Γιατί, σέ τελευταία ἀνάλυση, εἶναι ἀδύνατο νά κατορθωθεῖ ὁ ἐναρμονισμός ἀνθρώπου καί φύσης, δίχως τή δημιουργία μιᾶς ἀνθρώπινης κοινότητας, ἡ ὁποία νά ζεῖ σέ μιά διαρκή ἰσορροπία μέ τό φυσικό της περιβάλλον.

LEWIS HERBER

ΓΙΑ ΜΙΑ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΛΥΣΗ

Ἡ λαική ἀνησυχία γιά τή φθορά καί τή μόλυνση τοῦ περιβάλλοντος δέν ἐμφανίστηκε γιά πρώτη φορά ἁπλῶς στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60, οὔτε ἀποτελεῖ γι' αὐτόν τό λόγο, τή μοναδική ἀνταπόκριση τοῦ σημερινοῦ αἰώνα. Ἡ μόλυνση τοῦ ἀέρα, ἡ ρύπανση τοῦ νεροῦ, ἡ ἀλλοίωση τῶν τροφίμων κι ἄλλα προβλήματα τοῦ περιβάλλοντος, ἀπασχολοῦσαν τήν κοινή γνώμη ἀπ' τήν Ἀρχαιότητα, ὅπου οἱ ἔννοιες τῶν ἀσθενειῶν τοῦ περιβάλλοντος ἦταν πολύ πιό διαδομένες ἀπ' ὅτι εἶναι σήμερα. Ὅλα αὐτά τά προβλήματα ἦρθαν ξανά στήν ἐπιφάνεια μέ τή βιομηχανική επανάσταση – μιά περίοδος πού σημαδεύτηκε ἀπ' τό ξεφύτρωμα τῶν μεγάλων πόλεων, τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐργοστασιακοῦ συστήματος καί μιά, δίχως προηγούμενο, μόλυνση καί δηλητηρίαση τοῦ ἀέρα καί τῶν νεροπηγῶν.

Ἡ κατάσταση σήμερα μεταβάλλεται δραστικά καί μ' ἕνα ρυθμό πού προμηνύει μιά καταστροφή γιά ὁλόκληρο τόν ἔμβιο κόσμο. Ἐκεῖνο πού δέ γίνεται εὔκολα κατανοητό σέ πολλές λαικές συζητήσεις πού ἀναφέρονται στή σημερινή οἰκολογική κρίση εἶναι τό ὅτι ἔχει ἀλλάξει ἡ ἴδια ἀκριβῶς ἡ φύση τῶν προβλημάτων, ὅτι ὁ ἐκφυλισμός τοῦ περιβάλλοντος εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένος μέ τόν ἐκφυλισμό τῆς ὑπάρχουσας κοινωνικῆς δομῆς. Δέν εἶναι ἁπλῶς ὁρισμένες καταχρήσεις ἤ ἕνα δοσμένο φάσμα μολυσματικῶν συντελεστῶν πού ἀμφισβητοῦνται, ἀλλά μᾶλλον ἡ ἴδια ἀκριβῶς ἡ δομή τῆς σύγχρονης γεωργίας, βιομηχανίας καί πόλης. Κατά συνέπεια, ὁ ἐκφυλισμός τοῦ περιβάλλοντος κι ἡ οἰκολογική καταστροφή, δέν μποροῦν ν' ἀποτρα-

ποῦν ἁπλῶς μέ περισσότερα προγράμματα, ὅπως ὁ «Ἔλεγχος τῆς μόλυνσης», πού ἀσχολοῦνται μέ πηγές μᾶλλον παρά μέ συστήματα. Γιά νᾶναι ἀντίστοιχη μέ τό πρόβλημα, ἡ λύση πρέπει νά συνεπάγεται πολύ βαθειές ἐξελικτικές ἀλλαγές στήν κοινωνία καί στή σχέση ἀνθρώπου μέ ἄνθρωπο.

Γιά νά καταλάβουμε τό μέγεθος τῆς οἰκολογικῆς κρίσης καί τόν ὁλοκληρωτικό μετασχηματισμό πού ἀπαιτεῖ, ἄς κάνουμε μιά σύντομη ἀνασκόπηση τοῦ «οἰκολογικοῦ προβλήματος», ὅπως ἦταν πρίν ἀπό λίγες δεκαετίες. Στή διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ '30, ἡ μόλυνση ἦταν πρωταρχικά ἕνα σκανδαλοθηρικό θέμα, ἕνα πρόβλημα ἀποκαλυπτικῆς δημοσιογραφίας, χαρακτηριστικό δεῖγμα τῆς ὁποίας ἦταν τό ἄρθρο «100 ἑκατομμύρια πειραματόζωα», τῶν Κάϊλλετ καί Σλίνκ.

Αὐτό τό εἶδος τῆς σκανδαλοθηρικῆς φιλολογίας ἐξακολουθεῖ νά ἀφθονεῖ καί βρίσκει μιά πρόθυμη ἀγορά ἀνάμεσα στούς «καταναλωτές», δηλαδή, σ' ἕνα κοινό πού ζητάει προσωρινές καί νομοθετικές λύσεις τῶν οἰκολογικῶν προβλημάτων. Ὁ ἀνώτατος ποντίφηκάς του εἶναι ὁ Ράλφ Νάντερ, ἕνας ἐνεργητικός νέος πού ἔχει συνδυάσει ἔξυπνα τήν παραδοσιακή σκανδαλοθηρία μέ μιά ἀσφαλή μορφή νεοαριστερίστικου ἀκτιβισμοῦ. Στήν πραγματικότητα ἡ ἔμφαση τοῦ Νάντερ ἀνήκει σέ μιά ἄλλη ἱστορική περίοδο, γιατί ἡ ἔκταση τοῦ προβλήματος τῆς μόλυνσης ἔχει ξεπεράσει τίς πιό ὑπερβολικές ἐκθέσεις τῆς δεκαετίας τοῦ '30. Οἱ νέες πηγές μόλυνσης δέν εἶναι πιά «δηλητήρια», μέ τήν ἐκλαϊκευμένη ἔννοια τοῦ ὅρου ἀλλά ἀνήκουν μᾶλλον στά προβλήματα τῆς οἰκολογίας κι ὄχι ἁπλῶς τῆς φαρμακευτικῆς κι αὐτά δέ προσφέρονται γιά νομοθετική θεραπεία.

Αὐτό πού ἀντιμετωπίζουμε τώρα, δέν εἶναι τά κυρίως ειδικά, ταχύτατα ἐξαφανιζόμενα δηλητήρια πού τρομοκράτησαν μιά προηγούμενη γενιά, ἀλλά τά μακρόβια, καρκινογόνα καί μεταλλαξιογόνα κατάλοιπα, ὅπως τά ραδιενεργά ἰσότοπα κι οἱ χλωριωμένοι ὑδρογονάνθρακες. Αὐτά τά κατάλοιπα γίνονται μέρος τῆς ἴδιας ἀκριβῶς τῆς ἀνατομίας τοῦ ἀτόμου, διεισδύοντας στή διάρθρωση τῶν ὀστῶν του, στούς ἱστούς καί τά λίπη. Ἡ διασπορά τους εἶναι τόσο σφαιρική ὥστε γίνονται μέρος τῆς ἀνατομίας τοῦ ἴδιου τοῦ περιβάλλοντος. Θά ὑπάρχουν μέσα μας καί γύρω μας γιά πολλά χρόνια, σέ πολλές περιπτώσεις γιά πολλές γενιές. Τά τοξικά τους ἀποτελέσματα εἶναι συνήθως χρόνια μᾶλλον παρά ὀξεῖα, τά δέ θανατηφόρα καί μεταλλα-

κτικά ἀποτελέσματα πού ἔχουν πάνω στόν ἄνθρωπο δέ θά γίνουν ἀντιληπτά πρωτοῦ νά περάσουν πολλά χρόνια. Εἶναι βλαβερά ὄχι μόνο σέ μεγάλες ποσότητες, ἀλλά καί σέ ἀπειροελάχιστες ἀναλογίες · σά τέτοια δέν μποροῦν ν' ἀνιχνευτοῦν ἀπ' τίς ἀνθρώπινες αἰσθήσεις ἤ ἀκόμα, σέ πολλές περιπτώσεις, μέ τίς παραδοσιακές μεθόδους ἀνάλυσης. Καταστρέφουν ὄχι μόνο συγκεκριμένα ἄτομα, ἀλλά καί τό ἀνθρώπινο εἶδος σά σύνολο κι οὐσιαστικά ὅλες τίς ἄλλες μορφές ζωῆς.

Ὄχι λιγότερο ἀνησυχητικό εἶναι τό γεγονός ὅτι πρέπει ν' ἀναθεωρήσουμε ριζικά τίς παραδοσιακές μας ἀντιλήψεις ἀναφορικά μέ τό τί ἀποτελεῖ μιά «ἑστία μόλυνσης» τοῦ περιβάλλοντος.

Πρίν ἀπό λίγες δεκαετίες θἄταν παράλογο νά περιγράψουμε τό διοξείδιο τοῦ ἄνθρακος καί τή θερμότητα σάν «πηγές μόλυνσης» μέ τή συνηθισμένη ἔννοια τοῦ ὅρου. Ὅμως κι οἱ δυό περιπτώσεις μπορεῖ κάλλιστα νά συγκαταλέγονται ἀνάμεσα στίς πιό σοβαρές αἰτίες τῆς μελλοντικῆς οἰκολογικῆς ἀστάθειας καί ν' ἀποτελοῦν σοβαρές ἀπειλές γιά τήν ἱκανότητα ἐπιβίωσης τοῦ πλανήτη. Σάν ἀποτέλεσμα τῶν βιομηχανικῶν κι οἰκιακῶν λειτουργιῶν καύσης, ἡ ποσότητα τοῦ διοξείδιου τοῦ ἄνθρακος μέσα στήν ἀτμόσφαιρα, ἔχει αὐξηθεῖ κατά 25% περίπου, στά προηγούμενα 100 χρόνια, ἕνας ἀριθμός πού μπορεῖ κάλλιστα νά διπλασιαστεῖ ξανά στά τέλη τοῦ αἰῶνα. Τό περίφημο «ἀποτέλεσμα τοῦ θερμοκήπιου», τό ὁποῖο ἀναμενόταν νά παράγουν αὐξανόμενες ποσότητες γκαζιοῦ, ἔχει ἤδη συζητηθεῖ πλατιά:
Υποτίθεται ὅτι στό τέλος, τό γκάζι θ' ἀναχαιτίσει τήν ἔκλυση τῆς θερμότητας τοῦ πλανήτη στό διάστημα, προκαλώντας μιά ἄνοδο τῆς συνολικῆς θερμοκρασίας, ἡ ὁποία θά λειώσει τά πολικά παγόβουνα καί θἄχει σά τελικό ἀποτέλεσμα τό πλημμύρισμα τεράστιων παράκτιων περιοχῶν. Ἡ θερμική μόλυνση, πού εἶναι βασικά ἀποτέλεσμα τῶν θερμῶν ὑδάτων πού ἀποδεσμεύονται ἀπό πυρηνικούς καί παραδοσιακούς σταθμούς παραγωγῆς ἐνεργείας, ἔχει ὀλέθρια ἀποτελέσματα πάνω στήν οἰκολογία τῶν λιμνῶν, ποταμῶν κι ἐκβολῶν τῶν ποταμῶν. Ἡ ἄνοδος τῆς θερμοκρασίας τοῦ νεροῦ ὄχι μόνο καταστρέφει τίς φυσιολογικές κι ἀναπαραγωγικές λειτουργίες τῶν ψαριῶν, ἀλλά προωθεῖ ἐπίσης καί τή δημιουργία μεγάλων στρωμάτων ἀπό φύκια πού ἔχουν γίνει τόσο σοβαρό πρόβλημα γιά τούς πλωτούς ποταμούς.

Τό κρίσιμο σημεῖο τῆς οἰκολογικῆς κρίσης πού ἀντιμετωπίζουμε σήμερα, εἶναι ἡ ἴδια ἀκριβῶς ἡ ἱκανότητα τοῦ πλανήτη νά διατηρήσει ἀναπτυγμένες μορφές ζωῆς. Ἡ κρίση συνοδεύεται ἀπό μαζικές αὐξήσεις τῶν «τυπικῶν» μορφῶν μόλυνσης τοῦ ἀέρα καί τοῦ νεροῦ, ἀπό μιά αὐξανομένη συσσώρευση ἀπόβλητων πού δέ διασπῶνται, κατάλοιπων μολύβδου, κατάλοιπων ἐντομοκτόνων καί τοξικῶν συντηρητικῶν τῶν τροφίμων, ἀπ' τήν ἐπέκταση τῶν πόλεων σέ τεράστιες ἀστικές ζῶνες, ἀπό αὐξανόμενες ἐντάσεις πού ὀφείλονται στό συνωστισμό, στό θόρυβο καί τή μαζική διαβίωση, ἀπ' τό ἀχαλίνωτο σημάδεμα τοῦ πλανήτη, πού εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν γεωτρήσεων, τῆς συσσώρευσης σκουπιδιῶν καί τῆς οἰκοπεδικῆς κερδοσκοπίας. Τό ἀποτέλεσμα ὅλων αὐτῶν εἶναι πώς ὁ πλανήτης, μέσα σέ λίγες δεκαετίες, ἔχει λεηλατηθεῖ σέ μιά ἔκταση, πού εἶναι ἀπαράμιλλη μέσα σ' ὁλόκληρη τήν ἱστορία τοῦ ἀποικισμοῦ τῆς Γῆς ἀπ' τόν ἄνθρωπο.

Τέλος, ἡ πολυπλοκότητα κι ἡ διαφοροποίηση τῆς ζωῆς, πού ἔχει σημαδέψει τή βιολογική ἐξέλιξη ἐδῶ καί πολλά ἑκατομμύρια χρόνια, ἀντικαθίσταται ἀπό ἕνα ἁπλούστερο, πιό συνθετικό κι αὐξανόμενα ὁμοιογενές, περιβάλλον. Πέρα ἀπό κάθε αἰσθητική θεώρηση, ἡ ἐξαφάνιση αὐτῆς τῆς πολυπλοκότητας καί διαφοροποίησης μπορεῖ ν' ἀποδειχθεῖ ὅτι ἀποτελεῖ τήν πιό σοβαρή ἀπώλεια ἀπ' ὅλες. Ἡ σύγχρονη κοινωνία καταστρέφει κυριολεκτικά τό ἔργο τῆς ὀργανικῆς ἐξέλιξης. Ἄν συνεχίσει ἀπερίσπαστη αὐτή ἡ διαδικασία, ὁ πλανήτης πιθανόν νά ἐκφυλιστεῖ σ' ἕνα ἐπίπεδο βιολογικῆς ἁπλοποίησης ὅπου ἡ ἀνθρωπότητα – τῆς ὁποίας ἡ εὐημερία ἐξαρτιέται κατάφωρα ἀπ' τά πολύπλοκα δίκτυα τροφῶν πού βρίσκονται στό ὑπέδαφος, τήν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους καί τούς ὠκεανούς – δέ θἆναι πιά ἱκανή νά διατηρηθεῖ σάν ἕνα βιώσιμο ζωικό εἶδος.

Τά τελευταῖα χρόνια, ἔχει ἐμφανιστεῖ ἕνα εἶδος ὀπαδοῦ τοῦ βιολογικοῦ ψυχροῦ πολέμου, ὁ ὁποῖος ἔχει τήν τάση ν' ἀποδίδει τήν οἰκολογική κρίση στήν τεχνολογία καί τήν πληθυσμιακή αὔξηση, ἀπογυμνώνοντάς την ἔτσι ἀπ' τό ἐκρηκτικό κοινωνικό της περιεχόμενο. Ἀπ' αὐτή τήν ὀπτική, ἔχει ξεπροβάλλει μιά νέα ἐκδοχή τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, ὅπου τά ἐργαλεῖα κι οἱ μηχανές, ἐνισχυμένα ἀπό σεξουαλικά ἀνεύθυνους ἀνθρώπους, ἐρημώνουν τόν πλανήτη ἀπό κοινοῦ. Τόσο ἡ τεχνολογία, ὅσο κι ἡ σεξουαλική ἀνευθυνότητα, συνεχίζει τό ἐπιχείρημα,

πρέπει νά περισταλλοῦν – ἄν ὄχι ἐθελοντικά, τότε ἀπ' τό θεικό θεσμό πού ὀνομάζεται κράτος.

Ἡ ἀφέλεια αὐτῆς τῆς προσέγγισης θά προκαλοῦσε τό γέλιο, ἄν δέν εἶχε ὀλέθριες συνέπειες. Ἡ Ἱστορία ἔχει γνωρίσει πολλές, διαφορετικές μορφές ἐργαλείων καί μηχανῶν, μερικά ἀπ' τά ὁποῖα εἶναι κατάφωρα βλαβερά γιά τήν ἀνθρώπινη εὐημερία καί τό φυσικό κόσμο κι ἄλλα πού ἔχουν φανερά βελτιώσει τήν κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου καί τήν οἰκολογία μιᾶς περιοχῆς. Θἄταν παράλογο νά βάλουμε κάτω ἀπό μιά κοινή ἐπικεφαλλίδα, τ' ἀλέτρια καί τά μεταλλαξιογενῆ, τίς ὑφαντουργικές μηχανές καί τ' αὐτοκίνητα, τούς κομπιοῦτερ καί τούς διαστημικούς πυραύλους. Ἀκόμα χειρότερα, θἄταν ὁλότελα παραπλανητικό ν' ἀσχοληθοῦμε μ' αὐτές τίς τεχνολογίες, ἀπομονώνοντάς τες ἀπ' τό κοινωνικό τους πλαίσιο.

Οἱ τεχνολογίες δέν ἀποτελοῦνται μόνο ἀπ' τά ὄργανα πού χρησιμοποιοῦν οἱ ἄνθρωποι γιά νά διευθετήσουν τή σχέση τους μέ τό φυσικό κόσμο, ἀλλά κι ἀπ' τίς στάσεις μέ τίς ὁποῖες συσχετίζονται αὐτά τά ὄργανα. Οἱ στάσεις εἶναι φανερά κοινωνικά προιόντα, τ' ἀποτελέσματα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πού συνάπτουν οἱ ἄνθρωποι ἀνάμεσά τους. Αὐτό πού χρειάζεται φανερά δέν εἶναι μιά ἀλόγιστη ἀποδοκιμασία τῆς τεχνολογίας καθαυτῆς, ἀλλά μᾶλλον μιά ἀναδιάταξη καί νέα ἀνάπτυξη τεχνολογιῶν, σύμφωνα μέ οἰκολογικά ὑγιεῖς ἀρχές. Χρειαζόμαστε μιά οἰκοτεχνολογία πού θά βοηθήσει τόν ἐναρμονισμό τῆς κοινωνίας μέ τό φυσικό κόσμο.

Ἡ ἴδια ὑπεραπλοποίηση εἶναι κατάφωρη στό νεο-Μαλθουσιανό πανικό ἀναφορικά μέ τήν πληθυσμιακή αὔξηση. Ὁ ὑποβιβασμός τῆς πληθυσμιακῆς ἀνάπτυξης σέ μιά ἁπλή ἀναλογία ἀνάμεσα στούς δεῖκτες γεννήσεων καί τούς δεῖκτες θανάτων, συγκαλύπτει τούς πολύ πολύπλοκους κοινωνικούς παράγοντες πού ὑπεισέρχονται καί στίς δυό στατιστικές. Ἕνας αὐξανόμενος ἤ ἐλαττούμενος δείκτης γεννήσεων δέν εἶναι ἕνα ἁπλό βιολογικό, στατιστικό στοιχεῖο, ὄχι περισσότερο ἀπ' ὅτι ἕνας αὐξανόμενος ἤ ἐλαττούμενος δείκτης θανάτων. Ὑπόκεινται κι οἱ δυό στίς ἐπιδράσεις τῆς οἰκονομικῆς κατάστασης τοῦ ἀτόμου, τῆς φύσης τῆς οἰκογενειακῆς δομῆς, τῶν ἀξιῶν τῆς κοινωνίας, τῆς κατάστασης τῶν γυναικῶν, τῆς στάσης ἀπέναντι στά παιδιά, τῆς κουλτούρας τῆς κοινότητας καί πάει λέγοντας. Μιά ἀλλαγή σέ ὁποιοδήποτε ξεχωριστό παράγοντα,

ἀντενεργεῖ μέ τούς ὑπόλοιπους γιά νά παράγει τά στατιστικά στοιχεῖα πού ὀνομάζονται «δείκτης γεννήσεων» καί «δείκτης θανάτων». Προερχόμενοι ἀπό τέτοιες ἀφηρημένες ἀναλογίες, οἱ δεῖκτες τῆς πληθυσμιακῆς αὔξησης μποροῦν εὔκολα νά χρησιμοποιηθοῦν γιά νά ἐνισχύσουν ἐξουσιαστικούς ἐλέγχους καί τελικά μιά ὁλοκληρωτική κοινωνία, ἰδιαίτερα ἄν χρησιμοποιηθοῦν σά δικαιολογία ἡ νεο-Μαλθουσιανή προπαγάνδα κι ἡ ἀποτυχία τοῦ ἐθελοντικοῦ ἐλέγχου τῶν γεννήσεων. Ὑποστηρίζοντας ὅτι τά ἐξαναγκαστικά μέτρα ἐλέγχου τῶν γεννήσεων καί μιά προγραμματισμένη πολιτική ἀδιαφορίας ἀπέναντι στήν πείνα, ἴσως τελικά γίνουν ἀπαραίτητα γιά τή σταθεροποίηση τοῦ παγκόσμιου πληθυσμοῦ, οἱ νεο-Μαλθουσιανοί δημιουργοῦν ἤδη ἕνα εὐνοϊκό κλίμα πού θά κάνει κοινωνικά ἀποδεκτές, διάφορες πολιτικές γενοκτονίας κι ἐξουσιαστικούς θεσμούς.

Εἶναι ὑπερβολικά εἰρωνικό πώς ἡ ἐπιβολή, πού εἶναι τόσο φανερά ἔμφυτη στή νεο-Μαλθουσιανή ὀπτική, ἔχει καταλάβει μιά ἀξιοσέβαστη θέση στή δημόσια συζήτηση πού ἀναφέρεται στήν οἰκολογία – γιατί οἱ ρίζες τῆς οἰκολογικῆς κρίσης βρίσκονται ἀκριβῶς στήν καταπιεστική βάση τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά κυριαρχήσει πάνω στή φύση, προέρχεται ἄμεσα ἀπ' τήν κυριαρχία ἀνθρώπου πάνω σέ ἄνθρωπο. Ἡ πατριαρχική οἰκογένεια ἔχει ἴσως σπείρει τό σπόρο τῆς κυριαρχίας στίς βασικές σχέσεις τῆς ἀνθρωπότητας· ὁ κλασσικός διαχωρισμός ἀνάμεσα στό πνεῦμα καί τήν πραγματικότητα – στήν πραγματικότητα, ἀνάμεσα στήν πνευματική καί τή σωματική ἐργασία – ἴσως τήν ἔχει θρέψει, ἡ ἀντινατουραλιστική προκατάληψη τοῦ Χριστιανισμοῦ ἴσως ἔχει συντελέσει στήν ἀνάπτυξή της. Ἀλλά ἔπρεπε προηγούμενα νά μετατραποῦν σέ ἐμπορευματικές σχέσεις, οἱ ὀργανικές σχέσεις τῆς κοινότητας, ἀνεξάρτητα ἀπ' τό ἄν εἶχαν νομαδική, φεουδαλική ἤ ἀγροτική μορφή, γιά νά ἐκφυλιστεῖ ὁ ἴδιος ὁ πλανήτης σέ μιά πηγή πρόσφορη γιά ἐκμετάλλευση.

Αὐτή ἡ αἰωνόβια τάση βρίσκει τήν πιό ἐπιδεινωμένη της ἀνάπτυξη στό σύγχρονο καπιταλισμό : μιά κοινωνική τάξη πού ἐνορχηστρώνεται τέλεια ἀπ' τό ἀξίωμα «παραγωγή γιά τήν παραγωγή». Χάρη στήν ἔμφυτα ἀνταγωνιστική της φύση, ἡ ἀστική κοινωνία ὄχι μόνο στρέφει τούς ἀνθρώπους τόν ἕνα ἐνάντια στόν ἄλλο, ἀλλά κι ὁλόκληρη τήν ἀνθρωπότητα ἐνάντια στόν φυσικό κόσμο. Ὅπως ἀκριβῶς οἱ ἄνθρωποι μετατρέπον-

ται σέ ἐμπορεύματα, ἔτσι καί κάθε πτυχή τῆς φύσης μετατρέπεται σέ ἐμπόρευμα, σ' ἕνα πόρο πού πρόκειται νά ὑποστεῖ βιομηχανική ἐπεξεργασία καί νά ἐμπορευματικοποιηθεῖ ἀχαλίνωτα. Μέ τή σειρά τους, ὁλόκληρες ἠπειρωτικές περιοχές μετατρέπονται σέ ἐργοστάσια κι ὁλόκληρες πόλεις σέ ἀγορές. Οἱ φιλελεύθεροι εὐφημισμοί γι' αὐτούς τούς ἐξωραϊσμένους ὅρους εἶναι «ἀνάπτυξη», «βιομηχανική κοινωνία», «πληγή τῶν πόλεων». Ἀλλά σ' ὁποια γλώσσα κι ἄν περιγράφονται, τά φαινόμενα αὐτά ἔχουν τίς ρίζες τους στήν κυριαρχία ἀνθρώπου πάνω σέ ἄνθρωπο.

Καθώς ἀναπτύσσεται ἡ τεχνολογία, τό ἀξίωμα «παραγωγή γιά τήν παραγωγή», βρίσκει τό συμπλήρωμά του στό ἀξίωμα «κατανάλωση γιά τήν κατανάλωση». Ἡ φράση «καταναλωτική κοινωνία», ὁλοκληρώνει τήν περιγραφή τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς τάξης σά μιά «βιομηχανική κοινωνία». Οἱ ἀνάγκες κατασκευάζονται ἀπ' τά μαζικά μέσα ἐπικοινωνίας, γιά νά δημιουργήσουν μιά ζήτηση γιά ὁλότελα ἄχρηστα ἐμπορεύματα πού τό καθένα ἔχει σχεδιαστεῖ προσεκτικά γιά νά φθαρεῖ μετά ἀπό μιά προκαθορισμένη χρονική περίοδο. Ἡ λεηλασία τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ἀπ' τήν ἀγορά, μπορεῖ νά παραλληλιστεῖ μέ τή λεηλασία τοῦ πλανήτη ἀπ' τό κεφάλαιο. Ἡ τάση τοῦ φιλελεύθερου νά ταυτίζει τήν ἀγορά μέ τίς ἀνθρώπινες ἀνάγκες καί τό κεφάλαιο μέ τήν τεχνολογία, ἀντιπροσωπεύει ἕνα σκόπιμο λάθος πού ἐξουδετερώνει τήν κοινωνική πίεση τῆς οἰκολογικῆς κρίσης.

Οἱ κορυφαῖοι συντελεστές τῆς οἰκολογικῆς κρίσης δέν εἶναι οἱ πληθυσμιακοί δεῖκτες τῆς Ἰνδίας , ἀλλά οἱ δεῖκτες παραγωγῆς τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν, μιᾶς χώρας πού παράγει περισσότερα ἀπ' τό 50% τῆς παγκοσμίας παραγωγῆς ἀγαθῶν. Κι ἐδῶ , ἐπίσης, οἱ φιλελεύθεροι εὐφημισμοί ὅπως ἡ «ἀφθονία», ἀποκρύπτουν τήν κρίσιμη πίεση μιᾶς δίχως περιστροφές λέξης ὅπως ἡ «σπατάλη». Μ' ἕνα τεράστιο τμῆμα τοῦ βιομηχανικοῦ της δυναμικοῦ ἀφιερωμένο στήν πολεμική βιομηχανία, οἱ Ε.Π.Α ποδοπατοῦν κυριολεκτικά τόν πλανήτη καί κόβουν τούς οἰκολογικούς δεσμούς πού εἶναι ζωτικοί γιά τήν ἀνθρώπινη ἐπιβίωση. Ἄν ἀποδειχθοῦν ἀκριβεῖς οἱ σημερινές βιομηχανικές προβλέψεις, τά ὑπόλοιπα 30 χρόνια τοῦ αἰώνα θἄναι μάρτυρες σ' ἕνα πενταπλασιασμό τῆς παραγωγῆς ἠλεκτρικῆς ἐνέργειας, πού θά βασίζεται κυρίως στά πυρηνικά καύσιμα καί τό κάρβουνο.

Ἡ κολοσσιαία τροχοπέδη, μέ τή μορφή ραδιενεργῶν ἀπόβλητων κι ἄλλων κατάλοιπων, πού θά βάλει στή φυσική οἰκολογία τοῦ πλάνητη αὐτή ἡ αὔξηση, δέ χρειάζεται κάν νά περιγραφεῖ.

Σέ μιά βραχύτερη προοπτική, τό πρόβλημα δέν εἶναι λιγότερο ἀνησυχητικό. Μέσα στά ἑπόμενα πέντε χρόνια, ἡ παραγωγή ἀπόβλητων μπορεῖ ν' αὐξηθεῖ συνολικά κατά ἕνα ποσοστό 20%, τά κατάλοιπα τοῦ χαρτιοῦ κατά 5% ἐτησίως, τά κουτιά συσκευασίας κατά 3% ἐτησίως, τά κονσερβοκούτια κατά 4-5% ἐτησίως, τά πλαστικά (τά ὁποῖα ἀποτελοῦν πρός τό παρόν τό 1-2% τῶν συνολικῶν ἀπόβλητων) κατά 7% ἐτησίως. Συνολικά, αὐτές οἱ βιομηχανίες θεωροῦνται σάν οἱ πιό σοβαρές πηγές μόλυνσης τοῦ περιβάλλοντος. Ἡ ὁλότελα παράλογη φύση τῆς σύγχρονης βιομηχανικῆς δραστηριότητας, ἐξηγεῖται ἴσως καλύτερα ἀπ' τή μείωση τῶν ἐπιστρεφόμενων (καί χρησιμοποιούμενων ξανά) μπουκαλιῶν τῆς μπύρας, ἀπό 54 δισεκατομμύρια πού ὑπῆρχαν στά 1960, σέ 26 δισεκατομμύρια σήμερα. Τή θέση τους ἔχουν καταλάβει τά μπουκάλια «μιᾶς μόνο χρήσεως» (μιά αὔξηση πού ἔφθασε ἀπ' τά 8 στά 21 δισεκατομμύρια στήν ἴδια περίοδο) καί τά κονσερβοκούτια (μιά αὔξηση πού ἔφθασε ἀπ' τά 38 στά 53 δισεκατομμύρια). Τά μπουκάλια «μιᾶς μόνο χρήσεως» καί τά κονσερβοκούτια, δημιουργοῦν φυσικά, τεράστια προβλήματα στήν ἀπορρόφηση τῶν στερεῶν ἀπορριμάτων, πουλᾶνε ὅμως καλύτερα.

Θά μποροῦσε νά θεωρηθεῖ πώς ὁ πλανήτης, εἰδωμένος σάν ἕνα ἄμορφο σῶμα ἀπό ὀρυκτά, μπορεῖ ν' ἀντέξει αὐτές τίς παράλογες αὐξήσεις τῆς παραγωγῆς σκουπιδιῶν. Ὁ πλανήτης ὅμως, εἰδωμένος σάν ἕνα σύνθετο ὀργανικό πλέγμα, εἶναι βέβαιο ὅτι δέν μπορεῖ. Τό μόνο ἐρώτημα πού τίθεται εἶναι ἄν μπορεῖ νά ἐπιζήσει ὁ πλανήτης ἀπ' τή λεηλασία πού ὑφίσταται, προσφέροντας στόν ἄνθρωπο ἀρκετό χρόνο γιά ν' ἀντικαταστήσει τό σημερινό καταστροφικό κοινωνικό σύστημα μέ μιά ἀνθρωπιστική, οἰκολογικά προσανατολισμένη κοινωνία.

Ὁ προφητικός τόνος πού σημαδεύει ἕνα τόσο μεγάλο ἀριθμό ἐργασιῶν πού ἀναφέρονται στήν οἰκολογία, στή διάρκεια τῆς περασμένης δεκαετίας, δέν πρέπει ν' ἀντιμετωπιστεῖ ἀψήφιστα. Εἴμαστε μάρτυρες τοῦ τέλους ἑνός κόσμου, παρόλο πού δέν ἔχει ἀκόμα δοθεῖ ἀπάντηση στό ἐρώτημα ἄν αὐτός ὁ κόσμος εἶναι μιά ἑδραιωμένη ἀπό παλιά κοινωνική τάξη ἤ ὁ πλανήτης σά ζωντανός ὀργανισμός. Ἡ οἰκολογική κρίση, μέ τήν

ἀπειλή της νά ἐξαφανίσει τόν ἄνθρωπο, ἔχει ἀναπτυχθεῖ σέ ἀντιστοιχία μέ τήν πρόοδο τῆς τεχνολογίας, μέ τήν ἐπαγγελία της γιά ἀφθονία, ἄνεση κι ὑλική ἀσφάλεια. Συγκλίνουν κι οἱ δυό σ' ἕνα κοινό σημεῖο: στό σημεῖο ὅπου ἀπειλεῖται ἡ ἴδια ἀκριβῶς ἡ ἐπιβίωση τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δυνατότητα ν' ἀπελευθερωθεῖ ἀπ' τά δεσμά τῆς κυριαρχίας, τῆς ὑλικῆς σπάνης καί τοῦ μόχθου, δέν ὑπῆρξε ποτέ πιό ἐνθαρρυντική. Ἡ ἴδια ἀκριβῶς ἡ τεχνολογία πού χρησιμοποιήθηκε γιά τή λεηλασία τοῦ πλανήτη, μπορεῖ τώρα νά χρησιμοποιηθεῖ, ἔντεχνα κι ὀρθολογικά, ὥστε νά τόν κάνει ν' ἀνθήσει.

Εἶναι ἀπαραίτητο νά ξεπεράσουμε ὄχι μόνο τήν ἀστική κοινωνία, ἀλλά καί τή μακρόχρονη κληρονομιά τῆς ἰδιοκτητικῆς κοινωνίας: τήν πατριαρχική οἰκογένεια, τήν πόλη, τό κράτος,στήν πραγματικότητα, δηλαδή, τά ἱστορικά σχίσματα πού διαχώρισαν τό πνεῦμα ἀπ' τήν αἴσθηση, τό ἄτομο ἀπ' τήν κοινωνία, τήν πόλη ἀπ' τήν ἐπαρχία, τήν ἐργασία ἀπ' τό παιχνίδι, τόν ἄνθρωπο ἀπ' τή φύση. Τό πνεῦμα τοῦ αὐθορμητισμοῦ καί τῆς διαφοροποίησης πού διαποτίζει τήν οἰκολογική στάση ἀπέναντι στό φυσικό κόσμο, πρέπει τώρα νά στραφεῖ πρός τήν κατεύθυνση τῆς ἐπαναστατικῆς ἀλλαγῆς καί τῆς οὐτοπικῆς ἀνοικοδόμησης τοῦ κοινωνικοῦ κόσμου. Ἡ ἰδιοκτητική κοινωνία, ἡ κυριαρχία, ἡ ἱεραρχία καί τό κράτος, σ' ὅλες τους τίς μορφές, εἶναι ὁλότελα ἀσυμβίβαστες μέ τήν ἐπιβίωση τῆς βιόσφαιρας. Ἡ οἰκολογική δράση ἤ εἶναι ἐπαναστατική δράση ἤ δέν εἶναι ἀπολύτως τίποτα. Κάθε ἀπόπειρα μεταρρύθμισης μιᾶς κοινωνικῆς τάξης, πού ἀπ' τήν ἴδια της τή φύση στρέφει τήν ἀνθρωπότητα ἐνάντια σ' ὅλες τίς δυνάμεις τῆς ζωῆς, εἶναι μιά καθαρή ἀπάτη καί χρησιμεύει ἁπλῶς σάν ἀσφαλιστική δικλεῖδα γιά τούς κατεστημένους θεσμούς.

Ἡ ἐφαρμογή οἰκολογικῶν ἀρχῶν στήν κοινωνική ἀνοικοδόμηση, ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, ἀνοίγει ἐντελῶς καινούργιες προοπτικές γιά τή φαντασία καί τή δημιουργικότητα. Οἱ πόλεις πρέπει ν' ἀποκεντρωθοῦν γιά νά ἐξυπηρετοῦν τά συμφέροντα τόσο τῆς φυσικῆς ὅσο καί τῆς κοινωνικῆς οἰκολογίας. Ὁ γιγαντισμός τῶν πόλεων εἶναι καταστρεπτικός ὄχι μόνο γιά τή γῆ, τόν ἀέρα, τίς νεροπηγές καί τό τοπικό κλίμα, ἀλλά καί γιά τό ἀνθρώπινο πνεῦμα. Ἔχοντας φθάσει στό ὁριακό της σημεῖο, τή μεγαλούπολη – μιά ἀστική ἔκταση ρυμοτομημένη ἄτακτα, πού θά μποροῦσε νά περιγραφεῖ καλύτερα σά «μή - πόλη» – ἡ

πόλη πρέπει ν' ἀντικαταστηθεῖ ἀπό ἕνα μεγάλο ἀριθμό διαφοροποιημένων, ὁλοκληρωμένων κοινοτήτων, πού ἡ κάθε μιά θά κλιμακώνεται ἀνάλογα μέ τίς ἀνθρώπινες διαστάσεις καί τήν ἱκανότητα ἀντοχῆς τοῦ οἰκοσυστήματός της. Ἡ τεχνολογία, μέ τή σειρά της, πρέπει νά μπεῖ στήν ὑπηρεσία τῶν οὐσιαστικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου μέ τό προϊόν της ρυθμισμένο ὥστε νά ἐπιτρέπει μιά προσεκτική ἀνακύκλωση τῶν ἀπόβλητων μέσα στό περιβάλλον.

Μέ τήν κοινότητα καί τήν τεχνολογία της προσαρμοσμένες στήν ἀνθρώπινη κλίμακα, θἆταν δυνατή ἡ εἰσαγωγή νέων, διαφοροποιημένων ἐνεργειακῶν προτύπων: ἡ συνδυασμένη χρήση τῆς ἡλιακῆς ἐνέργειας, τῆς δύναμης τοῦ ἀνέμου καί μιᾶς συνετῆς χρησιμοποίησης φυσικῶν καί πυρηνικῶν καυσίμων. Σ' αὐτή τήν ἀποκεντρωτική κοινωνία, μιά νέα ἀντίληψη τοῦ τριμπαλισμοῦ (Σ.τ.Μ κοινωνική ὀργάνωση ἀνθρώπινων ὁμάδων κατά φυλές), ἄμεσων σχέσεων, ἀναμένεται ὅτι θ' ἀντικαταστήσει τούς γραφειοκρατικούς θεσμούς τῆς ἰδιοκτητικῆς κοινωνίας καί τό κράτος. Ὁ πλανήτης θά μοιραζόταν ἀπό κοινοῦ, μέσα σ' ἕνα νέο πνεῦμα ἁρμονίας, ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους κι ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί τή φύση.

Στά πρῶτα χρόνια τοῦ 19ου αἰώνα, αὐτή ἡ εἰκόνα μιᾶς νέας, ἐλεύθερης καί δίχως κράτος κοινωνίας, ἀποτελοῦσε στήν καλύτερη περίπτωση ἕνα μακρινό ὅραμα, ἕνα ἀνθρωπιστικό ἰδανικό, τό ὁποῖο οἱ ἐπαναστάτες περιγράφανε σάν κομμουνισμό ἤ ἀναρχισμό κι οἱ ἀντίπαλοί τους σάν οὐτοπία. Καθώς ὁ ἑπόμενος αἰώνας διαδέχθηκε τόν προκάτοχό του, ἡ πρόοδος τῆς τεχνολογίας ὁδηγοῦσε, ὁλοένα καί περισσότερο, αὐτό τό ὅραμα στό βασίλειο τῆς δυνατότητας. Ἡ οἰκολογική κρίση τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ 20ου αἰώνα, ἔχει τώρα μετατρέψει τή δυνατότητα τῶν πρώτων δεκαετιῶν του σέ τρομερή ἀναγκαιότητα. Ὄχι μόνο ἡ ἀνθρωπότητα εἶναι πιό προετοιμασμένη γιά νά ὑλοποιήσει αὐτό τό ὅραμα, ἀπό ὁποιαδήποτε ἄλλη φορά στήν Ἱστορία – ἕνα γεγονός πού ἐπιβεβαιώνεται ἐνορατικά ἀπ' τόν τριμπαλιστικό χαρακτήρα τῆς νεανικῆς κουλτούρας – ἀλλά κι ἀπ' τήν ὑλοποίησή του ἐξαρτιέται ἡ ἴδια ἀκριβῶς ἡ ἐπιβίωση τῆς ἀνθρωπότητας στά ὑπόλοιπα χρόνια πού τῆς ἀπομένουν.

Τό πιό σημαντικό ἴσως μήνυμα τοῦ Μάρξ, πρίν ἀπό ἕνα αἰώνα, ἦταν ἡ ἀντίληψη πώς ἡ ἀνθρωπότητα πρέπει ν' ἀνα-

πτύξει τά μέσα ἐπιβίωσης πού θά τῆς ἐπιτρέψουν νά ζήσει. Σήμερα, ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς εὔκαμπτης, γεμάτης προοπτικές, τεχνολογίας, ἔχει ἀντιστρέψει ἀπόλυτα αὐτή τήν ἀντίληψη. Στεκόμαστε μπροστά στίς πύλες μιᾶς κοινωνίας πού ἔχει ξεπεράσει τή σπάνη, μιᾶς κοινωνίας πού μπορεῖ τελικά νά ἐξαλείψει τήν ὑλική ἐπιδίωξη καί τήν κυριαρχία ἀπ' τίς ἀνθρώπινες συνθῆκες. Τό πιό σημαντικό ἴσως μήνυμα τῆς οἰκολογίας εἶναι ἡ ἀντίληψη πώς ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά ἐξουσιάζει τίς συνθῆκες ζωῆς γιά νά ἐπιβιώσει.

Στή διάρκεια τῆς ἐξέγερσης τοῦ Μάη-Ἰούνη 1968, οἱ Γάλλοι φοιτητές ἀντιλήφθηκαν τή νέα ἐξίσωση τῶν ἀνθρώπινων ὑποθέσεων, ὅταν χάραζαν στούς τοίχους τό αἴτημα: « Γίνε ρεαλιστής! Πραγματοποίησε τό ἀδύνατο! Σ' αὐτό τό αἴτημα ἡ Ἀμερικάνικη νεολαία, πού όραματίζεται τόν ἐπόμενο αἰώνα, μπορεῖ νά προσθέσει τήν πιό σοβαρή προειδοποίηση: «Ἄν δέν πραγματοποιήσουμε τό ἀδύνατο, θά βρεθοῦμε ἀντιμέτωποι μέ τό ἀδιανόητο».

ΜΑΡΡΑΙΗ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ

ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Όλοι συμφωνούν..... κι όμως είναι λάθος.

Έχουν περάσει πάνω από 100 χρόνια από τότε πού περίγραψε ὁ Μάρξ τή βασική ἀντίφαση τοῦ καπιταλισμοῦ: τήν ἀντίφαση, δηλαδή, ἀνάμεσα στόν κοινωνικό χαρακτήρα τῶν μέσων παραγωγῆς καί τήν ἀτομική ἰδιοποίηση τῶν ἀγαθῶν πού παράγονται. Ωστόσο δύσκολα θά μποροῦσε νά ἔχει πρόβλέψει τή συγκλονιστική ἔκφραση αὐτῆς τῆς ἀντίφασης, πού σήμερα ἀναγνωρίζεται πλατιά σάν κρίση τοῦ περιβάλλοντος.

Ἡ παραγωγή εἶναι τώρα τόσο κοινωνική καί συνεπάγεται μιά τόσο τρομακτική σέ δύναμη ἀνθρώπινη ἐργασία, ὥστε εἶναι ἱκανή νά μεταβάλλει σημαντικά τίς βασικές παραμέτρους πού καθορίζουν τό ρόλο τοῦ πλανήτη σάν κατοικία ζωντανῶν ὄντων. Συνάμα, τό κριτήριο πού κατευθύνει αὐτή τήν παραγωγή – ἡ ἱκανότητά της ν' ἀποφέρει κέρδος στή μικρή μειονότητα τῶν καπιταλιστῶν ἰδιοκτητῶν – δέν ἀφήνει ἀμφιβολίες, ὅτι ἡ κολοσσιαία αὐτή δύναμη θά ἔχει ὁλοένα καί πιό βλαβερές συνέπειες, γιατί προσβάλλει τίς ἴδιες ἀκριβῶς τίς παραγωγικές πηγές, μολύνοντας τά νερά, δηλητηριάζοντας τόν ἀέρα καί σπαταλώντας ἀναντικατάστατα ὀρυκτά ἀποθέματα.

Εἶναι δύσκολο ν' ἀρνηθεῖ κανείς πώς τόσο ἡ σημερινή καταστροφή τοῦ περιβάλλοντος ὅσο κι ἡ πολύ σοβαρώτερη

ἀπειλή γιά τό μέλλον, εἶναι, πέρα ἀπό κάθε ἀμφισβήτηση, προϊόντα τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος. Κι ὅμως, ἄν ἐξαιρέσουμε μιά μειοψηφία, πού ἐκπροσωπεῖται ἀπ' τόν Μπάρρυ Κόμμονερ, οἱ περισσότεροι διάσημοι οἰκολόγοι εἴτε ἀγνοοῦν, εἴτε ὑποτιμοῦν τή σημασία τῆς σχέσης πού συνδέει τήν τύχη τοῦ περιβάλλοντος μέ τήν πολιτική οἰκονομία. Αὐτό θά μποροῦσε εὔκολα νά ἐξηγηθεῖ ἄν πρόκειται ἁπλῶς γιά κάποιο σάν τό Νῖξον, πού ἐγκαινιάζει τήν «ἑβδομάδα προστασίας τοῦ περιβάλλοντος» ἤ γιά ἕναν ἀπ' τούς ὑποταγμένους στό σύστημα ἐπιστήμονες. Χρειάζεται ἴσως λίγο περισσότερη σκέψη, γιά ν' ἀντιληφθοῦμε πῶς μπορεῖ νά παραβλέπουν τό θέμα ἄνθρωποι πού τούς ἀπασχολεῖ πρωταρχικά τό μέλλον τῆς ἀνθρωπότητας.

Σύμφωνα μέ τήν ἄποψη πού ἐπικρατεῖ, ὁ κίνδυνος προέρχεται μᾶλλον ἀπ' τή βιομηχανική κοινωνία σάν τέτοια, παρά ἀπό μιά συγκεκριμένη μορφή τῆς κοινωνικῆς της ὀργάνωσης. Ἐπομένως, τά μέτρα πού προτείνονται δέν ἀποβλέπουν γενικά σέ μιά ἀναδιάρθρωση τῆς κοινωνικῆς βάσης, ἀλλά περιορίζονται στόν τρόπο ἀνάπτυξης τῆς τεχνολογίας, στή στάση ἀπέναντι στήν ἐκμετάλλευση τῶν φυσικῶν πόρων καί στήν πληθυσμιακή πολιτική.

Οἱ σοσιαλιστές δέν ξεχνοῦν ὅτι μιά τέτοια «ἀνεξάρτητη ἀπ' τό σύστημα», προσέγγιση εἶναι λαθεμένη ἀπ' τή βάση της, πώς οἱ τεχνολογικές μέθοδοι καθορίζονται σ' ἕνα σημαντικό βαθμό ἀπ' τούς σκοπούς πού ἐξυπηρετεῖ ἡ παραγωγή, ὅπως συμβαίνει λογουχάρη μέ τήν ἐκμετάλλευση τῶν πρώτων ὑλῶν, πώς κάθε κοινωνικό σύστημα ἔχει τό δικό του νόμο πληθυσμιακῆς αὔξησης. Ὑποστηρίζοντας σωστά, ὅτι τά προβλήματα πού ἐμφανίζονται πρέπει ν' ἀντιμετωπίζονται σέ ἄμεση σχέση μέ τή φύση τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, βλέπουν τή λύση σέ μιά ριζική ἀνοικοδόμηση τῆς κοινωνίας πού θά ἐξαλείψει ριζικά τό κίνητρο τοῦ κέρδους στήν παραγωγή.

Εὔκολα μπορεῖ κανείς νά παραδεχθεῖ τήν ἀναγκαιότητα ἐξάλειψης ἑνός τέτοιου κίνητρου, γιά ν' ἀποφευχθεῖ μιά κρίση τοῦ περιβάλλοντος. Ὡστόσο προκύπτει ἕνα δεύτερο ἐρώτημα: ποιά χαρακτηριστικά πρέπει νά διαθέτει αὐτή ἡ μετακαπιταλιστική κοινωνία, ὥστε ν' ἀποκαταστηθεῖ καί νά διατηρηθεῖ ἡ ἁρμονία μέ τό περιβάλλον.

Ἡ συνηθισμένη ἀπάντηση πού δίνουν οἱ σοσιαλιστές εἶναι πώς ὁ κεντρικός σχεδιασμός εἶναι ἀρκετός: οἱ ἀναπόφευκτες καταστροφές πού ὀφείλονται στό κοντόφθαλμο κίνητρο τοῦ κέρδους θά ἐξαφανιστοῦν, καθώς ὁ προσανατολισμός τῆς παραγωγῆς, πρός τήν ἱκανοποίηση τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν, θά ἐπιτρέπει τό μακροπρόθεσμο ἔλεγχο τῶν ἐπιπτώσεων πού θάχει πάνω στό περιβάλλον.

Θά πρέπει νά σημειωθεῖ πώς αὐτή ἡ λύση πηγάζει ἀπ' τή σφαίρα τῆς οἰκονομίας κι ὄχι τῆς πολιτικῆς. Ἔμμεσα μόνο βγαίνει τό πολιτικό συμπέρασμα, ὅτι γιά νά συντελεστεῖ ἕνας τέτοιος μετασχηματισμός τῆς οἰκονομίας εἶναι ἀπαραίτητη ἡ πολιτική δράση, δηλαδή, ἡ ἀνατροπή τῆς καπιταλιστικῆς τάξης καί τό πολιτικό κίνημα πού θά τήν πραγματοποιήσει.

Ὑπάρχει μιά ἀξιοπρόσεχτη ὁμοφωνία πάνω σ' αὐτή τήν «οἰκονομική» λύση, μέσα στίς τάξεις τῶν ἀναγνωρισμένων σοσιαλιστῶν – ἀξιοπρόσεχτη μέ τήν ἔννοια ὅτι ὅλοι εἶναι σύμφωνοι μ'αὐτή, εἴτε εἶναι Μαοικοί, Ρωσόφιλοι, Τροτσκιστές, Σοσιαλδημοκράτες ἤ ἀνεξάρτητοι Μάρξιστές. Βέβαια, διαφωνοῦν ἔντονα γιά τά πολιτικά συμπεράσματα πού ἀντλοῦνται, γιά τή φύση τῆς διαδικασίας μέ τήν ὁποία πρόκειται νά ἐπιτευχθεῖ μιά προγραμματισμένη κοινωνία, ἀλλά ταυτιζόμενοι θεωροῦν ὅλοι τόν προγραμματισμό (μερικοί μιλᾶνε εἰδικότερα γιά δημοκρατικό προγραμματισμό) τῆς παραγωγῆς σάν ἐπαρκή γιά νά ἐξαλείψει τήν κρίση τοῦ περιβάλλοντος).[1]

Στήν πραγματικότητα τό συμπέρασμα αὐτό εἶναι λαθεμένο. Ἡ πλατιά αὐτή συμφωνία εἶναι δυνατή μόνο καί μόνο ἐπειδή τά προβλήματα ἔχουν διατυπωθεῖ καί «λυθεῖ» στραβά, καθώς τοποθετοῦνται ἀποκλειστικά στό χῶρο τῆς οἰκονομίας καί μάλιστα μιᾶς στενά ἐννοουμένης οἰκονομίας. Στήν πραγματικότητα, ἡ κρίση τοῦ περιβάλλοντος εἶναι ἕνα *ἄμεσα πολιτικό* ζήτημα καί μόνο κάτω ἀπ' αὐτή τή σκοπιά ἀποκαλύπτεται σ' ὅλες του τίς διαστάσεις. Ἄν θέλουμε νά δοῦμε μέσα στήν ἀληθινή ἱστορική της προοπτική, τήν κρίσιμη φάση στήν ὁποία ἔχει φθάσει ἡ ἀνθρωπότητα, στήν ἀλληλεπίδρασή της μέ τή φύση, θά πρέπει νά ἐγκαταλείψουμε τήν τεχνολογική κι ἀκόμα καί τή στενά οἰκονομική σφαίρα καί νά ἐξετάσουμε τό πρόβλημα τῆς *πολιτικῆς σταθερότητας* ἑνός κοινωνικοῦ συστήματος.

Στό ἄρθρο αὐτό δέν ἐπιχειροῦμε μιά ὁλοκληρωμένη μελέτη τῆς πολιτικῆς τῶν προβλημάτων τοῦ περιβάλλοντος – πολλά

ἀπ' τά πιό σημαντικά χαρακτηριστικά τῶν ὁποίων παραμένουν ἄθικτα – ἀλλά μᾶλλον μιά ἀνάλυση τῆς ἄποψης πού μόλις διατυπώσαμε. Στήν ἀρχή, λοιπόν, ἐκθέτουμε ὁρισμένες πλευρές αὐτῶν τῶν προβλημάτων πού εἶναι σχετικές μέ τό θέμα μας.

Ἡ φύση τῶν κρίσεων τοῦ περιβάλλοντος

Ὁ Μάρξ συνήθιζε νά χρησιμοποιεῖ μιά λέξη, πού μεταφράστηκε συχνά σά «μεταβολισμός» (Stoffwechsel) προκειμένου ν' ἀποδώσει τήν ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί τό φυσικό κόσμο. Αὐτή ἡ ἔννοια μιᾶς ἀμοιβαίας «ἀνταλλαγῆς τῆς ὕλης» ἐξακολουθεῖ νἆναι χρήσιμη σάν ἀντίδοτο στήν ἰδέα ὅτι μποροῦμε ν' ἀντλοῦμε συνέχεια ἀπό ἕνα βασικά ἀτέλειωτο ἀπόθεμα ἀέρα, νεροῦ κι ἄλλων πόρων. Οἱ κίνδυνοι τούς ὁποίους κρύβει αὐτή ἡ μονόπλευρη ἀντίληψη ἐπισημάνθηκαν ἀπ' τόν Μάρξ σέ μιά ἐντυπωσιακά προνοητική παράγραφο, («Κεφάλαιο») ὅπου κριτικάρει τό στεγανό διαχωρισμό ἀνάμεσα σέ πόλη καί ὕπαιθρο, γιατί ἔτσι ἀναστέλλεται:

«....*ἡ ἐπιστροφή στό χῶμα τῶν στοιχείων του, πού καταναλώνονται ἀπ' τόν ἄνθρωπο μέ τή μορφή τροφῆς καί ρούχων κι ἑπομένως παραβιάζεται ἡ αἰώνια φυσική συνθήκη πού ἐγγυᾶται τή διαρκή γονιμότητα τῆς γῆς*».[2]

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι, πολύ πρίν ἀπ' τήν ἐποχή πού ἔζησε ὁ Μάρξ, ἡ ἀνθρώπινη οἰκονομική δραστηριότητα εἶχε προκαλέσει μιά ἐλάχιστα προσεγμένη ἀλλά ἀρκετά ἐκτεταμένη καταστροφή στό περιβάλλον. Ὁρισμένες περιοχές τῆς Περσίας καί τοῦ Ἰράκ, ὅπου ἄνθισαν μεγάλοι πολιτισμοί στίς Βιβλικές ἐποχές, ὀφείλουν τήν ἐρήμωσή τους σέ λαθεμένες μεθόδους ἄρδευσης, πού ἐφαρμόστηκαν γιά πολλούς αἰῶνες. Ὁ ἄνθρωπος ἀκόμα καί σάν κυνηγός, μπόρεσε νά μεταβάλλει τήν οἰκολογία τοῦ κόσμου του (ὅπως συνέβηκε λογουχάρη, μέ τά λειβάδια τῆς Β. Ἀμερικῆς) κάνοντας συνειδητή χρήση ἑνός ἰσχυροῦ ἐργαλείου, τῆς φωτιᾶς.[3]

Σήμερα, ὅμως, οἱ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου μέ τό περιβάλλον ἔχουν ἐπεκταθεῖ σέ μιά τόσο πλατιά κλίμακα, ὥστε εἶναι δυνατές νέες ποιοτικά συνέπειες.

Ἀρχικά, οἱ πρῶτες ὕλες ἐξορύσσονται ἀπ' τά περιορισμένα

ἀποθέματα τοῦ πλανήτη μέ τέτοιο ρυθμό καί μέ τέτοια ἐπιτάχυνση ἀπό χρόνο σέ χρόνο, ὥστε ἀπειλοῦνται τώρα μέ ἐξάντληση. Τό χρονοδιάγραμμα αὐτῆς τῆς κρίσης ἐξαρτιέται βέβαια ἀπ' τήν πορεία πού θ' ἀκολουθήσει ἡ παγκόσμια ἀνάπτυξη· σύμφωνα ὅμως μέ τίς σημερινές καμπῦλες ἀνάπτυξης καί μέ βάση αὐτές κρίνοντας γιά τό μέλλον, προβλέπεται ὅτι γιά πολλές ζωτικές πρῶτες ὗλες ἡ μοιραία μέρα πέφτει κάπου μέσα στόν ἐπόμενο αἰώνα. Φυσικά, ἡ ἡμερομηνία διαφέρει πολύ ἀπό περίπτωση σέ περίπτωση. Μερικές ὗλες, ὅπως τό κάρβουνο, μπορεῖ νά ὑπάρχουν γιά μερικούς αἰῶνες μέ βάση αὐτό τόν ὑπολογισμό ἐνῶ ἄλλες, ὅπως τό πετρέλαιο (κι ὁ πολιτικός ἀντίκτυπος αὐτοῦ τοῦ γεγονότος εἶναι ἤδη φανερός) πιθανόν νά ἐξαντληθοῦν μέσα σέ 50 περίπου χρόνια. Εἶναι περιττό νά ποῦμε πώς ἡ ἔλλειψη καί τά αὐξημένα ἔξοδα ἐξόρυξής τους, θἄχουν σημαντικές οἰκονομικές καί πολιτικές ἐπιπτώσεις κι αὐτό εἶναι ζήτημα δεκαετιῶν, (ὅπως συμβαίνει μέ τό πετρέλαιο) ἀκόμα καί ἐτῶν.

Δεύτερον, ἡ κλιμάκωση τῆς βιομηχανικῆς δραστηριότητας, ἐπηρεάζει τώρα πολύ βασικές ἰδιότητες τοῦ πλανήτη σά μέσου ζωῆς, τόν ἀέρα του, τό νερό του, ἀκόμα καί τή θερμοκρασία του. Σχετικά μ' αὐτό τό φαινόμενο τῆς «ρύπανσης», δέ θἄπρεπε νά μᾶς ἀνακουφίζουν στό ἐλάχιστο διάφορες προβλέψεις πού πέφτουν στήν πλάνη νά ἐξετάζουν τό συνολικό «ἀπόθεμα» τοῦ πλανήτη (σέ ἀέρα ἤ νερό, λογουχάρη) ἀνεξάρτητα ἀπ' τό ποσό τῶν προϊόντων τῆς ρύπανσης, πού δῆθεν ἐξουδετερώνονται μέ τήν ἀραίωσή τους. Συχνά τέτοιοι ὑπολογισμοί μεταθέτουν καθησυχαστικά τήν κρίσιμη μέρα κάπου στό ἀπώτερο μέλλον, ὅμως τά βιομηχανικά ἀπόβλητα ἔχουν ἤδη σκοτώσει καί τό τελευταῖο ψάρι στή λίμνη Ἔρυ κι ἡ ὕπαρξη τέτοιων ὑπολογισμῶν δέν ἐπιτρέπει στούς κάτοικους τοῦ Τόκιο νά ξεμυτίσουν στούς δρόμους, δίχως μάσκα γιά τά καυσαέρια. Τρίτον, ὁ *ρυθμός αὔξησης* τῆς βιομηχανικῆς δραστηριότητας ἀποκαλύπτει τό πρόβλημα μιᾶς ποιοτικά νέας καταστροφῆς τοῦ περιβάλλοντος σέ παγκόσμια κλίμακα, στά στενά χρονικά ὅρια μιᾶς μόνο γενιᾶς καί μάλιστα μέ τήν ἀπαίτηση νά ἐπιλυθεῖ ἐξίσου βεβιασμένα.

Ἡ προοδευτική ἐξάντληση τοῦ ἐδάφους μετά ἀπό αἰῶνες συνεχοῦς καλλιέργειας, ἐπιτρέπει τή μετανάστευση σέ νέα ἐδάφη ἤ τό χρόνο γιά ν' ἀναπτυχθεῖ μιά νέα μορφή οἰκονομι-

κής δραστηριότητας καθώς κι ή νέα κουλτούρα πού άπαιτεί αύτή, ώστε νά μπορέσουν οί άγρότες νά μεταβληθοῦν σταδιακά σέ κατοίκους τῆς έρήμου πού άγωνίζονται νά προσαρμοστοῦν στό νέο περιβάλλον.

Όταν δμως άποκλειστοῦν δλα τά περιθώρια γιά μετανάστευση, έξαιτίας τῆς άπουσίας όποιουδήποτε άκέραιου περιβάλλοντος κι δταν οί μεταβολές ύλοποιηθοῦν μέσα στά χρονικά δρια μιᾶς μόνο γενιᾶς, τό πρόβλημα νά διατηρηθεῖ τό ύπάρχον έπίπεδο τοῦ πληθυσμοῦ, μαζί μέ τίς πολιτιστικές του άξίες πού είναι προσαρμοσμένες σέ μιά παλιότερη κατάσταση, γίνεται όξύ, μέ άναπόσπαστο έπακόλουθο τίς πολιτικές έντάσεις, πού συσχετίζονται μ' αύτό.

Είναι δμως πραγματικά τόσο άναπόφευκτες οί κρίσεις αύτές; Στό κάτω-κάτω, ή έμφάνισή τους όφείλεται στά θεαματικά άλματα τῆς έπιστήμης καί τῆς τεχνολογίας τά τελευταία χρόνια. Δέν μποροῦμε άραγε νά βασιστοῦμε στόν ίδιο αύτό παράγοντα γιά νά δώσουμε τή λύση στά προβλήματα πού έχει δημιουργήσει;

Αύτή ή σωτηρία διαμέσου τῆς έπιστήμης άποτελεῖ μιά γοητευτική προοπτική, άλλά καί μιά προοπτική τῆς όποίας άποκλείεται ή πραγματοποίηση άπό πολλές πλευρές. Αύτή ή άντίθετη άποψη έκτίθεται, λογουχάρη, στά «Όρια τῆς Ἀνάπτυξης», τή μελέτη τῶν παγκόσμιων πόρων καί προοπτικῶν τῆς Λέσχης τῆς Ρώμης:

«....Ό προβληματισμός περιλαμβάνει θέματα πού δέν καλύπτονται μόνον άπό πολιτικές λύσεις».

Οί σοσιαλιστές δέ θά δυσκολευτοῦν νά παραδεχθοῦν δτι άπό μιά τουλάχιστον άποψη, ό ίσχυρισμός αύτός είναι κατάφωρα άληθινός. Ό έλεγχος τῆς ρύπανσης, λογουχάρη, δέν είναι ένα καθαρά τεχνικό πρόβλημα, άλλά ένα σαφῶς *πολιτικό* ζήτημα, πού έκδηλώνεται μέ πολλούς τρόπους. Ό πολιτικός του χαρακτήρας άποκαλύπτεται δταν ό Νίξον άσκεῖ βέτο στήν ψήφιση τοῦ *Προυπολογισμοῦ γιά τή Ρύπανση τῶν Ύδάτων* (Όκτώβρης 1972). Οί πολιτικοοικονομικές του συνέπειες έμφανίζονται δταν κάποιος άντιληφθεῖ δτι οί τεχνολογίες πού προκαλοῦν τή ρύπανση είναι, βασικά, έκεῖνες πού άποφέρουν μεγαλύτερα κέρδη σέ μιά βιομηχανία καί ταχύτερο ρυθμό άνάπτυξης (δπως έχει τονίσει ό Κόμμονερ).

Κάθε ίσχυρισμός, δμως, δτι ύπάρχει ένας άπόλυτος φρα-

γμός στή δύναμη τῶν ἐπιστημονικῶν κατακτήσεων – ἀπόλυτος, δηλαδή, μέ τήν ἔννοια ὅτι ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπ' τό κοινωνικό σύστημα – ἀντιμετωπίζεται συνήθως ἀπ' τούς σοσιαλιστές μέ ἐπιφύλαξη καί δικαιολογημένη ὑποψία. Γιατί πολύ συχνά δέν ἦταν τίποτα ἄλλο ἀπό μιά ἀπόπειρα νά θεωρηθοῦν σά μόνιμη ἀνθρώπινη κατάσταση, οἱ ἀποτυχίες κι οἱ δυσοίωνες προοπτικές τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος.

Ὅμως εἶναι ζωτικό νά παρατηρήσουμε ὅτι αὐτό δέν εἶναι τό καυτό θέμα. Τό ἐρώτημα θά ἔπρεπε νά διατυπωθεῖ πιό συγκεκριμένα: Εἶναι ἱκανή ἡ ἐπιστήμη νά ἐπιλύσει τό πρόβλημα τοῦ περιβάλλοντος, ὅπως *ἀποκαλύπτεται*, σ' ἐκεῖνες τίς μελέτες γιά τό ἀνθρώπινο μέλλον σάν τά «Ὅρια τῆς Ἀνάπτυξης»; Μετά ἀπ' τίς μελέτες πού παραθέσαμε στήν εἰσαγωγή καί τίς προβλέψεις πού ἔγιναν μέ βάση τούς σημερινούς ρυθμούς ἀνάπτυξης τῶν διαφόρων μεταβλητῶν, θἄταν συγκαλυμένη προσποίηση τό νά δεχθοῦμε ὅτι ἡ μελλοντική κοινωνική ὀργάνωση θά ἐξακολουθεῖ νά δείχνει τήν ἴδια συμπεριφορά μέ τίς σημερινές, σέ σχέση μ' αὐτές τίς μεταβλητές.

Γιά νά μπορέσουμε ν' ἀποδείξουμε ὅτι αὐτή ἡ συμπεριφορά θά σβύσει μαζί μέ τόν καπιταλισμό, χρειάζεται νά καθορίσουμε προηγούμενα, μέ μεγαλύτερη ἀκρίβεια, ποιά εἶναι αὐτή ἡ συμπεριφορά. Ἀπό ποιά χαρακτηριστικά τῶν ἀναπτυγμένων καπιταλιστικῶν κοινωνιῶν ἐξαρτιόνται, τότε, αὐτές οἱ παράμετροι τῶν ὁποίων ἡ ἀπόκλιση ἀποκαλύπτει τήν ἐπερχόμενη κρίση;

Ὁ Καταναλωτισμός

Δέν εἶναι δύσκολο νά ξεχωρίσει κανείς, ἀνάμεσα στίς πιό σημαντικές μεταβλητές, ἐκεῖνες τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, τή σπατάλη τῶν ἀναντικατάστατων φυσικῶν πόρων καί τίς διαδικασίες ἀλλοίωσης (ἰδιαίτερα τοῦ ἀέρα καί τοῦ νεροῦ, ἀλλά ἐπίσης καί τῆς θερμικῆς πού συνοπτικά ὀνομάζουμε «ρύπανση»).

Πρός τό παρόν, καμιά ἀπ' αὐτές τίς μεταβλητές δέν ἔχει πλησιάσει τό ἐπίπεδο κινδύνου, ἀναφορικά μέ τήν ἱκανοποίηση βασικῶν ἀναγκῶν σέ τροφή, στέγαση, ντύσιμο ἤ μετακίνηση.

'Ακόμα καί πρίν άπό 20 χρόνια, πού ή *κατά κεφαλή* παραγωγή τῶν 'Ενωμένων Πολιτειῶν ἦταν σέ θέση (ἄν εἶχε ἐξαλειφθεῖ ἡ ὑπάρχουσα κοινωνική ἀνισότητα) νά ἱκανοποιήσει εὔκολα αὐτές τίς ἀνάγκες γιά κάθε πολίτη, ἡ ρύπανση ἀποτελοῦσε ἕνα λιγότερο σημαντικό (ἄν καί πραγματικό), πρόβλημα κι ὁ ρυθμός ἀνάλωσης τῶν πόρων ἦταν μικρότερος ἀπ' τό μισό τοῦ σημερινοῦ του ἐπιπέδου.

'Ο διπλασιασμός τῆς παραγωγῆς στά τελευταία 20 χρόνια, ἔχει προκαλέσει τεράστια ἐπιδείνωση τῶν προβλημάτων τοῦ περιβάλλοντος, δίχως βέβαια νἄχει διπλασιάσει τήν ἱκανοποίηση αὐτῶν τῶν βασικῶν ἀναγκῶν. 'Αντανάκλαση αὐτῆς τῆς πραγματικότητας εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῆς διαφημιστικῆς βιομηχανίας, ἡ ὁποία εἶναι τόσο ἀπαραίτητη γιά τή *δημιουργία* τῆς ζήτησης. Ὅπως ἀποδείχνει ὁ Κόμμονερ, οἱ βιομηχανίες πού τροφοδοτοῦν αὐτές τίς ἀνάγκες εἶναι ἐκεῖνες πού συγκεντρώνουν τίς πιό μολυσματικές καί σπάταλες σέ πρῶτες ὕλες τεχνολογίες · αὐτοί ἐπίσης εἶναι οἱ τομεῖς στούς ὁποίους ἐπιτυγχάνονται οἱ ταχύτεροι ρυθμοί ἀνάπτυξης... 'Ο Γκαλμπραίηθ ἔχει ἐπίσης τονίσει τή βασική οἰκονομική σημασία τοῦ φαινομένου τῆς δημιουργίας τῆς ζήτησης, ἡ ὁποία ἐξασφαλίζει ὅτι δέ θά χαθοῦν τά τεράστια ποσά πού δαπανῶνται σέ νέες ἐπενδύσεις κεφαλαίων, ἐξαιτίας τῆς ἀπουσίας μιᾶς ἀγορᾶς ἱκανῆς ν' ἀπορροφήσει τά παραγόμενα ἀγαθά. [5]

Οἱ ὀλέθριες κοινωνικές ἐπιπτώσεις αὐτῆς τῆς δημιουργίας ἑνός «πρότυπου καταναλωτῆ» – πού συμπεριλαμβάνει τήν ὑποταγή τῆς μαζικῆς κουλτούρας σ' αὐτό τόν πρωταρχικό στόχο, τήν διείσδυση οἰκονομικῶν ἐπιταγῶν στήν «ἰδιωτική» ζωή τοῦ σαλονιοῦ – ἔχουν ἀναλυθεῖ ἀπό πολλούς συγγραφεῖς (πολλοί ἀπ' τούς ὁποίους εἶναι ὀπαδοί τοῦ Μαρκοῦζε)· οἱ ἀναλύσεις αὐτές εἶναι πολύ σημαντικές, ἀλλά δέν ἔχουν ἄμεση σχέση μέ τό θέμα πού ἐξετάζουμε. Τό μόνο πού χρειάζεται νά παρατηρήσουμε εἶναι ὅτι ὁ ὄγκος τῶν σημερινῶν προβλημάτων πού συσχετίζονται μέ τήν αὔξηση τοῦ 'Ακαθάριστου 'Εθνικοῦ Προϊόντος, τή χρήση τῶν πόρων καί τή ρύπανση, πηγάζει στήν πραγματικότητα ἀπό ἕνα συγκεκριμένο στάδιο τῆς οἰκονομίας, δηλαδή, τό στάδιο τοῦ «καταναλωτισμοῦ».

Προκειμένου νά ἐκτιμήσουμε τή φύση αὐτοῦ τοῦ σταδίου, εἶναι πιό διαφωτιστικό νά ἐξετάσουμε τ' ἀποτελέσματά του, παρά νά ἐπιχειρήσουμε νά δώσουμε ἕναν ὁρισμό. 'Ο Γκαλ-

μπραίηθ μᾶς θυμίζει, λόγου χάρη, τίς θεωρίες γιά τό μέλλον τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως διαμορφώθηκαν ἀπ' τήν πρώιμη ἐκτίμηση τῆς σημασίας τῆς χρονιάτικης αὔξησης τοῦ Ἀκαθάριστου Ἐθνικοῦ Προϊόντος τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν. Στά 1941, φαινόταν πιθανό ὅτι ἡ παραγωγή θά διπλασιαζόταν μέσα σέ εἴκοσι περίπου χρόνια κι ὅτι ἐπομένως μιά ἐργάσιμη ἑβδομάδα εἴκοσι περίπου ὡρῶν θά μποροῦσε ν' ἀντικαταστήσει τήν τότε ἑβδομάδα τῶν 40,6 ὡρῶν. Πῶς θά γέμιζαν οἱ ἄνθρωποι τόν ὑπερβολικά αὐξημένο ἐλεύθερο χρόνο τους; Ποιές θἄταν οἱ νέες δυνατότητες καί τά νέα προβλήματα ;

Οἱ δυνατότητες ποτέ δέν ὑλοποιήθηκαν κι ἐκεῖνα τά ἰδιαίτερα προβλήματα δέν ἐμφανίστηκαν ποτέ. Ἀποδείχθηκε ὅτι ἡ παραγωγή πράγματι διπλασιάστηκε ἐντυπωσιακά καί σέ λιγότερο χρόνο ἀπ' ὅτι προβλέφτηκε, ἀλλά στά 1965 ἡ ἐργάσιμη ἑβδομάδα εἶχε αὐξηθεῖ σέ 41,1 ὧρες.[6]

Τί παραγόταν σ' αὐτές τίς «περιττές» 20 ὧρες τή βδομάδα; Ὁπωσδήποτε κάποια πραγματική πρόσθετη ἄνεση καί καλοπέραση, δηλαδή, συσκευές τηλεοράσεως, πιό πλατιά χρήση τῶν μηχανημάτων κλιματισμοῦ, περισσότερα αὐτοκίνητα (ἄν καί ὑπῆρχαν ἤδη ἀρκετά στή δεκαετία τοῦ '40). Ἀλλά εἶναι φανερό ὅτι ἡ μακρόχρονη διάρκεια αὐτοῦ τοῦ διαστήματος δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μ' αὐτό τόν τρόπο· γιά νά δοῦμε τί ἀγαθά παραχθήκανε, πρέπει νά κοιτάξουμε τό χρώμιο τῶν οἰκιακῶν συσκευῶν, τό ἀλουμινένιο κουτί τῆς μπύρας, τήν ὁλοένα καί πιό πλατιά ἀποδοχή μιᾶς «προγραμματισμένης ἀχρήστευσης» στ' αὐτοκίνητα,ἄσχετης μέ τή βασική τους λειτουργία, ἕνα πλῆθος *νεοδημιουργημένων* ἀναγκῶν, ὅπως τά ἀνδρικά εἴδη τουαλέττας, τίς πλαστικές συσκευασίες, τ' ἀπορρυπαντικά ἀντί τοῦ σαπουνιοῦ...

Τά στοιχεῖα δείχνουν ὅτι τό μισό περίπου τῆς σημερινῆς (μή στρατιωτικῆς) παραγωγῆς τῶν Ε.Π.Α., ἱκανοποιεῖ «ἀνάγκες» πού δέν ὑπῆρχαν στά 1946, μιά ἐποχή πού οἱ βασικές ἀνάγκες εἶχαν ἤδη ἱκανοποιηθεῖ σ' ἕνα ἐπίπεδο πού ξεπερνάει κατά πολύ τίς σημερινές προσδοκίες τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς ἀνθρωπότητας. Κανείς δέν μπορεῖ ν' ἀμφισβητήσει ὅτι, τά αὐτόματα παράθυρα τῶν αὐτοκινήτων κι οἱ λοσιόν γιά μετά τό ξύρισμα, μπορεῖ νἆναι μιά πηγή ἀπόλαυσης, τό ἐρώτημα ὅμως εἶναι ἄν τό σύνολο αὐτῶν τῶν ἀπολαύσεων, πού εἶναι ἐπουσιώδεις στήν καλύτερη περίπτωση, ἀξίζει 20 ὧρες ὑποχρεωτι-

κής ἐργασίας τή θδομάδα γιά μιά ὁλόκληρη ζωή. Σ' αὐτό τό θέμα, πού ἔχει ἐξαιρετική σημασία, θ' ἀναφερθοῦμε παρακάτω.

Ἐδῶ πρέπει νά σημειώσουμε μόνο τό συσχετισμό τῆς κρίσης τοῦ περιβάλλοντος μ' ἕνα συγκεκριμένο κριτήριο γιά τήν παραγωγή: οἱ πρῶτες ὕλες θά καταναλωθοῦν καί μιά νέα τεχνολογία θά υἱοθετηθεῖ, ἄν μπορέσει νά δημιουργηθεῖ μιά ζήτηση γιά τά παραγόμενα προϊόντα ἡ ὁποία θά ἐξασφαλίσει ἐπικερδεῖς πωλήσεις. Αὐτό ἀκριβῶς τό στοιχεῖο τῆς δημιουργίας ζήτησης, εἶναι κεῖνο πού κυριαρχεῖ τώρα στό προσκήνιο τῆς ἀγορᾶς.

Φυσικά, ἀπό μιά ἄποψη, ὅπως τόνισε ἰδιαίτερα ὁ Μάρξ, ἡ ζήτηση δέν ἦταν ποτέ «αὐθόρμητη»· ἡ «ἀνάγκη» γιά ἕνα συγκεκριμένο προϊόν τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας, δέν μπορεῖ νά παρουσιαστεῖ, πρωτοῦ ἡ ἴδια ἡ παραγωγή γίνει ἐφικτή γιά τόν ἄνθρωπο (τό φαινόμενο τῆς «παραγωγῆς πού δημιουργεῖ παραγωγή»). Ἡ συνειδητή διαμόρφωση τῆς ζήτησης γιά ἀγαθά πού παραχθήκανε (ἡ πρωταρχική μορφή διαφήμισης) ὑπῆρχε στίς καπιταλιστικές κοινωνίες ἀπό ἕνα πρώϊμο στάδιο. Τώρα ὅμως παρατηροῦμε μιά βασική ἐξάρτηση τῆς οἰκονομίας ἀπ' τήν ἐκ τῶν προτέρων κι ἐντατική διαμόρφωση τῆς μάζας τῶν καταναλωτῶν σ' ἕνα τέτοιο βαθμό, ὥστε τά ἔξοδα αὐτῆς τῆς προεργασίας στήν περίπτωση ἑνός καί μόνο προϊόντος, ἀκόμα κι ἄν ἀγνοήσει κανείς τή γενικώτερη ἐκστρατεία πού συντηρεῖ τίς γενικευμένες «καταναλωτικές» ἀξίες, ξεπερνοῦν συχνά τά ἄμεσα ἔξοδα τῆς παραγωγῆς. Αὐτό ἀκριβῶς τό «καταναλωτικό» στάδιο εἶναι ἐκεῖνο πού πρέπει ν' ἀναγνωριστεῖ σάν ποιοτικά νέο στή δυναμική του, γιά νά μπορέσουμε νά δοῦμε τίς ἀληθινές προοπτικές τῆς κρίσης τοῦ περιβάλλοντος στό σύνολό της.

Ἡ στρατιωτική παραγωγή φαίνεται, μέ τήν πρώτη ματιά νά παρακάμπτει τό κριτήριο τοῦ «καταναλωτισμοῦ», ἀλλά αὐτή ἡ ἐξαίρεση εἶναι μόνο φαινομενική. Ἐνῶ ὁ ἄμεσος «καταναλωτής» εἶναι ἡ Κυβέρνηση, οἱ ἀποφάσεις της ἐπηρεάζονται ἀπό μεγάλους κύκλους πού βρίσκονται ἔξω ἀπ' τίς τάξεις της. Τό «Λόμπυ Ἀμύνης» (ὁμάδα πίεσης) τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν δέν ἀφήνει ἀνεκμετάλλευτο κανένα *σχετικό* κυβερνητικό σῶμα, ἤ κάθε ἄλλη πιθανή ἐπιρροή, στήν ἐντατική του ἐκστρατεία νά ἐξασφαλίσει μιά ἀγορά γιά μιά νέα ἐφεύρεση στόν τομέα τοῦ

στρατιωτικοῦ ἐξοπλισμοῦ.

Ἡ πιθανότητα μιᾶς «πώλησης» εἶναι ἀρκετή γιά ν' ἀρχίσει ἡ προετοιμασία τοῦ «καταναλωτῆ»· τό ἄν εἶναι λογικό ἤ ὄχι νά δημιουργηθεῖ ἡ σχετική «ζήτηση», αὐτό δέν ἔχει μεγάλη σημασία. Δέν εἶναι καθόλου ἀσυνήθιστο φαινόμενο γιά τή βιομηχανία νά προβάλλει τήν ἀναγκαιότητα νέων «ὅπλων» τά ὁποῖα, σύμφωνα μέ τή γνώμη τῶν ἴδιων τῶν θεωρητικῶν τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ, πού εἶναι ὑπεύθυνοι γιά τήν πρόληψη τοῦ πυρηνικοῦ πολέμου, θά μποροῦσαν οὐσιαστικά νά παραβλάψουν τήν «ἐθνική ἀσφάλεια». Παράδειγμα, οἱ διαφωνίες σχετικά μέ τό ὄχημα ἐπανεισόδου πολλαπλῶν πυραύλων ἀνεξάρτητων στόχων (M.I.R.V), τά ἀντιβαλλιστικά πυραυλικά συστήματα, ἤ τήν ἀνάγκη νά «βελτιωθεῖ» ὁ πυρηνικός πύραυλος πού ἐξαπολύεται ἀπ' τά ὑποβρύχια, σέ βαθμό ἀνώτερο ἐκείνου (τοῦ ἤδη φονικώτατου) τοῦ τύπου Ποσειδώνας (τό σύστημα U.L.M.S.) Ἡ ἐκστρατεία κατόρθωσε νά πουληθεῖ στόν καταναλωτή τό πρῶτο ἀπ' αὐτά: μετά ἀπό μιά ἀρχική ἐπιτυχία, ἡ ἀγορά πού δημιουργήθηκε γιά τό δεύτερο, μπλοκαρίστηκε ἀπ' τήν πρώτη συμφωνία· τό τρίτο «ἀγαθό» (πού ἡ τιμή του ἀνερχόταν σέ 40 δισεκατομμύρια δολλάρια) ἔχει μισοπουληθεῖ. Σέ καμιά ἀπ' αὐτές τίς περιπτώσεις δέν ἀκούστηκε ἔστω καί μιά «ἐθνική» ἀντίρρηση, ἀκόμα κι ἀπ' τήν ἴδια τήν σκοπιά τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ.

Ἡ ἀφομοίωση ἀκόμα καί τῆς ἴδιας τῆς ἀγορᾶς στρατιωτικῶν προιόντων, μέσα στό γενικώτερο πρότυπο τῆς «δημιουργημένης ζήτησης», τεκμηριώνεται ἀπ' αὐτή τήν διαφωτιστική ἀγόρευση ἐνάντια στήν «ἀγορά» τῶν πυραύλων U.L.M.S, ἀπό τόν πρώην ὑποδιευθυντή τοῦ τμήματος ἐρευνῶν τῆς C.I.A.:

«Δέν πρέπει νά πέσουμε στήν παγίδα καί ν' ἀγοράσουμε νέο στρατιωτικό ὁπλισμό μόνο καί μόνο γιατί ἔχουμε κάνει προόδους στήν τεχνολογία· δέν ὑπάρχει εὐκολότερος τρόπος ἀπ' αὐτόν γιά νά ὑπονομεύσουμε οἱ ἴδιοι τήν ἀσφάλειά μας.»[7]

Ἕνα οἰκονομικό σύστημα, λοιπόν, πού βασίζεται πρωταρχικά στήν ἱκανοποίηση τῶν ὑφισταμένων ἀναγκῶν, θά στραφεῖ ἐνάντια στούς περιορισμούς τῆς ἀγορᾶς πού ἐλέγχουν τήν ἀνάπτυξή του· ἀλλά ἡ ἀποφασιστική ἀπαλλαγή ἀπ' τή δέσμευση ὅτι οἱ ἀνάγκες πρέπει νά ὑπάρχουν ἤδη κι ἡ δυνατότητα δημιουργίας νέων ἀναγκῶν ἄσχετα μέ τό πόσο παράλογες εἶναι, θά ἐπιτρέψει μιά πολύ μεγαλύτερη ἐπέκταση. (Τί ἐν-

νοοῦμε λέγοντας «παράλογες», θά τό συζητήσουμε παρακάτω· πρός τό παρόν εἶναι ἀρκετό νά θυμηθοῦμε τήν ἀσύμφορη «συμφωνία» πού συνεπάγονται αὐτές οἱ ἀνάγκες – τό ἀσήμαντο ἀντάλλαγμα 20 ὡρῶν εβδομαδιάτικης ὑποχρεωτικῆς ἐργασίας).

Ἐρωτήματα ὅπως τό ἄν ὁ καταναλωτισμός, ὅπως τόν περιγράψαμε, μπορεῖ νά παραμερίσει ὅλους τούς φραγμούς πού ἐγκλωβίζουν τήν οἰκονομική ἐπέκταση καί ποιοί παράγοντες καθορίζουν τό νόμο τῆς κίνησής του, δέν χρειάζεται ν' ἀπαντηθοῦν ἐδῶ. Ἐκεῖνο πού τά στοιχεῖα μᾶς ἀποδείχνουν σάν ἀληθινό γιά τίς Ε.Π.Α. καί πολύ πιθανό γι' ἄλλες ἀναπτυγμένες καπιταλιστικές χῶρες, εἶναι τό ὅτι ὑψώνεται μπροστά τους ἕνας ἄλλος φραγμός πολύ πρίν νά ἐκδηλωθοῦν ὁποιεσδήποτε σημαντικές ἐνδείξεις περιορισμῶν τῆς ἀγορᾶς ἤ ἄλλων ἐσωτερικῶν πολιτικο-οἰκονομικῶν ἐμποδίων.

Αὐτός ὁ φραγμός περιλαμβάνει τούς διαφόρους παράγοντες τοῦ περιβάλλοντος πού ἐξετάσαμε παραπάνω· ἡ ἀνάπτυξη τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας μέσα στά χρονικά ὅρια μιᾶς περίπου γενιᾶς, μέ τό ψηλό παραγωγικό ἐπίπεδο τῶν Ε.Π.Α., ἔχει ἤδη γεννήσει τήν ἀπειλή τῆς καταστροφῆς τῶν προϋποθέσεων τοῦ πλανήτη πού θά ἐπέτρεπαν κάθε εἶδους παραγωγή μέσα στά ὅριά της.

Σέ μιά ἐποχή πού οἱ ποσότητες αὐξάνουν ἐκθετικά, μέ τήν ἀντίστοιχη ἐπίδραση πού ἐξασκοῦν πάνω στή συμπεριφορά πρός τό περιβάλλον, γίνεται ὁλοφάνερο ὅτι ἡ ἀπειλή αὐτή ὀφείλεται στήν ἴδια ἀκριβῶς τή φύση τῆς κοινωνίας ἐκείνης, δοσμένου ὅτι οἱ φυσικοί πόροι κι ἡ ἀντοχή τῆς βιόσφαιρας ἔχουν ἕνα περιορισμένο μέγεθος – ἐνῶ ἡ δημιουργημένη ζήτηση δέν ἔχει κανένα φανερό ὅριο. Καί τό φοβερό συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπ' τήν ἔκθεση τῆς Λέσχης τῆς Ρώμης καί ἄλλες παρόμοιες μελέτες γίνεται τώρα κατάφωρο: μιά ἀδυσώπητη καταστροφή παραμονεύει τήν ἀνθρωπότητα, ἄν προεκτείνουμε τούς ἐκθετικούς ρυθμούς ἀνάπτυξης (στό Ἀκαθάριστο Ἐθνικό Προϊόν, τή χρήση τῶν φυσικῶν πόρων καί τή ρύπανση) πού χαρακτηρίζουν τίς οἰκονομίες οἱ ὁποῖες βασίζονται πάνω στή δημιουργημένη ζήτηση.

Ἄν ξαναγυρίσουμε τώρα στό θέμα τοῦ ρόλου καί τῶν δυνατοτήτων τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου μποροῦμε νά τό δοῦμε πιό συγκεκριμένα. Τό ζήτημα δέν εἶναι ἄν ὑπάρχει ἕνα ἀπόλυτο

όριο στήν ἀνακάλυψη κι ἐφαρμογή τῆς γνώσης. Εἶναι πολύ πιό ειδικό: μποροῦμε νά περιμένουμε ἀπ' τήν ἐπιστημονική καί τεχνολογική πρόοδο, ὅτι θά ἐπιτρέψουν τή διαιώνιση τοῦ καταναλωτισμοῦ, ἐξασφαλίζοντας ταυτόχρονα τήν ἐπίλυση τῶν διάφορων κρίσεων πού ἔχουν ἤδη ἀρχίσει νά συσσωρεύονται πίσω του;

Ἡ ἀντίφαση τῶν ἐπιστημονικῶν λύσεων

Κάθε ἀπόπειρα ἐκτίμησης τῶν πιθανῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐπιστημονικῶν καί τεχνολογικῶν κατακτήσεων, πρέπει νά ξεκινάει ἀπό μιά ἐκτίμηση τοῦ ἐξαιρετικά πολύπλοκου κι ἀλληλένδετου χαρακτήρα τοῦ προβλήματος. Ἡ ἁπλή ἀνακάλυψη ἑνός ὑποκατάστατου ὑλικοῦ, λογουχάρη, δέν εἶναι ἀρκετή· ἄν ἡ παραγωγή του συνεπάγεται μεγάλη δαπάνη ἐνεργείας ἤ τή ρύπανση τοῦ ἀέρα καί τοῦ νεροῦ, ἤ κάποιο ἐνδεχόμενο πρόβλημα ἀπορρόφησης τῶν λυμάτων μετά τή χρήση, τότε ἔχουμε ἁπλῶς λύσει ἕνα πρόβλημα, ἐπιδεινώνοντας ἄλλα, πού εἶναι σέ τελευταία ἀνάλυση ἐξίσου σοβαρά.

Θἄταν διαφωτιστικό ν' ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά, τίς συγκεκριμένες αἰτίες πού «διέψευσαν» τό Μάλθους πρίν ἀπό μιά περίπου γενιά – δηλαδή, νά ἐξετάσουμε τίς μεθόδους μέ τίς ὁποῖες εἶχε ἀναπτυχθεῖ «γεωμετρικά», σ' αὐτή τήν περίοδο, ἡ γεωργική πρόσοδος κατά στρέμμα. Ἕνας διπλασιασμός τῆς σοδειᾶς, σέ μιά τέτοια ἐποχή, δικαιολογημένα θά μποροῦσε νά θεωρηθεῖ σά μιά ἔνδειξη ἐκθετικῆς ἀνάπτυξης κι ἕνας τέτοιος διπλασιασμός ἀναφέρεται, γιά μερικές καλλιέργειες, σάν ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιστημονικῆς γεωργικῆς τεχνολογίας.

Ἡ θεαματική αὔξηση τῆς παραγωγῆς καλαμποκιοῦ στίς φάρμες τοῦ Ἰλλινόις (ἀπό 50 μόδια κατά στρέμμα στά 1949, σέ παραπάνω ἀπό 90 στά 1968) πραγματοποιήθηκε κυρίως, χάρη στήν ἀπίθανα πιό ἐντατική χρήση ἀζωτούχου λιπάσματος, τοῦ ὁποίου ἡ κατανάλωση τριακονταπλασιάστηκε. Ἀλλά τό παραπάνω λίπασμα πού χρειαζόταν γιά νά ἐξασφαλιστοῦν τά τελευταία 10 περίπου μόδια (πού πρέπει νά βγάλει σήμερα ὁ ἀγρότης γιά νά μήν ἀναγκαστεῖ ν' ἀλλάξει ἐπάγγελμα) δέν ἀπορρο-

φιέται δλο ἀπ' τήν καλλιέργεια: τό μεγαλύτερο μέρος του καταλήγει στά ποτάμια.

Ἡ συνακόλουθη ρύπανση (τό νερό μπορεῖ νά γίνει ἀκατάλληλο γιά τήν ἀνθρώπινη κατανάλωση) ἐπιδεινώνει μιά ἤδη σοβαρή κατάσταση πού ἐπικρατεῖ στίς Ε.Π.Α., τῶν ὁποίων ὁ ἐφοδιασμός τῆς βιομηχανίας καί τῶν οἰκιακῶν ἀναγκῶν μέ νερό ἀντιμετωπίζει σοβαρό κίνδυνο. Οἱ προβλέψεις, μέ βάση τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τή διαρροή ὀργανικῶν κατάλοιπων στά φυσικά νερά, ὁδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι οἱ μηχανισμοί ἀνανέωσης τοῦ ὀξυγόνου θάχουν ἐξαρθρωθεῖ μέσα σέ 30 περίπου χρόνια – καί πολύ νωρίτερα σέ ἰδιαίτερα μολυσμένες περιοχές. Οἱ συνέπειες μόνο γιά τήν ἀνθρώπινη ὑγεία – τό νερό πού ἔχει μιά φυσιολογική περιεκτικότητα ὀξυγόνου ὀρθώνει ἕνα φραγμό ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί τά μικρόβια τοῦ ἐδάφους – δέν χρειάζεται νά τονιστοῦν ἰδιαίτερα. Ἀκόμα, πρέπει νά ὑπολογίσουμε τή ρύπανση ἀπ' τόν ὑδράργυρο κι ἄλλα τοξικά μέταλλα, φωσφορικά ἅλατα κι οὐσίες ἀπ' τά νερά τῶν ὑπονόμων· παραμένει ἀκόμα ἄγνωστο ἄν τό συνδυασμένο ἀποτέλεσμα τῶν διάφορων αὐτῶν μολυσματικῶν παραγόντων, ἀποτελεῖ ἁπλῶς τή συνισταμένη τῶν ξεχωριστῶν τους ἀποτελεσμάτων, ἤ ἄν ὁ καθένας ξεχωριστά ἐνισχύει τήν καταστροφική ἱκανότητα τῶν ἄλλων, ὅπως μᾶς κάνουν νά ὑποπτευόμαστε ὁρισμένοι λόγοι.[8]

Ἡ μαζική χρήση τῶν χημικῶν ἐντομοκτόνων ἔχει ἐπίσης συμβάλλει στήν αὔξηση τῆς συγκομιδῆς – μέ ἀντάλλαγμα μιά ρύπανση τοῦ περιβάλλοντος πού μόλις τώρα ἄρχισε νά γίνεται ἀντιληπτή καί στή δημιουργία μιᾶς ἀπρόβλεπτης οἰκολογικῆς βλάβης (πού προκάλεσε ἀνατροπή τῆς ἰσορροπίας τῶν εἰδῶν) πού μερικές φορές ἔχει ὁδηγήσει στά πρόθυρα τῆς καταστροφῆς τήν ἴδια ἀκριβῶς τήν καλλιέργεια πού ὑποτίθεται ὅτι θά προστάτευαν τά ἐντομοκτόνα.[9]

Οἱ τεχνολογικές πρόοδοι αὐτοῦ τοῦ εἴδους, λοιπόν, «ἔλυσαν» πραγματικά ἕνα συγκεκριμένο πρόβλημα – τό πρόβλημα τῆς μεγιστοποίησης τῆς ἀπόδοσης τῶν καλλιεργειῶν (μόνιμα ἤ προσωρινά). Ἔλυσαν ἀκόμα, μέ τήν εὐκαιρία θά λέγαμε κι ἕνα ἄλλο πρόβλημα: Τό πρόβλημα τῆς δημιουργίας χώρου γιά ταχύτερους δρόμους καί προεκτάσεις τῶν πόλεων, πού ἀπαιτοῦσαν ὁ πολλαπλασιασμός τῶν αὐτοκινήτων κι ἡ βιομηχανική δραστηριότητα. (Ἡ γεωργική παραγωγή τῶν Ε.Π.Α. μειώθηκε

κατά 16% σ' αὐτή τή περίοδο, ἀλλά ἡ βελτιωμένη τεχνολογία ἐπέτρεψε μιά αὔξηση τῆς συνολικῆς παραγωγῆς κατά 45%, ἀξιοποιώντας τόν περιορισμένο καλλιεργήσιμο χῶρο.)[10]

Ὅμως οἱ τεχνολογίες αὐτές, πέρα ἀπ' τή συμβολή τους στήν ἐπίλυση ὁλόκληρου τοῦ συμπλέγματος τῶν προβλημάτων πού ἐξετάζουμε, στήν πραγματικότητα τά διογκώνουν. Βέβαια, ἴσως καταφέρουμε, βελτιώνοντας τά βιολογικά μᾶλλον παρά τά χημικά μέσα, νά ἐλέγχουμε τά ἔντομα πού πλήττουν τίς καλλιέργειες δίχως ἄλλες ἀπώλειες. Μπορεῖ ἐπίσης ν' ἀναπτυχθοῦν μέθοδοι πού θά ἐμποδίζουν τή «διαρροή» τοῦ πλεονάσματος τῶν λιπασμάτων. Ἀλλά τό πρῶτο δέν εἶναι κανένα ἁπλό πρόβλημα, γιατί προϋποθέτει τή γνώση ὅλων τῶν παραγόντων πού διατηροῦν τήν ἰσορροπία τῆς ζωῆς σέ μιά ὁρισμένη περιοχή κι ἀκόμα ἡ λύση του πρέπει ν' ἀποδειχθεῖ σάν ἐφαρμόσιμη σέ μιά κάπως γενικώτερη κλίμακα. Ἡ δεύτερη λύση πού προτείνεται ἔχει ἀποδειχθεῖ οἰκονομικά ἀσύμφορη. Τό μόνο πού μποροῦμε νά ποῦμε πρός τό παρόν εἶναι ὅτι καί στίς δύο περιπτώσεις, οἱ τεχνικές λύσεις πού προσφέρονται δέν εἶναι κάν λύσεις.

Μιά ἄλλη σημαντική πρόοδος στή γεωργία, ὑπῆρξε ἡ ἀνάπτυξη τῶν ποικιλιῶν «θαύματα» (ὅπως τό περίφημο ρύζι IR - 8) πού εἶχαν μιά καταπληκτική ἀπόδοση. Ἡ καλλιέργεια μιᾶς τέτοιας ποικιλίας φαίνεται ἴσως σάν καθαρή ἐπιτυχία, δίχως ἀνεπιθύμητες «ἐπιπλοκές», ἀλλά ἔχουν ἤδη ἐκφραστεῖ ἀνησυχίες γιά τίς πιθανές συνέπειες μιᾶς τόσο ἐκτεταμένης στροφῆς στή «μονοκαλλιέργεια» αὐτοῦ τοῦ εἴδους.

Ἡ καλλιέργεια ἑνός μόνο προϊόντος εἶναι ὁμολογουμένως εὐάλωτη στήν καταστροφική ἱκανότητα ἀκόμα κι ἑνός μόνο παράσιτου ἤ παθογόνου ὀργανισμοῦ· αὐτή ἡ εὐπάθεια αὐξάνεται ἰδιαίτερα, ὅταν περιορίζεται τό ἀπόθεμα γονιδίων μέ τήν καλλιέργεια μιᾶς μόνο ποικιλίας, πού περιορίζει ἔτσι τό βαθμό προσαρμοστικότητας τοῦ φυτοῦ σέ μιά ἐπίθεση πού προέρχεται ἀπ' τό περιβάλλον του. Ἀπομένει νά δοῦμε ἄν αὐτή ἡ εὐπάθεια – γιά τήν ὁποία δέ χωρεῖ καμιά ἀμφιβολία ὅτι ὁδηγεῖ σέ καταστροφικές ἀποτυχίες, ὅπως συνέβηκε μέ τήν καλλιέργεια τῆς Ἰρλανδέζικης πατάτας, στά 1846, ὅταν τό παράσιτο τῆς πατάτας ἐπωφελήθηκε ἀπ' τίς περιορισμένες ἀμυντικές ἱκανότητες τοῦ φυτοῦ (κι ὁ πληθυσμός τῆς Ἰρλανδίας μειώθηκε κατά τό ἕνα τρίτο μέσα σέ δύο χρόνια). Ἀκόμα κι'

ἄν δέ συμβεῖ μιά τέτοια καταστροφή, μόνο ἡ διαπίστωση ἤ ἡ ὑποψία μιᾶς ἀνάλογης ἐπίθεσης θά ἐπέβαλε τή μαζική καί μόνιμη χρησιμοποίηση τῶν χημικῶν φυτοφαρμάκων – μέ ὅλα τους τά ἐπιζήμια ἐπακόλουθα γιά τό περιβάλλον. Ἑπομένως εἶναι καλύτερα νά ἀναβάλλουμε γιά μερικά χρόνια τήν ἀξιολόγηση αὐτῶν τῶν «θαυμάτων».

Αὐτές οἱ ἐξελίξεις στόν τομέα τῆς γεωργίας παρατέθηκαν γιατί ἔχουν σχέση μέ τήν ἐξέταση τῆς «Μαλθουσιανῆς πλάνης» στήν αὐθεντική κλασσική της μορφή. Ἐπιβεβαιώνουν φυσικά, πώς ὁ Μάλθους εἶχε ἄδικο: ἡ γεωμετρική αὔξηση τῆς παραγωγῆς ὄχι μόνο εἶναι θεωρητικά δυνατή, ἀλλά ἔχει ἐπιτευχθεῖ καί ἐξακολουθεῖ νά πετυχαίνεται. Αὐτή ἡ αὔξηση ὡστόσο, πραγματοποιεῖται τώρα μέσα σ' ἕνα ἤδη παραφορτωμένο περιβάλλον, ὅπου ἕνα τεράστιο βιομηχανικό κατεστημένο ἀπαιτεῖ συνέχεια καινούργια ἐδάφη, ἀδειάζει τά ἀπόβλητά του σέ κάθε διαθέσιμη πηγή νεροῦ καί καταναλώνει μεγάλα ἀποθέματα ὀρυκτῶν καυσίμων γιά νά παρασκευάσει τά χημικά μέσα πού ἀπαιτεῖ ἡ γεωργία. Ἑπομένως, ἡ ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας συμβάλλει ἀναπόφευκτα στή συνολική σπατάλη τῶν φυσικῶν πόρων καί τή ρύπανση τῆς βιόσφαιρας. Οἱ ἀπαιτήσεις τῆς βιομηχανίας γιά ἐδάφη κι' ἐργατικά χέρια τήν ὑποχρεώνουν νά ἐπιδιώκει μιά ἀκόμα μεγαλύτερη παραγωγικότητα σ' ἕνα χῶρο πού διαταράσσεται ἡ οἰκολογία του ἀπό κάθε σχεδόν μαζική ἐπέμβαση τῆς τεχνικῆς.

Ἐπίσης, εἶναι εὔκολο νά βροῦμε παραδείγματα ἀπό τό χῶρο τῆς μή γεωργικῆς παραγωγῆς, ὅπου οἱ «λύσεις» πού δόθηκαν σ' ἕνα συγκεκριμένο πρόβλημα ἔχουν ἐπιδεινώσει τό ὅλο σύμπλεγμα:

Οἱ σταθμοί ἠλεκτρικῆς ἐνέργειας καίγοντας ὀρυκτά καύσιμα (πετρέλαιο ἤ κάρβουνο) καταβροχθίζουν ἕναν αὐστηρά περιορισμένο παγκόσμιο φυσικό πόρο μοναδικῆς ἀξίας σάν πρώτη ὕλη (ὅπως συμβαίνει λ.χ., μέ τήν πετροχημική βιομηχανία). Ἐπιπλέον ἀποβάλλουν βλαβερά ὀξείδια στόν ἀέρα πού ἀναπνέουμε καί αὐξάνουν τή θερμοκρασία τῆς ἐπιφάνειας τοῦ πλανήτη, μ' ἕνα ρυθμό τοῦ ὁποίου ἀδυνατοῦμε νά ὑπολογίσουμε τίς ἐπιπτώσεις («θερμική μόλυνση»). Σάν ὑποπροϊόν, ἡ θερμότητα πού ἀποδεσμεύεται, ἀνεβάζει τή θερμοκρασία τῶν ποταμῶν πού ἀποχετεύεται ὁ σταθμός, σ' ἕνα βαθμό πού μπορεῖ ν' ἀνατρέψει ριζικά τήν οἰκολογική τους ἰσορροπία.

Είναι πασίγνωστη ή τεχνολογική λύση σ' αὐτή τή σπατάλη τῶν ἀναντικατάστατων πρώτων ὑλῶν, πού συνοδεύεται ἀπό μιά διάχυτη ρύπανση: πρόκειται γιά τόν ἀντιδραστῆρα πυρηνικῆς διάσπασης. Ὁ τελευταῖος λύνει τό πρόβλημα τῆς διατήρησης τῶν ὀρυκτῶν καυσίμων κι ἀποβάλλει πολύ λιγότερα ὀξείδια. Ὡς ἐδῶ πᾶμε καλά, ἀλλά ὁ πυρηνικός ἀντιδραστήρας προκαλεῖ κατά 60% μεγαλύτερη θερμική μόλυνση (πράγμα πού συνεπάγεται φυσικά πολύ σοβαρότερες συνέπειες γιά τή ζωή τοῦ ποταμοῦ, πού θερμαίνει τό ψυχρό νερό του), εἰσάγει ἕνα πολύ πιό ἐπικίνδυνο μολυσματικό παράγοντα μέ τή μορφή ἀκτινοβολίας ὑψηλῆς ἐνεργείας καί παρουσιάζει ἕνα ὁλότελα νέο πρόβλημα ἀπορρόφησης τῶν θανάσιμων συσσωρεύσεων τῶν ραδιενεργῶν ἀποβλήτων του. Δέν ἔχει ἀκόμα βρεθεῖ καμιά ἱκανοποιητική λύση, τόσο γιά τήν ἀκτινοβολία ὅσο καί γιά τό πρόβλημα τῶν ἀποβλήτων καί μόνο ἡ σχετικά περιορισμένη χρήση τῶν ἀντιδραστήρων συγκρατεῖ πρός τό παρόν τά προβλήματα αὐτά κάτω ἀπ' τό κρίσιμο ἐπίπεδο. Μιά σημαντική ἀντικατάσταση τῶν σταθμῶν πού λειτουργοῦν μέ ὀρυκτά καύσιμα,μέ πυρηνικούς σταθμούς, θά ἔφερνε τόν κόσμο ἀντιμέτωπο μέ τό πιό θανάσιμο κι ἐπεῖγον πρόβλημα πού ἔχει ποτέ γνωρίσει.

Ἡ περίπτωση τῶν ἀπορρυπαντικῶν προσφέρει ἕνα ἄλλο παράδειγμα μιᾶς διφορούμενης ἐπιστημονικῆς «προόδου». Σάν πετροχημικά ὑποκατάστατα τοῦ σαπουνιοῦ, ἡ παραγωγή τους δέν περιορίζεται ἀπό τή διαθεσιμότητα ζωικῶν καί φυτικῶν λιπῶν κι ἡ δύναμη καθαρισμοῦ τους εἶναι μεγαλύτερη. Ἡ κατασκευή τους ὅμως ἀπαιτεῖ τριπλάσια ἐνέργεια ἀπ' ὅτι ἡ κατασκευή τοῦ σαπουνιοῦ, πράγμα πού συνεπάγεται μεγαλύτερη μόλυνση τοῦ ἀέρα ἐξαιτίας τῶν καυσίμων κι ἐπιπλέον ἀποδεσμεύει βλαβερές ποσότητες ὑδραργύρου. Τά μειονεκτήματα αὐτά εἶναι ὅμως μικρότερα σέ σύγκριση μέ τή μόλυνση τοῦ νεροῦ πού προκαλεῖται μετά τή χρήση τους – εἴτε μέ τή μορφή ἀδιάσπαστων οὐσιῶν πού περνοῦν ἀναλλοίωτες ἀπ' τούς ὑπονόμους στίς καλλιέργειες, φωσφορικῶν ἀλάτων πού ἐνισχύουν τήν ὑπερτροφική ἀνάπτυξη τῶν φυκιῶν ἤ τοῦ ὑποκατάστατου τῶν φωσφορικῶν ἀλάτων («Ν.Τ.Α.»), πού ἔχει ἀποδειχθεῖ ὅτι προκαλεῖ γενετικές ἀνωμαλίες στά πειραματόζωα.

Ἡ ἐπιστήμη δέν μπορεῖ νά σώσει τόν Καταναλωτισμό

Πρέπει ν' ἀντιληφθοῦμε ὅτι κάθε ἀνάλογη «πρόοδος» βρίσκεται στήν πραγματικότητα σέ ἀπόλυτη συνέχεια μέ τήν παράδοση τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου καί θἄταν λάθος νά θεωρηθεῖ σάν ἀτυχής παρέκκλιση. Οἱ παρενέργειές τους ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς ἐπέκτασης τῆς παραγωγῆς στή σημερινή της κλιμάκωση, πράγμα πού ἐπηρεάζει ριζικά τό περιβάλλον, μ' ἕναν τρόπο πού ἦταν σχεδόν ἄγνωστος στό παρελθόν καί τῶν κριτηρίων τῆς παραγωγῆς, πού εἶναι ἐνσωματωμένα μέσα στό καταναλωτικό σύστημα.

Σέ μιά ὀρθολογιστική κοινωνία, κάθε παρόμοιά πρόοδος θά ἐρευνᾶται προσεκτικά γιά νά καθοριστεῖ ὁ συνολικός της ἀντίκτυπος πάνω στό περιβάλλον. Μέ τά σημερινά δεδομένα τῶν οἰκολογικῶν μας γνώσεων πού, στίς περισσότερες περιπτώσεις, εἶναι τελείως ἀνεπαρκεῖς γιά νά ἐπιτρέψουν βάσιμες προβλέψεις στό θεωρητικό ἐπίπεδο, αὐτό θά προϋπόθετε μιά μακρόχρονη δοκιμαστική περίοδο, ἐκτεταμένες ἐργαστηριακές μελέτες κι ἐπιφυλακτική σταδιακή ἀνάπτυξη. Ἀλλ' αὐτός δέν εἶναι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο λειτουργεῖ ἡ καταναλωτική κοινωνία κι εἶναι ἀμφίβολο ἄν μπορεῖ νά *τροποποιηθεῖ* ὥστε νά ἐπιτρέψει μιά τέτοια προγραμματισμένη καθυστέρηση, γιά λόγους πού θά ἐξηγήσουμε παρακάτω. Ὡστόσο οἱ ρυθμοί ἀνάπτυξης κι οἱ τάσεις πού ὁδηγοῦν τή Λέσχη τῆς Ρώμης κι ἄλλους ὀργανισμούς στήν πρόβλεψη τῆς καταστροφῆς, εἶναι οἱ ρυθμοί ἀνάπτυξης κι οἱ τάσεις τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας στή σημερινή της μορφή. Ἑπομένως τό πρόβλημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ εἶναι ἄν ἡ ἐπιστήμη κι ἡ τεχνολογία μποροῦν ν' ἀποτρέψουν αὐτή τή καταστροφή, *ἐφ' ὅσον δεχθοῦμε σά δοσμένα τά ἀξιώματα τοῦ καταναλωτισμοῦ.*

Εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἄποψη πού υἱοθετοῦμε ἐδῶ, εἶναι πώς τό καθῆκον αὐτό ξεπερνάει τίς δυνατότητες τῆς σημερινῆς ἐπιστημονικῆς μας προσπάθειας. Μιά τέτοια ἄποψη, βέβαια, δέν μπορεῖ νά ὑποστηριχθεῖ μέ ἀπόλυτη βεβαιότητα. Εἶναι πιθανό νά προοδεύσει τρομερά ἡ ἐπιστήμη τῆς οἰκολογίας καί νά πραγματοποιηθεῖ μιά ριζική τροποποίηση τῆς πειραματικῆς τεχνι-

κης καί τοῦ τρόπου τῆς θεωρητικῆς κατανόησης, κάτω ἀπ' τήν πίεση τῆς φοβερῆς ἀναγκαιότητας. Πάντως, ἀντί νά ἐπαναπαυόμαστε σέ εὐσεβεῖς πόθους ἤ σέ κάποια ἀνεδαφική «πίστη» γιά τήν παντοδυναμία τῆς ἐπιστήμης, εἶναι ἀνάγκη νά ἐξετάσουμε ἄν τά σημερινά δεδομένα δείχνουν ὅτι πραγματοποιεῖται ἤ ἐπίκειται ἄμεσα ἕνας παρόμοιος μετασχηματισμός. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ ἀνησυχίες γιά τίς οἰκολογικές συνέπειες εἶναι σήμερα περισσότερο διαδεδομένες ἀπό ἄλλοτε, ἀλλά τίποτα δέ φανερώνει ὅτι αὐτή ἡ ἀνασφάλεια ὁδηγεῖ στίς νέες λύσεις πού ἀπαιτοῦνται.

Μπορεῖ νά φαίνεται ἀπίστευτο ὅτι ἡ ἐπιστήμη τά βρίσκει σκοῦρα μπροστά σ' ἕνα τέτοιο πρόβλημα, στό κάτω-κάτω, ἀφοῦ μποροῦμε νά στείλλουμε ἀνθρώπους στό φεγγάρι... 'Αλλά αὐτή ἡ ἔκπληξη βασίζεται σέ τελευταία ἀνάλυση σέ μιά παρεξήγηση τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ἡ ἐπιστήμη ἐπαναπαύεται στή δική της ἐκδοχή γιά τήν «τυποποίηση τῆς λογικῆς». 'Η ἐπιστήμονική πρόοδος χρησιμοποιοῦσε πάντα τή στρατηγική τῆς προέλασης, ὅπου συναντοῦσε μικρή ἀντίσταση, τοῦ χειρισμοῦ ἐκείνων τῶν προβλημάτων πού τό σημερινό μας ἐπίπεδο μᾶς ἐπιτρέπει νά λύσουμε. Κι αὐτό σήμαινε βασικά στήν πράξη, τή βαθύτερη μελέτη συγκυριῶν, ὅπου ἕνας μόνο νόμος ἐξουσιάζει τά φαινόμενα. Οἱ συγκυρίες ὅμως, ὅπου δυό νόμοι, δυό ἀλληλεπιδράσεις, εἶναι ἐξίσου σημαντικές, εἶναι ἐκεῖνες οἱ ὁποῖες γεννοῦν τά προβλήματα πού θεωροῦνται γενικά δύσκολα.

Ἕνα ἁπλό παράδειγμα μᾶς προσφέρει ἡ κλασσική, δηλαδή, ἡ πρίν ἀπ' τόν Αἰνστάϊν, ἀστρονομική θεωρία. 'Απ' τόν καιρό τοῦ Νεύτωνα γνωρίζουμε τόν ἀκριβῆ τύπο τῆς ἕλξης πού ἀσκεῖ ἡ βαρύτητα ἀνάμεσα σέ δυό σώματα (νόμος τοῦ ἀντιστρόφου τετραγώνου). Μποροῦμε νά γράψουμε τίς ἐξισώσεις πού καθορίζουν τήν κίνηση ὁποιουδήποτε ἀριθμοῦ σωμάτων πού ἀλληλοεπιδροῦν μ' αὐτόν τόν τρόπο. Κάτω ἀπό ποιές συνθῆκες ὅμως μποροῦμε νά λύσουμε μέ ἀκρίβεια, αὐτές τίς ἐξισώσεις; Ὅταν ὁ ἀριθμός τῶν σωμάτων εἶναι δυό, δηλαδή, ὅταν ἐμφανίζεται στό πρόβλημα μόνο μιά ἀλληλεπίδραση. Τό πρόβλημα τριῶν σωμάτων ἐξακολουθεῖ νἆναι πέρα ἀπ' τίς δυνατότητές μας . Περιοριζόμαστε σέ κατά προσέγγιση ὑπολογισμούς ἤ σέ ἀριθμητικούς, βῆμα πρός βῆμα, ὑπολογισμούς μ' ἕνα κομπιοῦτερ.

'Αλλά τό πρόβλημα τῆς ἀνθρώπινης ἀλληλεπίδρασης μέ τό

περιβάλλον, περιλαμβάνει, ἀκόμα καί στίς πιό ἁπλές περιπτώσεις, δεκάδες κι ἴσως κι ἑκατοντάδες ξεχωριστῶν ἀλληλεπιδράσεων. Κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθῆκες, δέν ἔχουμε παρά νά ρίξουμε μιά ματιά σ' ἕνα ἐγχειρίδιο μαθηματικῆς οἰκολογίας γιά νά διαπιστώσουμε συγκριτικά τήν ἀδυναμία μας. Οἱ πιό τολμηρές καί συχνά πιό ἔξυπνες ἐπιθέσεις, προσφέρουν πρότυπα πού εἶναι φανερά ἀνεπαρκῆ καί καταλήγουν σέ συμπεράσματα πού ἡ ἐφαρμογή τους στόν πραγματικό κόσμο παραμένει πολύ ἀμφίβολη. Στόν τομέα αὐτό, δύσκολα μπορεῖ νά πεῖ κανείς ὅτι ἔχουμε ἀρχίσει νά καταλαβαίνουμε τήν ἀλήθεια.

Αὐτή ἡ θεωρητική φτώχεια δέ σημαίνει, φυσικά, πώς ἡ ἐπιστήμη δέν ἔχει νά προσφέρει τίποτα. Μπορεῖ νά ἐπισημάνει τούς κινδύνους, νά περιγράψει πιθανές ἀλληλεπιδράσεις καί νά καταρτίσει ἕνα πρόγραμμα μελέτης καί πειραματισμοῦ. Ἀλλά αὐτό ἀκριβῶς εἶναι πού δέν τῆς ἐπιτρέπουν νά κάνει, πού δέν τῆς δίνουν οὔτε τό χρόνο οὔτε τή δύναμη νά τό κάνει, μέσα στή δυναμική τοῦ καταναλωτισμοῦ.

Μποροῦμε τώρα νά ἐκφράσουμε μιά γνώμη πάνω στή μελέτη τῆς Λέσχης τῆς Ρώμης, τήν ὁποία παίρνουμε σά δεῖγμα πολλῶν παρόμοιων προβλέψεων, πού ἔχουν γίνει ἀπό ἐπιστήμονες διαφόρων εἰδικοτήτων. Δέ χρειάζεται νά ὑποστηρίξουμε οὔτε τά δεδομένα τῆς εἰσαγωγῆς της, οὔτε τό σύνολο τῶν ὑποθέσεών της, πού ἡ κριτική τους θἄταν χρήσιμη ἀπό πολλές ἀπόψεις. Ἀλλά ἄν τήν ἑρμηνεύσουμε σά μιά πρόβλεψη τῆς καταστροφῆς τοῦ περιβάλλοντος, πού στηρίζεται στό γεγονός ὅτι τά κριτήρια τοῦ καταναλωτισμοῦ ἐξακολουθοῦν νά ἐξουσιάζουν τίς ἀναπτυγμένες οἰκονομίες, τότε πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε ὅτι αὐτή ἡ πρόβλεψη εἶναι ἀρκετά εὔλογη. Οὔτε μποροῦμε πιά νά τρέφουμε μεγάλες ἐλπίδες πώς ἡ ἐπιστημονική πρόοδος θά κατορθώσει ν' ἀποτρέψει μιά καταστροφή πού θά ἐκδηλωθεῖ μέ τόν ἐκφυλισμό τοῦ παγκόσμιου περιβάλλοντος καί θά κορυφωθεῖ μέ τήν ἀδυναμία του νά προστατεύσει τόν τότε πληθυσμό.

Πῶς μπορεῖ νά σταθεροποιηθεῖ ἡ ἐπερχόμενη κοινωνία;

Οἱ οἰκολογικοί κίνδυνοι γιά τήν ἀνθρωπότητα, τούς ὁποίους μποροῦμε τώρα νά προβλέψουμε, πηγάζουν, λοιπόν, ἀπ' τόν ἰδιαίτερο χαρακτῆρα τῆς παραγωγῆς σέ μιά καταναλωτική κοινωνία. Ἀπ' τή μιά μεριά ὑπάρχει ἡ ἀνεύθυνη τεχνολογία της κι ἀπ' τήν ἄλλη, ἡ ἔμφυτη τάση της νά παραβιάζει κάθε λογικό ὅριο. Ἑπομένως, τό κρίσιμο ἐρώτημα γιά μᾶς παίρνει τήν ἀκόλουθη μορφή: Ποιά μορφή κοινωνίας, ἡ ὁποία νά στερεῖται αὐτά τά ὀλέθρια χαρακτηριστικά , μποροῦμε νά ὁραματιστοῦμε καί πῶς μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ μιά τέτοια κοινωνία;

Ἄν περιορίσουμε τήν ἔρευνά μας στόν καθαρά οἰκονομικό τομέα, προκύπτει μιά ἕτοιμη ἀπάντηση. Ὁ καπιταλιστικός σχεδιασμός, πού ἀποβλέπει στό κέρδος, ὁ ὁποῖος συνεπάγεται τή μαζική διοχέτευση τῆς ζήτησης τῶν καταναλωτῶν, μέσ σ' ἐκεῖνα ἀκριβῶς τά κανάλια πού εἶναι τά πιό βλαβερά γιά τό ἀνθρώπινο μέλλον, πρέπει ν' ἀντικατασθηθεῖ ἀπό ἕνα διαφορετικό εἶδος κεντρικοῦ προγραμματισμοῦ πού θά υἱοθετεῖ πιό προνοητικά κι ὀρθολογιστικά κριτήρια γιά τήν παραγωγή, παίρνοντας σοβαρά ὑπόψη τό πραγματικό συνολικό κοινωνικό κόστος ἑνός ἀγαθοῦ, πού περιλαμβάνει τή χρήση τῶν περιορισμένων πρώτων ὑλῶν καί τή φθορά ἑνός περιορισμένου περιβάλλοντος.

Στό μέτρο αὐτό, ἡ ἀπάντηση ἐκείνη μπορεῖ νά φαίνεται ἱκανοποιητική, ἀλλά στήν πραγματικότητα δέν καλύπτει ἀρκετά τό πρόβλημα. Σίγουρα ὁ καπιταλισμός πρέπει νά ἐξαλειφθεῖ, γιά νά ἐξαφανιστεῖ ὁ καταναλωτισμός κι ἡ παραγωγή νά κατευθύνεται ἀπό ἕνα ὀρθολογιστικό σχεδιασμό, ἀλλά ἡ περιγραφή τῆς κοινωνίας πού θά τόν ἀντικαταστήσει, ἡ ὁποία μόλις ἔγινε, πάσχει ἀπό μιά μοιραία ἀφαίρεση.

Εἶναι ἀφηρημένη γιατί εἶναι ἀτελής καί δέν περιγράφει μιά ἀνθρώπινη κοινωνία στό σύνολό της. Ἡ σφαίρα τῆς παραγωγῆς, συμπεριλαμβανομένων στόν ὅρο αὐτό καί τῶν βοηθητικῶν θεσμῶν, ὅπως εἶναι τά ρυθμιστικά της σώματα (ἀδιάφορο ἄν εἶναι ἐμπορικές συντεχνίες, συνδικαλιστικές ἑνώσεις ἤ κρατικές

ἐπιτροπές σχεδιασμοῦ) δέν ὑφίσταται ποτέ σάν κάτι αὐθύπαρκτο, ἀλλά σά μιά ἀφηρημένη πλευρά ἑνός κοινωνικοῦ συνόλου.

Οἱ θεσμοί κι οἱ ἀξίες αὐτοῦ τοῦ ζωντανοῦ συνόλου, θἆναι βέβαια ἀκατανόητοι, ἄν παραβλέψουμε τή σημασία τῆς παραγωγικῆς σφαίρας πού ἀποτελεῖ τόν σκελετό καί καθορίζει, γιά νά τό ποῦμε ἔτσι, τίς μεταβολικές παραμέτρους τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ. Παρόλα αὐτά, δέ θἄπρεπε νά ἐξαπατηθοῦμε ἀπ' ὁποιαδήποτε παραπλανητική χρήση τῶν ἐννοιῶν «βάση» καί «ἐποικοδόμημα», πού θά κατέληγε νά ὑποτιμάει τήν πραγματικότητα καί τήν ἀναγκαιότητα τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς κοινωνίας πού δέν περιλαμβάνεται στήν παραγωγική σφαίρα.

Ἐδῶ, ἄν ὄχι παντοῦ, ἡ ἀλήθεια βρίσκεται στό σύνολο καί τό τελευταῖο – μιά ἀνθρώπινη κοινωνία – δέν μπορεῖ νά ὑφίσταται δίχως τούς πολιτικούς καί κοινωνικούς ἐκείνους θεσμούς πού ἐπικυρώνουν καί σταθεροποιοῦν τόν τρόπο παραγωγῆς πού ἐπικρατεῖ.

Ὁ « Καταναλωτισμός » δέν ἀποτελεῖ ἁπλῶς ἕνα καθορισμένο στάδιο στίς παραγωγικές κι ἐμπορικές διαδικασίες τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος, ἀλλά συνοδεύεται ἀπό ἕνα ὁλόκληρο φάσμα κοινωνικῶν καί πολιτικῶν ἐπιπτώσεων πού καθορίζουν μιά κοινωνική ὁλότητα. Ἡ σχετική σταθερότητα του, γιά μιά ὁλόκληρη περίοδο, ἐπιτεύχθηκε σάν τελικό ἀποτέλεσμα μιᾶς διαδικασίας τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης, στήν πορεία τῆς ὁποίας ἀναπτύχθηκαν θεσμοί κι ἀξίες πού ἦταν σύμφωνες μέ τή παραγωγική του βάση. Ἄν θέλουμε νά πραγματοποιήσουμε μιά κοινωνία πέρα ἀπ' αὐτόν – κι ἔχουμε δεῖ πῶς ἡ ἐπιβίωση τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτιέται ἀπ' αὐτό ἀκριβῶς τό πέρασμα – τότε δέν πρέπει νά προτείνουμε ἁπλῶς μιά ἐναλλακτική παραγωγική βάση. Ἀπαιτεῖται κάτι μεγαλύτερο, δηλαδή, κάτι πού θ' ἀντικαταστήσει τήν *καταναλωτική κοινωνία* σά σύνολο.

Φυσικά, ὑπάρχουν πολλοί τρόποι γιά νά παρακάμψουμε αὐτή τήν ὑποχρέωση. Μποροῦμε ἁπλῶς ν' ἀρνηθοῦμε νά «προκαθορίσουμε» τό μέλλον μέ τέτοια λεπτομέρεια, ἀφήνοντάς το νά διαμορφωθεῖ μόνο του μετά τήν ἧττα τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἤ, μέ μιά περισσότερο φανερή ἐπιτήδευση, μποροῦμε νά ἐπαναπαυθοῦμε σέ μιά ἀλλαγή τῆς παραγωγικῆς βάσης, πού θά δημιουργήσει τούς δικούς της θεσμούς καί τίς δικές της ἀξίες γιά νά σταθεροποιήσει αὐτή τήν ἀλλαγμένη βάση, ἀλλά ἕνας τέτοιος μηχανιστικός «μαρξισμός» θά ὄφειλε λιγότερα στό

Μάρξ καί περισσότερα στόν Κάουτσκυ ή τόν Στάλιν.

Ἄν τό κάναμε, ἡ παράλειψή μας θά μᾶς κληροδοτοῦσε τίς ἴδιες ἀνεπιθύμητες συνέπειες. Θά προτείναμε μιά μελλοντική κοινωνία τῆς ὁποίας τή σταθερότητα δέ θά μπορούσαμε ν' ἀποδείξουμε, μιά τακτική πού εἶναι περισσότερο «οὐτοπική» παρά «ἐπιστημονική». Αὐτό τό μειονέκτημα δέν πρέπει νά μᾶς ἀνησυχεῖ ὑπερβολικά, δοσμένου τοῦ ἀκαταμάχητου παραδείγματος τῆς κοινωνικοποιημένης βιομηχανίας, πού ὑπάρχει σήμερα σά γεγονός, πολύ σοβαρότερες εἶναι οἱ συνέπειες γιά τήν πολιτική πρακτική πού ἐμπεριέχει. Στό μέτρο πού μᾶς εἶναι ἄγνωστοι οἱ θεσμοί κι οἱ ἀξίες πού θά σταθεροποιήσουν τή μελλοντική κοινωνία, θᾶμαστε ἐξίσου ἀνίσχυροι νά δοῦμε πῶς θ' ἀναπτυχθοῦν μέσα ἀπ' τή μαζική πάλη πού ἀποβλέπει στήν ἐγκαθίδρυση τῆς κοινωνίας αὐτῆς. Ὅμως μόνο μέσα ἀπ' τή μαζική αὐτή πάλη μποροῦν, λογουχάρη, νά ξεπροβάλλουν καί ν' ἀναπτυχθοῦν οἱ ἀξίες αὐτές, ἐκτός ἄν ἐπιμένουμε νά πιστεύουμε σέ κάποια «ἐξωτερική» δύναμη πού μπορεῖ νά τίς ἐμφυτέψει, στό πρόσωπο ἑνός Θεοῦ, ἑνός Ρόμπερτ Ὄουεν ἤ κάποιας ἐπιτροπῆς γιά τήν Πολιτιστική Ἐπανάσταση, προικισμένων μέ πανίσχυρες προπαγανδιστικές δυνάμεις.

Δίχως αὐτή τή γνώση, εἴμαστε ἐπίσης περιορισμένοι προκειμένου ν' ἀντιληφθοῦμε ποιά εἶναι ἡ σημασία τῆς πάλης. Ἕνα σημαντικό μέρος τῆς ἱστορικῆς της σημασίας – ὁ τρόπος πού ἡ πάλη αὐτή δημιουργεῖ νέους ἀνθρώπους γιά μιά νέα κοινωνία – θά μᾶς διαφεύγει ἀναπόφευκτα καί εὔκολα θά μπορούσαμε ν' ἀγνοήσουμε ἤ ἀκόμα καί νά ἐναντιωθοῦμε στά ἴδια ἀκριβῶς τά χαρακτηριστικά της, πού εἶναι τά πιό οὐσιώδη γιά τήν τελική της ἔκβαση.

Ἑπομένως τό ζήτημα τῆς σταθερότητος τῆς νέας κοινωνίας, τῶν θεσμῶν κι ἀξιῶν πού κατά ἕνα μέρος θά προυποθέτει καί κατά ἕνα ἄλλο θ' ἀναπτύξει, εἶναι ἕνα ζωτικό πρόβλημα πού δέν μπορεῖ νά παρακαμφθεῖ ἀτιμώρητα. Δέν πρόκειται γιά κανένα ἀκαδημαϊκό ἐρώτημα πού μπορεῖ ν' ἀφεθεῖ μέ σιγουριά στό πέρασμα τοῦ χρόνου, ἀλλά γιά ἕνα θέμα πού ἔχει ἄμεση σημασία ἀναφορικά μέ τό νά προσφέρει στίς σημερινές προσπάθειες μιά προοπτική, ἕνα ἀποφασιστικό δεσμό ἀνάμεσα στούς τωρινούς ἀγῶνες καί τό μελλοντικό τους στόχο.

Οἱ καταναλωτικές ἀξίες σάν ὑποκατάστατο

Αὐτός ὁ μελλοντικός στόχος βάζει ἕνα τέλος στόν καταναλωτισμό. Πρέπει λοιπόν ν' ἀρχίσουμε ἐξετάζοντας τή φύση τῆς σταθερότητας πού ἀπολαμβάνει σήμερα ἡ καταναλωτική κοινωνία. Ὑπάρχει κάποια ἰδιαίτερη πλευρά αὐτῆς τῆς σταθερότητας πού ἔχει κάποια εἰδική συσχέτιση μέ τή συζήτηση αὐτή: οἱ κοινωνικές ἀξίες πού ἐξασφαλίζουν τή μαζική της ἀποδοχή.

Αὐτές οἱ κοινωνικές ἀξίες εἶναι βασικά πολύ γνωστές κι ἔχουν γίνει, σχεδόν παγκόσμια, παραδεκτές σά «φυσικές», δηλαδή, ἡ ἐπιθυμία νά κατέχει κανείς ἀντικείμενα πού ἔχουν ἀξία χρήσης, ν' ἀντικειμενοποιεῖται μέσα ἀπ' τά ἀγαθά πού τοῦ «ἀνήκουν», ν' ἀνέβει κοινωνικά, ν' ἀπολαμβάνει τήν κοινωνική ἐκτίμηση κ.λ.π.. Γιά νά ἐκτιμήσουμε τή δύναμη καί τήν ἐπιβολή αὐτῶν τῶν ἀξιῶν, δέ χρειάζεται παρά μόνο ν' ἀναφέρουμε πάλι τίς ἀνταγωνιστικές ἀξίες πού συγκριτικά εἶναι παραγνωρισμένες.

Ἀρχίζουμε μέ τήν κοινότοπη ὑπενθύμιση ὅτι ὅταν διαθέτει κανείς τό χρόνο, μπορεῖ νά ἐνεργεῖ ἐλεύθερα. Ἄν συμφωνήσουμε νά ὑποταχθοῦμε στίς ὑπαγορεύσεις κάποιου ἐξωτερικοῦ παράγοντα γιά μιά ὁρισμένη περίοδο, περιορίζουμε σοβαρά τήν ἐλευθερία μας γιά τό διάστημα αὐτό. Τώρα, ἡ κατάσταση τοῦ προλεταριάτου ἔχει τοποθετήσει ἱστορικά τό αἴτημα, ἕνα αἴτημα πού ἐπιβάλλεται ἀπ' τήν ἀνάγκη ἐπιβίωσης, – ἑρμηνευμένη ὅπως περίπου ἰσχύει καί γιά τά ζῶα – νά παραχωρεῖται τόση ἀκριβῶς ἐλευθερία ἀπ' τό μέγεθος τοῦ διαθέσιμου χρόνου ἑνός μισθοσυντήρητου, ὅση ἀκριβῶς εἶναι κι ἡ ἀνάγκη του γιά τροφή, στέγη καί ρουχισμό. Ἀλλά ὅπως ἔχουμε ἤδη δεῖ, αὐτό πού ἀξίζει νά προσέξουμε, ἀναφορικά μέ τή στάση τῶν μαζῶν ἀπέναντι στήν ἐλευθερία, μέσα στήν καταναλωτική κοινωνία, εἶναι ὅτι αὐτή ἡ θυσία γίνεται γιά τήν ἀπόκτηση ἀγαθῶν, δίχως τά ὁποῖα θά μποροῦσε κανείς εὔκολα νά ἐπιβιώσει. Εἴκοσι περίπου ὧρες τή βδομάδα ἐνεργητικῆς δραστηριότητας, σέ μιά τόσο πολύ ἀναπτυγμένη καταναλωτική κοινωνία ὅπως ἐκείνη τῶν Ε.Π.Α., προσφέρονται σάν ἀντάλλαγμα γιά τήν ἱκανοποίηση τῆς *τεχνητῆς ζήτησης*.

Οὔτε μποροῦμε νά ποῦμε πώς οἱ περιορισμοί τοῦ συνηθισμένου χώρου ἐργασίας, ἀφήνουν περιθώρια γιά μιά σημαν-

τική ίκανοποίηση μέσα σ' αυτό τόν πουλημένο χρόνο. Γιά τόν κοινό έργάτη, ή έργασία είναι τόσο βαρετή, εὐτελής κι ἀσήμαντη, ἀπ' τήν ἄποψη τῆς ἀτομικῆς του ὁλοκλήρωσης, ὅσο ποτέ καί τό έργοστάσιο παραμένει ή μικρογραφία τῆς ὠμῆς δικτατορίας, μέσα στίς αὐστηρά ἱεραρχικές του σχέσεις. Ὁ τεχνίτης τῆς κάποιας χαμηλῆς ἐξειδίκευσης, ἀντιμετωπίζει ἐντελῶς ἀνάλογες συνθῆκες, ἐνῶ ὁ περιορισμός τῶν ἀνωτέρων εἰδικοτήτων σέ «μισο-δημιουργικές» ἐργασίες εἶναι ἀπό πολλές ἀπόψεις πιό καταστροφικός.

Ἡ ὅλη εἰκόνα παραμένει ἀναλλοίωτη στά βασικά χαρακτηριστικά, ἀκόμα κι ἄν ἀναφέρουμε τούς λίγους τυχερούς πού ἡ δουλειά τους τούς ἐπιτρέπει κάποια αὐθεντική δημιουργικότητα κι ὁλοκλήρωση, πού ὡστόσο ἐξασθενίζει στή πράξη ἀπ' τό διαστρεβλωτικό πλαίσιο τῆς παραγωγῆς, ἡ ὁποία ἀποβλέπει στό κέρδος. Εἶναι μιά εἰκόνα μαζικῆς καταπίεσης, τό πνίξιμο κάθε παρόρμησης γιά αὐτο-ὁλοκλήρωση στήν πιό σημαντική περίοδο τῆς ζωῆς μας, ἡ σπατάλη ζωτικῶν δυνάμεων σέ καθήκοντα πού κανένας ποτέ δέ θά ὀνειρευόταν, ἄν διάλεγε ἐλεύθερα.

Δέν εἶναι λοιπόν δύσκολο νά καταλάβουμε γιατί ἀναγκάζονται οἱ ἄνθρωποι νά προσφέρουν σάν ἀντάλλαγμα ἕνα μεγάλο μέρος ἀπ' τή ζωή τους, ἀφοῦ δέν μποροῦν ν' ἀποκτήσουν διαφορετικά τά βασικά ἀναγκαῖα. Ἀλλά τό γεγονός ὅτι ἑκατομμύρια ἄνθρωποι εἶναι πρόθυμοι νά θυσιάσουν τό διπλάσιο χρόνο ἀπ' ὅσο χρειάζονται γιά μιά λογική διαβίωση, ὅταν ὁ ἐπιπλέον χρόνος ἀνταμείβεται μέ ἐμπορεύματα κι ὑπηρεσίες τῶν ὁποίων ἡ ἀξία χρήσης εἶναι οὐσιαστικά ψυχολογική, ἀποτελεῖ μιά σημαντική ἀπότιση φόρου τιμῆς στήν ἐπιτυχία τῆς δομῆς τοῦ καταναλωτισμοῦ καί τῶν κυρίαρχων ἀξιῶν του.

Οἱ καταναλωτικές ἀξίες σά δικαιολογία

Ἡ αὐτο-ὁλοκλήρωση κατά τή διάρκεια τοῦ χρόνου τῆς δουλειᾶς εἶναι λοιπόν ἕνα ἀπ' τά «ἀγαθά» πού ἡ ἀξία τους ὑποβιβάζεται ἀπ' τόν καταναλωτισμό. Κι αὐτός δέν εἶναι παρά ἕνας μόνο ἀπ' τούς δρόμους, οἱ ὁποῖοι ὁδηγοῦν στήν αὐτο-ὁλοκλήρωση, πού μπλοκάρονται ἀπ' τίς λειτουργίες αὐτῆς τῆς

κοινωνίας. Όπως ἀκριβῶς ἡ βιομηχανία της ἐξαρτιέται ἀπ' τή δημιουργία καί τή διατήρηση τοῦ μαζικοῦ καταναλωτῆ, ἔτσι κι ἡ πολιτική της δομή, βασίζεται στό μαζικό ψηφοφόρο καί στό μαζικό πολίτη. Δίκτυα θεσμοποιημένης καί γραφειοκρατικῆς κυριαρχίας τόν περιβάλλουν σέ κάθε φάση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, συντρίβοντας τήν ἀτομική ἤ κοινοτική πρωτοβουλία κι ἕτοιμα νά ἐπιβάλλουν παραδειγματική τιμωρία σέ ὅσους δέ συμορφώνονται. Σά καταναλωτής εἶναι ἀπόλυτα ἐλεύθερος ν' ἀγοράσει ὅτι ἐπιθυμεῖ, ἀπ' τή σειρά τῶν προιόντων πού τόν ἔχουν προγραμματίσει νά «χρειάζεται», σέ κάθε ἄλλη κοινωνική σφαίρα, κουλουριάζεται στή βάση μιᾶς ἱεραρχικῆς πυραμίδας, δίχως γενικά νά ξέρει ἔστω ποιά εἶναι ἡ κορυφή της καί ποιανοῦ τίς ἀποφάσεις δέν εἶναι ἴσως σέ θέση νά ἐπηρεάσει.

Φυσικά, στήν πραγματικότητα, δέν κατόρθωσαν ποτέ νά μεταμορφώσουν τόν ἄνθρωπο σ' αὐτόν τόν «τέλειο καταναλωτή», οἱ διαφημιστικές ἑταιρεῖες δέ δημιούργησαν ποτέ τήν ἀπόλυτα εὔπλαστη ἀγορά πού θά ἤθελαν, γιατί ἡ μαζική ἀντίσταση δέν ἀφήνει νά σβύσει ἡ γραμμή πού διαχωρίζει τόν ἄνθρωπο ἀπ' τό ρομπότ κι ὁλοένα ἐμφανίζονται νέοι τομεῖς ἐξέγερσης. Όμως παραμένει ἀληθινό τό ὅτι, γιά τήν πλειοψειφία, ἡ αὐτο-ὁλοκλήρωση, μέ ὅλη τήν ἀληθινή σημασία της, ἐξοστρακίζεται ἀπ' τίς κοινωνικές δομές μέσα στίς ὁποῖες ζεῖ. Παντοῦ ὑπάρχουν οἱ θεσμοί πού χρησιμεύουν γιά τήν καταστολή της κι αὐτό συμβαίνει σέ μιά ἐποχή πού οἱ λογικές δικαιολογίες μιᾶς τέτοιας καταστολῆς – πού στηρίζονται παραδοσιακά στούς σιδερένιους φυσικούς νόμους τῆς παραγωγῆς καί τῶν ἀναγκῶν της – ἔχουν ξεφτίσει φθάνοντας σήμερα σχεδόν στό μηδέν.

Γιά νά ἐκτιμήσουμε ἀπόλυτα πόσο σημαντικό ρόλο παίζουν οἱ καταναλωτικές ἀξίες, ἀξίζει νά ἐπισημάνουμε τίς ἱκανοποιήσεις πού λείπουν – καί χωρίς νά ὑπάρχει σπουδαῖος λόγος – ἀπ' τήν καταναλωτική κοινωνία... Γιατί τό δικαίωμα τῆς «ἐκλογῆς», ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς προσωπικότητας, ἡ ἐμπειρία τοῦ καινούργιου, περιορίζονται ὁλοένα καί περισσότερο στό χῶρο τῆς ἀγορᾶς, στήν ἁπλή πράξη ν' ἀγοράζουμε. Αὐτή εἶναι ἡ «δύναμη» πού πρέπει νά καλύψει τό κενό ἀπ' τήν ἀπώλεια ὅλων τῶν ἄλλων.

Ὁ Ἴλιτς βλέπει αὐτό τό στραγγάλισμα τῆς δημιουργικότητας ἤ ἀκόμα καί τῆς ἁπλῆς αὐτο-ἐπιβεβαίωσης, σάν ἔλλειψη

τῶν «συστατικῶν στοιχείων τῆς ἐνεργητικότητας», τῶν εὐκαιριῶν γιά μιά ἐνεργητική ὁλοκλήρωση τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἀλλά αὐτή ἡ ἔλλειψη δέν εἶναι ἁπλά καί μόνο ἕνα ὑπερδομικό ράγισμα πού μπορεῖ νά ἐπισκευαστεῖ μέ μιά ἀλλαγή στήν ἐκπαιδευτική διαδικασία: ἀποτελεῖ τό ἀναγκαῖο καί πανταχοῦ παρόν σημάδι τοῦ καταπιεστικοῦ χαρακτῆρα τοῦ ἀναπτυγμένου καπιταλισμοῦ. Μιά κοινωνία πού βασίζεται πάνω στή διαχείρηση καί τή διοίκηση τῶν ἀναγκῶν δέ θ' ἀνεχθεῖ ἀνταγωνισμό ἀπό ἄλλες ἀνάγκες – – ὅπως οἱ ἀνάγκες γιά τήν ὁλοκλήρωση τοῦ ἑαυτοῦ μας – πού δέν μποροῦν νά ἱκανοποιηθοῦν ἀπό ἕνα ἑτοιμοπαράδοτο προιόν. Δέν ἐπισημαίνουμε ἐδῶ μιά συνειδητή συνωμοσία ·μερικά πράγματα φαίνονται νά δουλεύουν καλά, ἄλλα πάλι ὄχι.

Σ' αὐτή τή σκιαγράφηση τοῦ ρόλου τῶν καταναλωτικῶν ἀξιῶν, ἔχει τονιστεῖ σκόπιμα ὁ ἀναπληρωματικός τους χαρακτῆρας. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τά «ἀγαθά», τῶν ὁποίων τήν ἔλλειψη ἀναπληρώνουν οἱ ἀξίες αὐτές, δέν ὑπῆρξαν ποτέ κατάφωρο χαρακτηριστικό τῆς ζωῆς τῶν μαζῶν ἀκόμα καί στίς προγενέστερες ταξικές κοινωνίες· τότε ὅμως τό κοινωνικό περιεχόμενο τῆς δικαιολογίας ἦταν ριζικά διαφορετικό.

Ὅπως πολύ σωστά ἔχει παρατηρήσει ὁ Μαρκοῦζε, τό κενό ἀνάμεσα στό βαθμό τῆς καταπίεσης πού ἐπιβάλλει ἡ πειθαρχία τῆς παραγωγῆς καί στό βαθμό τῆς «ἐπιπλέον» καταπίεσης πού πραγματικά ὑπάρχει, δέν ὑπῆρξε ποτέ τόσο κατάφωρο. Ἀκόμα κι οἱ ἰδεολογίες πού ἦταν ἄλλοτε τόσο σημαντικές στό νά «δικαιολογήσουν» τήν ἀνάγκη γιά καταπίεση ἔχουν χάσει κατά πολύ τό παλιό τους κῦρος, εἴτε ἦταν θρησκευτικά πιστεύω, εἴτε παραμύθια βασισμένα στό μύθο τῆς «ἐλεύθερης ἐπιχείρησης» (ὁ καθένας μπορεῖ νά γίνει πλούσιος ἄν δουλέψει ἀρκετά σκληρά, οἱ μεγιστάνες τοῦ πλούτου εἶναι ἐξαιρετικές περιπτώσεις ἀνθρώπων πού ἐπιβραβεύτηκαν γιά τήν προνοητική ἐπιμονή κι ἐργατικότητά τους).

Ἡ καπιταλιστική λύση στό πρόβλημα τῆς δικαιολόγησης τῆς παράλογης καταπίεσης εἶναι ἀπατηλά ἁπλή: πηγάζει κατευθεῖαν ἀπ' τήν ἴδια τήν παραγωγή του καταναλωτισμοῦ. Ἡ οἰκονομία αὐτο-δικαιώνεται: παράγει ἀγαθά, ἀγαθά πού ποτέ ἄλλοτε δέν ἦταν προσιτά στίς μάζες, ὅλο καί πιό σύγχρονα καί καταπληκτικά ἀπό χρόνο σέ χρόνο. Τό πρόβλημα δέν προκύπτει ἀναφορικά μέ τήν ποιότητα τῶν ἱκανοποιήσεων πού ἐξ-

ασφαλίζουν αυτά τά άγαθά. Είναι αλήθεια πώς θά μπορούσε κάποιος ν' αμφιβάλλει γιά τό άν τό φάσμα τών παραγόμενων άγαθών άντικατοπτρίζει μιά όρθολογιστική κατανομή τών πρώτων ύλών, άν οί συνθήκες παραγωγής τους δέν κλείνουν όριστικά γιά τίς μάζες ζωτικές σφαίρες Ικανοποίησης. 'Αλλά τέτοιες άμφιβολίες συνεπάγονται μιά σύγκριση, τή θεώρηση άλλων οίκονομικών καί κοινωνικών ρυθμίσεων σά πραγματική δυνατότητα, τή διατύπωση μιάς έναλλακτικής λύσης . Κι ή σημερινή δομή έπιβεβαιώνει τή δική της ένσωματωμένη «έκλογίκευση», άποκλείοντας τέτοιες έναλλακτικές λύσεις, ύποβιβάζοντάς τες σέ άδύναμα φαντάσματα, σέ σύγκριση μέ τήν κυρίαρχη πραγματικότητα τών δικών της τεράστιων δυνάμεων καί τής κολοσσιαίας της δραστηριότητας.

'Εδώ λοιπόν βρίσκεται ή άποφασιστική ύπηρεσία πού έπιτελούν γιά λογαριασμό τών καπιταλιστών Ιδιοκτητών οί καταναλωτικές άξίες, οί όποίες« «σταθεροποιούν τήν καταναλωτική κοινωνία. 'Απομακρύνουν τόν κίνδυνο τής έξέγερσης ένάντια στό σημερινό βάρος τής καταπίεσης ή όποία δέ δικαιολογεῖται ούτε άπ' τά γεγονότα, ούτε άπ' τίς Ιδεολογίες πού στάθηκαν χρήσιμες στό παρελθόν. Προσφέρουν στίς μάζες φανταστικές Ικανοποιήσεις, τών όποίων ή σχεδόν άπόλυτη κενότητα προστατεύεται άπ' τήν κριτική, μέ τήν κινητοποίηση μιάς όλόκληρης κλίμακας καταπιεστικών μεθόδων, όπου έμφανιστούν καταλληλότερες έναλλακτικές λύσεις.

Έχει δίκιο ό Γκίντις νά τονίζει πώς, στό δοσμένο κοινωνικό σύστημα, οί καταναλωτικές άξίες πρέπει νά θεωρούνται ότι διαθέτουν μιάν όρισμένη έπιβεβλημένη όρθολογικότητα: «'Η λογική άντίδραση τού άτόμου, λοιπόν, είναι (α) ν' άδιαφορεῖ γιά τήν άνάπτυξη τών προσωπικών Ικανοτήτων πού θάναι άνθρώπινα Ικανοποιητικές μέσα σέ μιά δραστηριότητα πού σήμερα δέν προσφέρεται κι έπομένως νά μήν μπορεῖ ν' άπαιτήσει άλλους χώρους δραστηριότητας καί β) νά δίνει Ιδιαίτερη σημασία στήν κατανάλωση καί ν' άναπτύσσει έκεῖνες τίς Ικανότητες πού συσχετίζονται περισσότερο μέ τήν κατανάλωση *καθαυτή*....»

Μέσα άπ' αυτή τή μεγενθυμένη προοπτική, μπορεῖ τώρα νά γίνει άντιληπτό πόσο άνεπαρκής είναι ή πρόταση ν' άντικαταστήσουμε άπλώς *τόν παραγωγικό μηχανισμό* τού καταναλωτισμού, άλλάζοντας μόνο τή ροπή τής τεχνολογίας κι έπιβάλλοντας ένα κοινωνικά προσανατολισμένο σχέδιο. Άν οί καταναλ-

λωτικές άξίες είναι ζωτικές γιά τήν καπιταλιστική τάξη στό ν' άποτρέπουν άπλά καί μόνο τόν κίνδυνο μιᾶς πρός τό παρόν άγνωστης έναλλακτικῆς λύσης, οἱ ὑπερασπιστές τῆς ἰδέας μιᾶς κοινωνίας πέρα ἀπ' τόν καταναλωτισμό παραβλέπουν τό πρόβλημα τῆς ἀντικατάστασης ἑνός θεσμοῦ τόσο κυρίαρχου καί περιβεβλημένου μέ ἀφοσίωση, ὅπως εἶναι σήμερα οἱ καταναλωτικές ἀξίες.

Ἡ σταθερότητα τῶν γραφειοκρατικῶν κοινωνιῶν

Ἄς ἐξετάσουμε γιά μιά ἀκόμα φορά τήν «καθαρά οἰκονομική» λύση: τήν κοινωνικοποίηση τῶν παραγωγικῶν μέσων καί τήν καθολική σχεδιοποίηση. Θἄταν αὐτό ἀρκετό γιά ν' ἀποτρέψει τήν κρίση; Θά μποροῦσαν αὐτά τά χαρακτηριστικά ἀπό μόνα τους, ἀνεξάρτητα ἀπ' τήν ὑπόλοιπη κοινωνική δομή, νά ἐγγυηθοῦν τό ξεπέρασμα τοῦ καταναλωτισμοῦ;

Ἀντί νά θέτουμε τό ἐρώτημα μ' αὐτή τήν ἀφηρημένη μορφή, εἶναι καλύτερα νά ἐξετάσουμε τίς χῶρες τοῦ σημερινοῦ κόσμου πού ταιριάζουν σ' αὐτή τήν περιγραφή κι ἰδιαίτερα ἐκεῖνες ἀνάμεσά τους – Ε.Σ.Σ.Δ., Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, Ἀνατολική Γερμανία – τῶν ὁποίων τό τεχνολογικό ἐπίπεδο τίς καθιερώνει σάν ὑποψήφιες γιά τό στάδιο τοῦ καταναλωτισμοῦ.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ βιομηχανία τους δέν κατευθύνεται ἀπ' τό κίνητρο τοῦ κέρδους μέ τήν κλασσική καπιταλιστική του μορφή κι αὐτή εἶναι μιά διαφορά πού δέν πρέπει ν' ἀγνοεῖται. Ἀναμφίβολα, μερικά ἀπ' τά πιό ὠμά τεχνολογικά ἐγκλήματα ἐνάντια στήν Ἀνθρωπότητα, εἴτε ἔχουν ἐξαλειφθεῖ, εἴτε μποροῦν εὔκολα νά ἐξαλειφθοῦν, δοσμένου ὅτι δέν ὑπάρχουν οἱ διψασμένες γιά κέρδος ἑταιρεῖες σέ στενή σύνδεση μ' ἕνα Κράτος πού τούς δείχνει κατανόηση. Ἀλλά καθώς αὐτές οἱ χῶρες ἀποκτοῦν σ' ἕνα αὐξανόμενο βαθμό τήν τεχνική ἱκανότητα νά δημιουργοῦν μιά ζήτηση κι ἔπειτα νά τήν ἱκανοποιοῦν, θ' ἀπαρνηθοῦν ἄραγε τά βλαβερά τεχνάσματα πού πολλαπλασιάζονται στή σφαίρα ἐξουσίας τῶν καπιταλιστῶν προκατόχων τους, θά ἐλέγχουν μέ σκοπιμότητα τή ροή τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν γιά χάρη τοῦ μακροπρόθεσμου ὀρθολογισμοῦ, μέ μιά λέξη, θ' ἀρνηθοῦν ν' ἀναγνωρίσουν τή θανάσιμη βασιλεία τῶν

καταναλωτικών άξιών μέσα στίς κοινωνίες τους;

Άς άπαντήσουμε μέ μιά άντι-ερώτηση. Άν τά καθεστώτα σ' αύτές τίς χώρες στραφοῦν ένάντια στίς καταναλωτικές άξίες, ποιές ικανοποιήσεις μποροῦν νά προσφέρουν στίς μάζες, στή θέση τών άξιών αύτών; Γιατί έχουμε δεῖ ότι αύτές οί άξίες μποροῦν νά παίξουν ένα ζωτικό ρόλο στή σταθεροποίηση ένός άναπτυγμένου βιομηχανικοῦ συστήματος κι ή έξάλειψή τους εἶναι φανερό ότι θά δημιουργοῦσε τήν άνάγκη νά βρεθοῦν ύποκατάστατα κίνητρα.

Μποροῦν νά προσφέρουν πραγματικό έλεγχο τών συνθηκών έργασίας στούς έργαζομένους άντρες καί γυναῖκες; Πρός τό παρόν ένα Σοβιετικό έργοστάσιο έχει μιά τόσο ιεραρχική δομή όσο κι ή Τζένεραλ Μότορς, οί δέ έργάτες του δέν εἶναι λιγότερο άνίσχυροι κι άλλοτριωμένοι. (Άν τά Σοβιετικά συνδικάτα έχουν άναλάβει, λόγουχάρη, τή διαχείριση τών ύπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας, αύτό έξουδετερώνεται άπ' τή γενικά μεγαλύτερη αύτονομία τοῦ συνδικάτου σέ μιά καπιταλιστική χώρα κι άπ' τίς μεγαλύτερες δυνατότητες πού ύπάρχουν έκεῖ γιά «άγρια» άπεργιακή δράση στό έπίπεδο τοῦ έργοστασίου).

«Ἡ διοίκηση άπό ένα άνθρωπο» άποτελεῖ ένα κανόνα άκλόνητης πίστης μέσα στό γραφειοκρατικό πιστεύω. Τά έπιχειρήματα τών γραφειοκρατών ένάντια στά έργατικά συμβούλια, σάν όργανα πραγματικής έξουσίας, εἶναι πολύ γνωστά (Ιδιαίτερα στήν Πολωνία, Ούγγαρία καί Τσεχοσλοβακία), έπιχειρήματα πού, μέ τό Γκομούλκα στά 1957, πῆραν τή μορφή προμελετημένων τεχνασμάτων πού ύπονόμευσαν τά συμβούλια πού εἶχαν συγκροτηθεῖ τόν προηγούμενο χρόνο – έπιχειρήματα πού, μέ τό Μπρέζνιεφ στήν Άνοιξη τῆς Πράγας, πῆραν τή μορφή όπλων καί τάνκς.

Ἡ ἴδια ίστορία έπαναλαμβάνεται όταν έξετάζουμε τή δυνατότητα νά παραχωρηθοῦν «κίνητρα ένεργητικότητας», γνήσιοι μηχανισμοί γιά τή μαζική δημιουργητικότητα καί πρωτοβουλία, σ' όποιαδήποτε άλλη κοινωνική σφαίρα. Ἡ γραφειοκρατική δομή δέν μπορεῖ νά έπιτρέψει τέτοιες ικανοποιήσεις· οί τελευταῖες θάταν άκόμα πιό έπικίνδυνες γιά τήν κυριαρχία της άπ' ότι γιά τήν κυριαρχία τών καπιταλιστών. Κοινοτική έξουσία γιά τή διαχείρηση τών τοπικών ύποθέσεων; Δημοκρατική διακυβέρνηση τών πανεπιστημίων καί τών Ιδρυμάτων; Ίσως νά μποροῦν νά έπιτραποῦν μερικές *μορφές* αύτοῦ τοῦ εἴδους – μέ

τήν προυπόθεση ὅτι θά τούς λείπει τό *περιεχόμενο*. Γιατί κάθε σημαντική ἐκπλήρωση τῶν μαζικῶν σκοπῶν καί τῆς μαζικῆς πρωτοβουλίας σέ τέτοιες σφαῖρες, θἄταν ἀσυμβίβαστη μέ τό «δικαίωμα» τῆς γραφειοκρατίας νά μονοπωλεῖ κάθε σημαντική ἀπόφαση, ἤ νά περιβάλλει αὐτή τή γυμνή ἀλήθεια μέ τό συνηθισμένο λεκτικό της παραπέτασμα, θἄταν μιά ἐπίθεση ἐνάντια στόν «ἡγετικό ρόλο τοῦ Κόμματος».

Οἱ ἱκανοποιήσεις ἐκεῖνες πού θά μποροῦσαν ν' ἀντικαταστήσουν τίς ἀντίστοιχες τῆς καταναλωτικῆς κουλτούρας, φαίνεται, ἑπομένως, ὅτι εἶναι τό ἴδιο ἀπρόσιτες, γιά νά δημιουργηθοῦν, τόσο γιά τό Μπρέζνιεφ, ὅσο καί γιά τό Νίξον. Καί πραγματικά, ἡ «γενική γραμμή» τῆς γραφειοκρατίας, ἀναφορικά μέ τίς παραχωρήσεις στίς μάζες, ἐπιβεβαιώνει αὐτό τό συμπέρασμα. Ἡ φοβερή τρομοκρατία κι ἡ καταπίεση τῆς ἐποχῆς τοῦ Στάλιν ἔχουν ἐξαλειφθεῖ, ἀλλά ἀπό κεῖ κι ὕστερα ἡ σκέψη τῆς γραφειοκρατίας ἀκολούθησε ἀλάνθαστα τή γραμμή τῶν *ὑλικῶν* παραχωρήσεων.

Τά ἐργατικά συμβούλια ἀποτελοῦν ἀνάθεμα κι οἱ ἐκλογές τῶν ἐργατικῶν συνδικάτων ἐξακολουθοῦν νά κατευθύνονται ἀπ' τήν κορυφή, ἐνῶ ἡ Φίατ φέρνει στή Ρωσία τόν αἰώνα τοῦ αὐτοκινήτου κι ἡ Κόκα Κόλα πουλιέται στή Βαρσοβία. Μιλώντας στούς ἀπεργούς τῶν ναυπηγείων τῆς Βαλτικῆς, ὁ Γκιέρεκ, ἐξηγεῖ ὅτι ἡ οἰκονομική κατάσταση τῆς Πολωνίας εἶναι ἀδύνατο ν' ἀποτρέψει τήν ἄνοδο τῶν τιμῶν, ἀλλά ὑπόσχεται ἐλεύθερες ἐκλογές στά συνδικάτα καί μεγαλύτερη δημοκρατία. Οἱ συνακόλουθες ὅμως *ἐνέργειές* του ἦταν προϊόν τῆς πραγματικῆς κατάστασης τῆς γραφειοκρατίας κι ὄχι τῶν δημαγωγικῶν ἀναγκῶν τῆς στιγμῆς: ἡ ἄνοδος τῶν τιμῶν ματαιώθηκε, ἐνῶ οἱ συνδικαλιστικές καί πολιτικές δομές παρέμειναν ἀμετάβλητες....

Γιά ν' ἀντιληφθοῦμε τίς συνέπειες ὅλων αὐτῶν, ἄς φανταστοῦμε ὅτι ἡ κρίση τοῦ περιβάλλοντος ἦταν πολύ ὀξύτερη τήν ἐποχή τοῦ ξεσπάσματος τῆς Βαλτικῆς (Δεκέμβρης 1970). Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι κάποια Ὑποεπιτροπή γιά τό Περιβάλλον, τῆς Ἐπιτροπῆς Κρατικοῦ Σχεδιασμοῦ, εἶχε ἤδη ἑτοιμάσει ἐπαρκεῖς κι ὀρθολογικές εἰσηγήσεις γιά τήν προστασία τῶν πρώτων ὑλῶν, τό σωστό οἰκολογικό ἔλεγχο τῶν νέων προϊόντων, τήν ἀναχαίτιση τοῦ καταναλωτικοῦ καλπασμοῦ πρός τήν καταστροφή. Ἄς ὑποθέσουμε ἀκόμα ὅτι ἡ Κεντρική Ἐπιτροπή ἔχει ἐγκρίνει ὅλες τίς εἰσηγήσεις καί τίς ἔχει ἐνσωματώσει μέσα σέ ντιρεκτίβες.

Τώρα ἄς ἐξετάσουμε τή θέση τοῦ Γκιέρεκ, στίς πρῶτες λίγες βδομάδες ἀφ' ὅτου ἐκτόπισε τό Γκομούλκα ἀπ' τήν ἐξουσία. Οἱ ἐργάτες τῶν ναυπηγείων, ἔχοντας ἤδη ἑκατοντάδες νεκρούς μέσα στούς δρόμους τοῦ Ντάντσιχ, συνεχίζουν ν' ἀρνιοῦνται ν' ἀνακαλέσουν τήν ἀπεργία τους καί συγκεντρώνουν ὁλοένα καί μεγαλύτερη ὑποστήριξη πού ἐπεκτείνεται ἀκόμα καί μέσα στό μηχανισμό τοῦ Κόμματος. Τό ἀπεργιακό κίνημα ἔχει ἤδη φθάσει στό Λότς καί τό Γκράσωβ καί δέν παρουσιάζει σημεῖα κόπωσης. Κληρονομώντας μιά οἰκονομία μέ ἀπελπιστικά στενές προοπτικές, ὁ Γκιέρεκ – πού χαιρετήθηκε πάνω ἀπ' ὅλα, σάν ὁ μεγάλος «τεχνοκράτης» – προσπαθεῖ ἀπογνωσμένα ν' ἀντλήσει μέσα ἀπ' αὐτή τ' ἀγαθά πού χρειάζονται γιά νά ἐξαγοράσει τήν ἐξέγερση : ἀπ' τήν μιά μεριά μ' ἕνα νέο προσανατολισμό τῶν κεφαλαίων πού θά χρησιμοποιούνταν σ' ἐπενδύσεις παραγωγῆς κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν κι ἀπ' τήν ἄλλη μέ μιά ειδική βοήθεια ἀπ' τή Σοβιετική Ἕνωση.

Τελικά – μόνο μετά ὅμως ἀπό μερικούς ταραχώδεις μῆνες – τά πράγματα ἠρέμησαν. Ξέροντας πολύ καλά ὅτι τό καθεστώς εἶχε κερδίσει μιά προσωρινή μόνο ἀναστολή, ὁ Γκιέρεκ ἔχει συγκεντρώσει τίς προσπάθειές του σ' ἕνα ἀνασχηματισμό τῆς οἰκονομικῆς δομῆς, πού προορίζεται νά ἐνθαρρύνει τήν παραγωγή τῶν ἀγαθῶν πού ζητᾶνε οἱ μάζες. Ξέχωρα ἀπό λίγα μέτρα πού δέν ἀφήνουν τό νερό νά ξεχειλίσει, ἐκεῖ ὅπου ὁ ἀναβρασμός βρίσκεται σέ ἔξαρση – ὅπως ἡ νέα ἐλευθερία νά ταξιδεύεις στό ἐξωτερικό – οἱ προμελετημένες λύσεις του ἀναφέρονται ὅλες στή σφαίρα τῶν ἀγαθῶν: γιά νά κατευνάσει τήν πεῖνα τοῦ καταναλωτή. Ὅσο γιά ὁποιοδήποτε ἄλλο εἶδος ἱκανοποίησης – δέν πρέπει ποτέ νά ξεχνᾶμε τήν ἀνάγκη νά διατηρηθεῖ «ὁ ἡγετικός ρόλος τοῦ Κόμματος».

Αὐτή τή στιγμή – στή φανταστική μας κατασκευή – ἡ Ὑποεπιτροπή Περιβάλλοντος ὑποβάλλει μιά ἀναφορά. Συνέβη νά ἐπισκοπήσει μερικές ἀπ' τίς σπουδαιότερες ἀποφάσεις πού καθορίζουν τήν οἰκονομική ἀναδιοργάνωση κι εἶναι πολύ ἀναστατωμένη. Γι' αὐτή τή νέα ἐπιχείρηση πλαστικῶν, λογουχάρη, εἶναι ἐνήμερη ἡ Κεντρική Ἐπιτροπή γιά τά στοιχεῖα πού ἔχουν ἤδη συγκεντρωθεῖ στίς Ε.Π.Α, ὅτι ὁρισμένες πλαστικές ὕλες ἀπό βινύλιο εἶναι στήν πραγματικότητα ἀργά δηλητήρια; Καί τί γνωρίζει γιά τή μόλυνση πού μπορεῖ νά προκαλέσουν οἱ προτεινόμενες ἀποχετεύσεις στό Βιστούλα;... Ἀναφερόμενη στά

κριτήρια πού ἔχουν ἤδη ἐξεταστεῖ κι ἐγκριθεῖ ἀπ' τήν Κεντρική Ἐπιτροπή, προτείνει ἀναβολή τῆς ἐκτελέσεως τοῦ σχεδίου ὡς ὅτου γίνουν οἱ κατάλληλες ἐργαστηριακές κι ἐπιτόπιες μελέτες – ἴσως γιά ἕνα, ἴσως γιά τρία, ἴσως γιά πέντε χρόνια....

Τό νέο βιομηχανικό συγκρότημα στήν τάδε περιοχή πρόκειται νά ἐξασφαλίσει τήν ἐνεργειακή δύναμη πού τοῦ χρειάζεται ἀπό γιγάντιους σταθμούς παραγωγῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦν κάρβουνο: ἔχουν ληφθεῖ ὑπόψην οἱ συνέπειες τῆς μόλυνσης τῆς ἀτμοσφαίρας ἤ τῆς ὑπερθέρμανσης τοῦ ποταμοῦ ὅπου ἀποχετεύονται; Γιά μιά ἀκόμα φορά, σύμφωνα μέ τά οἰκολογικά κριτήρια πού ἔχουν υἱοθετηθεῖ, θά χρειαστεῖ ἀναβολή κι ἐπανεξέταση....

Θά εἰσχωρούσαμε πραγματικά στό βασίλειο τῆς φαντασίας, ἄν φανταζόμαστε ὅτι θά ἔφθανε ποτέ στό γραφεῖο τοῦ Γκιέρεκ μιά τέτοια ἀναφορά. Πάντα ὑπάρχει μιά κάστα κατωτέρων ὑπαλλήλων γιά νά προστατεύει τούς «μεγάλους ἄντρες» ἀπ' τό νά χάνουν τόν καιρό τους ἀσχολούμενοι μέ ἀσήμαντα πράγματα. Καί γιά ἕνα ὑφιστάμενο πού γνωρίζει τίς προκαταλήψεις τοῦ καθεστῶτος, πού ξέρει ὅτι ἡ γενική ροπή πρός τόν καταναλωτισμό ἀποτελεῖ τή βασική στρατηγική γιά τήν ἐπιβίωση τοῦ καθεστῶτος, τί θά μποροῦσε νά φανεῖ πιό κραυγαλέα ξεκάρφωτο ἀπ' ὅτι αὐτοί οἱ ἐνδοιασμοί. Ὁποιοσδήποτε εἶναι τόσο ἀνόητος ὥστε νά ἐπιμείνει σέ τέτοιες ἀντιρρήσεις, θά κινδύνευε νά τοῦ τίς χαρακτηρίσουν μέ μιά πραγματικά ἄσχημη λέξη: σαμποτάζ.

Βέβαια θά ἐπιτραπεῖ στήν Ὑποεπιτροπή γιά τό Περιβάλλον νά συνεχίσει νά λειτουργεῖ, ἄν ἐνεργεῖ μέ βάση τήν «κοινή λογική». Κάθε εἶδους ἐφεύρεση κατά τῆς μόλυνσης καί μέτρα γιά τή συντήρηση τῶν πόρων , μποροῦν νά προταθοῦν κι ἀκόμα καί νά ἐγκριθοῦν , δοσμένου ὅτι δέν ἀνακόπτουν τήν περιπόθητη μετάβαση στήν καταναλωτική κοινωνία.

Ἡ *Ἰζβέστια* ἔχει ἀποκαλύψει μέ σαφήνεια πόσο θεμελιακά εἶναι τά ἐμπόδια μιᾶς ὀρθολογιστικῆς οἰκολογικῆς πολιτικῆς σ' ἕνα γραφειοκρατικό κράτος. Τό κριτήριο μέ τό ὁποῖο ἀξιολογεῖται ἕνας διευθυντής βιομηχανικῆς μονάδας δέν εἶναι τό ἐνδιαφέρον του γιά τήν κατάσταση πού θά βρίσκεται ὁ κόσμος σέ 10 ἤ 20 χρόνια, ἀλλά ἡ ἱκανότητά του νά παράγει σήμερα τά ἀγαθά πού δικαιώνουν καί σταθεροποιοῦν τή γραφειοκρατική ἐξουσία. Ἄν «ἐκπληρώσει τό Σχέδιο», τότε ἕνας μολυσμένος

ποταμός ή μιά κατασπαταλημένη πρώτη ύλη έχουν ολότελα δευτερεύουσα σημασία. Όπως τό διατυπώνει συνοπτικά ή *'Ιζβέστια*, σχολιάζοντας τό πρόβλημα τής μόλυνσης (πού είναι ήδη σοβαρό σέ μερικές περιοχές τής Ε.Σ.Σ.Δ): «Οι νικητές δέν κρίνονται».[12]

Έπομένως ή άπλή ύπαρξη μιάς σχεδιασμένης, κοινωνικοποιημένης βιομηχανίας δέν μπορεί νά έμποδίσει τήν άλματώδη άνάπτυξη ένός ολέθριου καταναλωτισμού. Δίχως άμφιβολία θά ληφθοῦν ορισμένα μέτρα προστασίας τοῦ περιβάλλοντος κι ίσως σέ μιά μεγαλύτερη κλίμακα άπ' ότι στίς άναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες. Άλλ' ή άνικανότητα τών γραφειοκρατικών κοινωνιών νά ξεπεράσουν τόν καταναλωτισμό άποκαλύπτεται, ξεκάθαρα, άπ' τή στιγμή πού άναγνωρίζουμε ότι ό καταναλωτισμός δέν άποτελεί άπλώς μιά συγκεκριμένη οργάνωση τής οικονομίας, άλλά έντελώς κυριολεκτικά ένα τρόπο ζωής – άπ' τή στιγμή πού θέτουμε τό έρώτημα: ποιές έναλλακτικές ικανοποιήσεις μποροῦμε νά προσφέρουμε στή θέση τών καταναλωτικών άξιών; Γιά τίς γραφειοκρατικές κοινωνίες, δέν έχει άκόμα βρεθεί τέτοια έναλλακτική λύση.

Καταναλωτισμός ή Αυτοδιεύθυνση;

Βλέπουμε, έπομένως, ότι μιά «παραδοσιακή» μορφή τής σοσιαλιστικής έντολής, σέ σχέση μέ τίς άπαιτήσεις τής οικολογικής κρίσης, θά πρέπει νά χαρακτηριστεί σάν ολότελα άστοχη. Ή έξάλειψη τής καπιταλιστικής ιδιοκτησίας κι ή υιοθέτηση ένός κεντρικοῦ σχεδίου, δέ λύνουν *άπό μόνες τους* τό πρόβλημα· ή πρακτική τής Ε.Σ.Σ.Δ καί τών μιμητών της τό δείχνει αύτό άρκετά καθαρά.

Ένώ όμως είναι άλήθεια ότι ένα μεγάλο μέρος τής Μαρξιστικής θεωρίας καί πράξης έχει συγκεντρωθεί σ' αύτή τή στενά έννοούμενη προσέγγιση μέ βάση τήν «παραγωγή», θάταν άδικο νά τήν άποδώσουμε στόν ίδιο τό Μάρξ. Όχι μόνο στά πρώτα του έργα, άλλά καί σέ τόσο ουσιώδεις μεταγενέστερες έργασίες όπως τά «Γκρούντρις», ό Μάρξ τόνισε τήν άνάγκη νά έξαλειφθεί ή άλλοτρίωση, μιά άντίληψη πού διαδοχικές μαρξιστικές σχολές παραγνώρισαν τή σημασία της, πράγμα πού ύπήρξε

ἐπιζήμιο γι' αὐτές. Δέ χρειάζεται νά ποῦμε ὅτι ὁλόκληρη ἡ παραπάνω συζήτηση μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν ἐξέταση ὁρισμένων πολιτιστικῶν παραγόντων πού χρησιμεύουν σάν ἔρεισμα γιά τήν ἀκραία μορφή τῆς *ἀλλοτριωμένης* ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας.

Σήμερα, πού ἡ κρίση τοῦ περιβάλλοντος γίνεται πιά αἰσθητή ἀπό μᾶς σέ τόσους πολλούς χώρους, μποροῦμε πραγματικά νά ἀσκήσουμε μιά ὀξεία κριτική σέ κάθε κοινωνικό πρόγραμμα πού παραγνωρίζει αὐτή τήν ἀλλοτρίωση, πού δέν ἀντιμετωπίζει σφαιρικά τό πρόβλημα τῆς ἀντικατάστασης τῶν καταναλωτικῶν ἀξιῶν. Ἡ κριτική μας ἔγκειται ἁπλῶς στό ὅτι ἕνα τέτοιο σχέδιο εἶναι *ἀνεφάρμοστο*.

Γιά ν' ἀποφύγει αὐτή τήν κατηγορία, ὅτι δέν εἶναι ἐφαρμόσιμο, τό σοσιαλιστικό σχέδιο πρέπει νά προβλέψει καί νά συμπεριλάβει τό κοινωνικό δίκτυο τῶν ἱκανοποιήσεων πού χρειάζονται γιά ν' ἀντικαταστήσουν τίς ἀντίστοιχες τοῦ καταναλωτισμοῦ.

Στήν ἀναζήτηση μιᾶς τέτοιας ἀντικατάστασης, θά πρέπει ν' ἀναγνωριστεῖ ἡ ὕπαρξη ὁρισμένων περιορισμῶν στό ἐλεύθερο παιχνίδι τῆς φαντασίας. Ἡ ἱστορία τοῦ καιροῦ μας πρέπει νά διαμορφωθεῖ σύμφωνα μέ τίς συνθῆκες πού βρίσκουμε καί σήμερα, στίς χῶρες πού ἐξετάζουμε, οἱ συνθῆκες αὐτές περιλαμβάνουν ἕνα δίχως προηγούμενο ἐπίπεδο παραγωγικῆς τεχνολογίας, πού θά μπορούσαμε νά φανταστοῦμε ὅτι ρυθμίζεται μόνο ἀπ' τό ἴδιο ἀκριβῶς τό εἶδος τῆς κρίσης πού ἐπιδιώκουμε ν' ἀποφύγουμε.

Ἡ τεχνολογία αὐτή συνεπάγεται κι ἄλλα κοινωνικά φαινόμενα ἀπ' τά ὁποῖα δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀνεξάρτητη. Ὁ ρυθμός ἀνάπτυξής της κι ὁ μαζικός ἀντίκτυπος τῶν ἐπιπτώσεών της πάνω στό περιβάλλον (πού καθόλου δέν περιορίζεται στήν ἀρνητική πλευρά πού προκαλεῖ τίς διάφορες κρίσεις), ἐγγυῶνται τή συνεχή διείσδυσή της σέ κατεστημένα πρότυπα κοινωνικῆς ζωῆς: στούς κατοικημένους χώρους, στούς τρόπους τῆς κοινωνικῆς ἐπικοινωνίας, στίς ἴδιες ἀκριβῶς τίς διαστάσεις τοῦ περίγυρου ἑνός ἀνθρώπου. Οἱ πιό ἀναπτυγμένες της μορφές, στήν αὐτοματισμένη ἤ λειτουργούσα μέ κομπιοῦτερς βιομηχανία, ἀπαιτοῦν ἕνα ἐπίπεδο μαζικῆς ἐκπαίδευσης καί παραγωγικῆς εὐθύνης πού ἀνεβαίνει συνεχῶς. Μέ τή σειρά της, ἡ ἴδια ἡ ἐκπαιδευτική διαδικασία πρέπει νά καταλαμβάνει ἀκόμα μεγα-

λύτερο μέρος άπ' τή ζωή τοῦ μέσου άνθρώπου καί νά τῆς παραχωρεῖται μιά αὐξανόμενη ποσότητα τῶν κοινωνικῶν πόρων.

Ἄν άναλογιστοῦμε τόν άναπόφευκτο χαρακτήρα καί τή σημασία αὐτῶν μόνο τῶν λίγων χαρακτηριστικῶν, γίνεται δύσκολο ἄν ὄχι άδύνατο νά ἐννοήσουμε πῶς μπορεῖ νά ὑπονοηθεῖ κάποια ἱκανοποιητικοῦ βαθμοῦ αὐτοεκπλήρωση, πού νά μήν σχετίζεται μ' αὐτές τίς σφαῖρες.

Ἄν ἐξακολουθήσουν οἱ ἄνθρωποι νά ἐργάζονται μέσα σέ ἱεραρχικές δομές καί νά παροτρύνονται ν' άναλαμβάνουν ὁλοένα καί μεγαλύτερες εὐθῦνες γιά τήν ἐκπλήρωση τῶν στόχων, ἐνῶ ἀπαγορεύεται σ' αὐτούς αὐστηρά νά συμβάλλουν στή διαμόρφωση τῶν τελικῶν σκοπῶν· ἄν γυρίζουν στό σπίτι κάτω άπό χαώδεις συνθῆκες, πού δημιουργήθηκαν καί βαθαίνουν άνεξάρτητα άπ' τίς ἐπιθυμίες τους καί πρέπει νά παρακολουθοῦν τήν καταστροφή τῆς γειτονιᾶς τους μέσα άπό άποφάσεις πού δέν μποροῦν νά ἐπηρεάσουν· ἄν συνεχίσουν νά ἐκπαιδεύονται γιά μιά ζωή άδυναμίας κι ὑποταγῆς μέ βάση τό «θεσμοποιημένο πρόγραμμα σπουδῶν» ὅλων τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων, άπ' τό δημοτικό ὡς τό πανεπιστήμιο – ἄν διατηρηθεῖ ὅλη αὐτή ἡ θεσμοποιημένη καταστολή, ποιά ἱκανοποίηση μπορεῖ νά ἐπινοηθεῖ ὥστε νἆναι ἱκανή νά συναγωνιστεῖ τίς άπολαύσεις – δολώματα τοῦ καταναλωτισμοῦ;

Ὁ ἄνθρωπος, πού συμβιβάζεται μέ τέτοιες εὐνουχιστικές συνθῆκες ζωῆς κι ἐργασίας, εἶναι άναγκαστικά ἕνας καταναλωτής, μισο-παράλυτος κι άποστερημένος, ἕνα συμπέρασμα πού δέν μποροῦμε ν' άποφύγουμε. Ὡστόσο μᾶς ἐπιτρέπει νά ὑποδείξουμε μερικές πιθανές πηγές ἐκείνης τῆς αὐτο-ἐκπλήρωσης πού, ὅπως ἔχουμε δεῖ, χρειάζεται ν' άντικαταστήσει τίς σκιώδεις ἱκανοποιήσεις τοῦ ἐμπορευματικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ σφαίρα τῶν άποφάσεων στίς οἰκονομικές ἐπιχειρήσεις, μιά σφαίρα άπέραντη άκόμα καί κεῖ ὅπου ἡ ἐργασία δέν ἔχει ἕνα δημιουργικό χαρακτήρα, πρέπει ν' άνήκει στούς ἐργάτες τῆς συγκεκριμένης άτομικῆς ἐπιχείρησης, στό μέτρο τουλάχιστον πού αὐτή άνήκει τώρα στούς νομικά ἱδιοκτῆτες. Σχέδια «συνδιοίκησης» ἤ «συμμετοχῆς» πού ὑστεροῦν σ' αὐτό, δέν εἶναι παρά άπόπειρες γιά νά τηρηθεῖ ὁ τύπος δίχως τήν οὐσία, ἐνῶ ἐκεῖνο πού ἔχει άποφασιστική σημασία εἶναι άκριβῶς ἡ οὐσία. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τῆς άποτυχίας τους

μποροῦν νά θρεθοῦν σ' ἐκεῖνες τίς περιπτώσεις πού ἔχουν παραχωρηθεῖ στούς ἐργάτες μετοχές τῆς ἐπιχείρησης, εἴτε σάν ἔκτακτη παροχή, εἴτε κάτω ἀπό εὐνοϊκούς ὅρους: τό συνηθισμένο ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ πώληση ἐκείνων τῶν μετοχῶν καί μάλιστα σ' ἕνα τόσο σύντομο διάστημα πού προκαλεῖ κατάπληξη, δηλαδή, μιά ἀνταλλαγή φανταστικῶν μέσων ἐλέγχου μέ λιγότερο φανταστικές καταναλωτικές ἀπολαύσεις... Μόνο ἡ πραγματική παραχώρηση ἀληθινῶν διευθυντικῶν λειτουργιῶν μπορεῖ νά συναγωνιστεῖ αὐτές τίς γερά ριζωμένες καταναλωτικές ἀξίες.

Στό επίπεδο τῆς συνοικίας, οἱ τοπικές ἀρχές διαθέτουν πρός τό παρόν ἐλάχιστες μόνο ἐξουσίες καί στεροῦνται ακόμα καί τούς οικονομικούς πόρους γιά νά τίς ἀσκήσουν. Ἐπομένως ὁ ρόλος τους διαστρεβλώνεται πρίν ἀκόμα ἀναφερθοῦμε στό πλατύτερο δίκτυο τῶν διάφορων γραφειοκρατικῶν θεσμῶν – κομματικοί μηχανισμοί, κρατικές ὑπηρεσίες, ἑταιρεῖες – πού τίς προσαρμόζουν στό σύστημα. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι μιά γενική ἀδυναμία ἐκείνων ἀκριβῶς τῶν ἀνθρώπων πού ἡ ζωή τους επηρεάζεται περισσότερο ἀπό ἀποφάσεις πού ἀφοροῦν τήν κατασκευή αὐτοκινητόδρομων, τήν ἀνέγερση ἐργοστασίων ἤ σταθμῶν παραγωγῆς ἐνεργείας, δηλαδή, τῶν ἀνθρώπων πού πρέπει νά ζήσουν ὑφιστάμενοι τ' ἀποτελέσματα τῶν ἀποφάσεων ἐκείνων, ἀνεξάρτητα ἄν εἶναι καλά ἤ κακά.

Ὁ θαθμός τῆς κοινοτικῆς αὐτονομίας πού χρειάζεται ἐδῶ, τό μάξιμουμ μέγεθος τῆς συνοικίας πού νά μπορεῖ ν' ἀσκεῖται ὁ νόμιμος ἔλεγχος τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς της, πρέπει νά ποικίλει ἀπό περιοχή σέ περιοχή. Ἐκεῖνο πού πρέπει νά παραμένει σταθερό εἶναι ὁ στόχος πού πετυχαίνει ἡ αὐτονομία, δηλαδή, ἕνας πραγματικός κι ἀποτελεσματικός ἔλεγχος τῶν κατοίκων πάνω στό ἄμεσο περιβάλλον τους.

Οἱ ἀξίες τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας φυτεύονται μέσα μας ἀπ' τήν παιδική μας ἡλικία, ἀπό ὁλόκληρο τό χῶρο πού μᾶς περιβάλλει ἀλλά ἕνα ἰδιαίτερα σημαντικό ρόλο παίζουν οἱ θεσμοί τῆς ἐκπαίδευσης. Ἡ καταπίεση τῶν κυριώτερων ἐνστίκτων (ἰδιαίτερα τῶν σεξουαλικῶν), ὁ σεβασμός ἀπέναντι στήν ἐξουσία, ἡ παθητική ἀφομοίωση τῆς παραδοσιακῆς σοφίας, εἶναι μερικά απ' τά κυριώτερα θέματα τοῦ «θεσμοποιημένου προγράμματος σπουδῶν». Κανένα ξεπεράσμα τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας δέν εἶναι δυνατό δίχως μιά ριζική απελευθέρωση

τῶν σχολείων καί τῶν πανεπιστημίων – μιά απελευθέρωση πού προσφέρει ἄμεσα μιά σημαντική πηγή αυτο-εκπλήρωσης σέ μιά σημαντική φάση τῆς ζωῆς καί ταυτόχρονα καλλιεργεῖ τήν προσδοκία καί τήν ἀπαίτηση γιά συνεχή ἱκανοποίηση στήν ὑπόλοιπη ζωή.

Διαλέξαμε αὐτά τά παραδείγματα γιατί αφοροῦν θεσμούς πού ισχύουν τόσο παγκόσμια οσο κι ἀνεξαίρετα. Εἶναι φανερό οτι θά μπορούσαμε ν' ἀναφέρουμε ἕνα πλῆθος από παραδείγματα γιά τό πρόβλημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει, εἶναι ὅμως ἁπλούστερο νά τά συνοψίσουμε. Αὐτό πού σκιαγραφήθηκε εἶναι ἕνας τύπος ἱκανοποίησης, πού κρύβει τή δυνατότητα ν' αντικαταστήσει τίς ἀντίστοιχες ἀπολαύσεις τοῦ καταναλωτή, πού πηγάζει ἀπ' τήν «αὐτοδιεύθυνση» ἐφαρμοσμένη σάν κανόνας σ' ὁλόκληρη τήν κοινωνική ζωή.

Ἐκεῖνο πού ἴσως νά μήν εἶναι τόσο οἰκεῖο ὅσο ἡ ἔννοια τῆς αὐτοδιεύθυνσης εἶναι ὁ τρόπος πού τή συνδέουμε ἐδῶ μέ τήν οἰκολογική κρίση. Κατά τή γνώμη τοῦ γράφοντος δέν ἔχει προωθηθεῖ καμιά ἄλλη ἰδέα ἑνός σοσιαλιστικοῦ σχεδίου, πού νά συμμορφώνεται μέ τήν ἐπιταγή πού διατυπώνει ἡ οἰκολογία, δηλαδή, ὅτι πρέπει νά παραμεριστοῦν οἱ ἀξίες τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας πού ὁδηγοῦν τελικά στήν αὐτοκτονία. Γιατί κανένα σχέδιο πού χρειάζεται γι' αὐτή τήν ἐξάλειψη δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ρεαλιστικό, ἄν δέν μᾶς ἐπιτρέπει νά δοῦμε τό δίκτυο τῶν ἱκανοποιήσεων πού θ' *ἀντικαταστήσουν* ἐκεῖνες πού μπῆκαν στό περιθώριο.

Σά συμπέρασμα, μπορεῖ νά γίνει ἕνα σύντομο σχόλιο γιά τήν ἀνικανότητα τῆς ἐπιστήμης νά ἐπιλύσει τίς οἰκολογικές κρίσεις μέσα στά πλαίσια τοῦ καταναλωτισμοῦ.

Κάποιο γνωστό ἀπόφθεγμα τοῦ Χέγκελ λέει ὅτι, ὅταν ὁ Λόγος ἔχει φέρει τόν ἄνθρωπο σέ δύσκολη θέση, ὁ Λόγος καί μόνον αὐτός μπορεῖ νά τόν βγάλει ἀπ' αὐτή. Μιά παρόμοια ἰδέα ὑπογραμμίζει ἴσως τήν ἄποψη πού ἀναφέρθηκε προηγούμενα, δηλαδή, ὅτι ἄν ἡ ἐπιστημονική πρόοδος ἔχει κάνει δυνατή τή δημιουργία κρίσεων τοῦ περιβάλλοντος, τότε θά πρέπει νά περιμένουμε, τήν ἐπίλυση αὐτῶν τῶν κρίσεων ἀπ' τήν παραπέρα ἐπιστημονική πρόοδο.

Δέν ἀποτελεῖ ἀνώφελη σχολαστικότητα τό νά σημειώσουμε εδῶ ὅτι γιά τόν Χέγκελ, ὁ ὅρος «ἐπιστήμη», μέ τήν ἔννοια πού εμεῖς χρησιμοποιοῦμε τόν ὅρο, δέν ἀντιπροσώπευε τή χρήση

τοῦ Λόγου (Vernunft) ἀλλά τή χρήση τῆς Νόησης (Verstand). Ἡ Νόηση χρησιμοποιεῖ αὐστηρά καθορισμένες κατηγορίες κι ἀμοιβαία ἀποκλειόμενα ἀντίθετα· στίς προτάσεις της, τό ὑποκείμενο καί τό κατηγορούμενο συνδέονται μόνον ἐξωτερικά καί δέν ἔχουν ἐσωτερική συνάφεια.

Αὐτή εἶναι πραγματικά ἡ μέθοδος τῆς διαδικασίας τῶν «φυσικῶν ἐπιστημῶν» κι ἄν ὁ Χέγκελ μποροῦσε νά θαυμάζει τά ἐπιτεύγματά τους ἐδῶ κι ἐνάμισυ αἰώνα, ἐμεῖς ἔχουμε ἀκόμα περισσότερους λόγους γιά νά τά θεωροῦμε σήμερα τρομερά.

Ἀλλά οἱ περιορισμοί τῆς «Νόησης» , ἀκόμα καί μέσα στό δικό της βασίλειο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, εἶναι τώρα κατάφωροι. Δέν εἶναι πιά οὔτε κἄν μιά καλή προσέγγιση, τό νά υἱοθετήσουμε τήν ἄποψη ὅτι ὁ ἄνθρωπος «χειραγωγεῖ» μιά ὁλόκληρη σειρά ἀπό ἀσύνδετες σφαῖρες φυσικῶν φαινομένων, ἀγνοώντας τίς ἀντιδράσεις τους πού ἀλληλεπιδροῦν ἀνάμεσά τους καί ταυτόχρονα πάνω στόν ἴδιο.

Οἱ οἰκολογικές κρίσεις εἶναι μιά διαλεκτική πού ἐντυπώνεται μέ τήν ἐπανάληψη μέσα στό μυαλό μας. Οὐσιαστικά, ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀνθρώπινης οἰκολογίας δέν εἶναι καθόλου «ἐπιστήμη», μέ τήν ἔννοια πού ἀντιλαμβανόμαστε προηγούμενα τή λέξη. Δέν μποροῦμε καί δέν πρέπει νά περιμένουμε ἀπ' αὐτή νά ἐξελιχθεῖ σ' ἕνα ἄκαμπτο σύστημα μέ μιά σειρά κατευθυντήριων « ἀντικειμενικῶν νόμων», πού θἄχει σάν πρότυπο τή φυσική καί τή χημεία. Ὁ τρόπος πού κατανοεῖ τήν κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στή βιόσφαιρα, πρέπει νἄναι διαλεκτικός, ἀλλιῶς δέ θἄναι τίποτα. Οἱ ἀναζητήσεις της θά διαποτίζονται ἀναγκαστικά ἀπ' τήν ἀντίληψη τῆς ἀνθρώπινης ἐκλογῆς ἑνός ὑποκειμένου τοῦ ὁποίου κάθε ἐνέργεια «πάνω» στό περιβάλλον ἀντανακλᾶ τή μεταβολή τῆς δικῆς του φύσης.

Μιά τέτοια κατανόηση τῆς ἀνθρώπινης κατάστασης πρέπει νά διαφέρει ριζικά ἀπ' τίς ἐπιστῆμες πού ξέρουμε. Ἐκεῖ ὅπου ἡ μιά υἱοθετεῖ τήν ἄποψη ν' ἀποκηρυχθοῦν σάν «πολιτικά» τά θέματα τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης, ἡ ἄλλη δέν μπορεῖ νά πετύχει τίποτα, ἄν δέ θεωρήσει σά θεμελιακές τίς πολιτικές ἐκεῖνες παραμέτρους πού καθορίζουν τήν ἔκταση καί τή φύση τῆς ἀνθρώπινης ἐπέμβασης μέσα στή βιόσφαιρα. Ἐκεῖ ὅπου βασίζεται μιά στρατηγική στήν ὑπερβολική ἁπλοποίηση, στό μοναδικό νόμο πού καλύπτει τά πάντα, στήν παγκόσμια ἐνόραση, ἡ ἄλλη θά πρέπει νά «κατέβει» στή μοναδική συγκεκριμένη κατά-

σταση, στήν προβληματική πού περιστρέφεται γύρω άπ' τήν αύξηση τής παραγωγής σέ μιά περιορισμένη έδαφική περιοχή, στήν έξέλιξη τής κοινωνικής ζωής σέ μιά συγκεκριμένη πόλη. Έκεΐ όπου ή μιά μπορεί ν' άποτελεΐ χώρο έρευνας διάφορων σοφών πού έχουν άποσπαστεΐ απ' τό ίδιο τό σύμπλεγμα πού έπιχειροΰν νά έξηγήσουν, ή άλλη είναι αναγκαστικά μιά μελέτη *έκ τών έσω* καί μοιραία πρέπει ν' άκρωτηριαστεί, όταν τής λείπουν ή άμεση έπαφή καί τό ένδιαφέρον.

Τίποτα άπ' όλα αύτά βέβαια δέ συνεπάγεται τό θάνατο τών έπιστημών πού ξέρουμε, τών όποίων ή χρησιμότητα θά συνεχίσει νάναι σεβαστή, έστω κι άν χρειαστεί νά τροποποιηθούν. Άλλά τά σοβαρότερα προβλήματα πού μπαίνουν τώρα στήν ήμερήσια διάταξη τής άνθρωπότητας, απαιτούν επιτακτικά ένα νέο τύπο κατανόησης, πού τό περίγραμμά της ύπαγορεύεται άπ' τίς σημερινές οικολογικές μας έμπλοκές. Ή ολόπλευρη άνθιση αύτής τής κατανόησης μπορεΐ νά πραγματωθεί μόνο μέσα στό έπερχόμενο στάδιο τής άνθρωπίνης Ιστορίας, δηλαδή, τό στάδιο της αύτοδιευθυνόμενης σοσιαλιστικής κοινωνίας.

ALAN ROBERTS

Ο ΩΚΕΑΝΟΣ, Η ΑΤΜΟΣΦΑΙΡΑ ΚΙ Η ΖΩΗ.

(Ο Ἐλιζέ Ρεκλύ, ξέχωρα ἀπ' τό ὅτι εἶναι πολύ γνωστός σά θεωρητικός του ἀναρχισμοῦ, ὑπῆρξε ἐπίσης κι ἕνας φημισμένος γεωλόγος. Ταξίδεψε πολυ καὶ παρέμεινε γιά ἕνα χρόνο στίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες. Ἡ σημασία τῶν ἀνακαλυψεων τοῦ Ρεκλυ ἐμφανίζεται σήμερα σάν ἐξαιρετικά προφητική, καθώς αὐτές ἀντικατοπτρίζονται τόσο ἔντονα στήν ἐποχή μας. Ἀρχικά μέ τήν ἐμφάνιση, στά 1954, τῆς ἐργασίας ἑνός ἄλλου Γάλλου λόγιου, τοῦ Ζάκ Ἐλλύλ, μέ τίτλο «Ἡ Τεχνολογική Κοινωνία» καί συνακόλουθα μέ ὅτι τωρα ἀποτελεῖ μιά πλούσια βιβλιογραφία, ἡ ὁποία ἀμφισβητεῖ τις ἀξιες τῆς τεχνολογίας, τεκμηριώνονται ἔτσι τά συμπεράσματα καί ἡ προειδοποίηση του Ρεκλύ, ἐνισχυόμενα ἀπό μιά πολύ πιό συντριπτική ἀπόδειξη τήν καταστροφή τῶν φυσικῶν πόρων τοῦ πλανήτη καί τή μόλυνση τῆς ἀτμόσφαιρας, πού ἀπειλοῦν τώρα τήν ὕπαρξη τῆς Ἀνθρωπότητας)

Ἡ ἐξέλιξη τῆς Ἀνθρωπότητας καί τῆς Φύσης

Τό ἐρώτημα ἀναφορικά μέ τό βαθμό στόν ὁποῖο ἡ δράση τοῦ ἀνθρώπου χρησιμεύει εἴτε γιά νά βελτιώσει, εἴτε γιά νά ἀλλοιώσει τήν ὄψη τῆς φύσης, μπορεῖ νά φανεῖ σάν ὀλότελα ἀνώφελο στό νοῦ τῶν ὀπαδῶν μιᾶς λεγόμενης θετικῆς τάσης· παρόλα αυτά ὅμως ἀποκτάει μιά ἐξαιρετική σημασία. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ανθρωπότητας εἶναι δεμένη ἀπ' τή φύση της μέ τίς φυσικές συνθῆκες πού ἐπικρατοῦν γύρω της. Μιά κρυφή ἁρμονία δημιουργεῖται ἀνάμεσα στή γῆ καί τό ἔθνος πού τρέφεται απ' αὐτή κι ἄν καμιά κοινωνία εἶναι ἀρκετά ἀπερίσκεπτη ὥστε νά διαταράξει μέ τήν ἐπέμβασή της τά στοιχεῖα πού συνθέτουν τήν ὀμορφιά τῆς περιοχῆς της, εἶναι βέβαιο ὅτι τελικά θά μετανοιώσει. Σ' ἕνα σημεῖο ὅπου ἡ ἐδαφική διαμόρφωση τῆς χώρας εἶναι παραμορφωμένη κι ὅπου ὅλη ἡ ποιητική χάρη ἔχει ἐξαφανιστεῖ ἀπ' τό τοπίο, ἡ φαντασία σθήνει κι ὁ νοῦς γίνεται

στεῖρος, ἕνα πνεῦμα ρουτίνας καί δουλικότητας καταλαμβανει τήν ψυχή καί τήν ὁδηγεῖ στή νάρκη καί τό θάνατο. Ἀνάμεσα στίς αιτίες πού ἔχουν προξενήσει τήν ἐξαφάνιση τόσο πολλῶν μορφῶν πολιτισμοῦ μέσα στήν ἱστορία τῆς Ἀνθρωπότητας, θά πρέπει νά παραχωρήσουμε τήν πρώτη θέση στήν ἀσύνετη βία, μέ τήν ὁποία μεταχειρίστηκαν τή γῆ πού ἔτρεφε τά περισσότερα ἔθνη. Κατέστρεψαν τά δάση, στέρεψαν τίς πηγές κι ἔκαναν τά ποτάμια νά πλημμυρίσουν κι' ὕστερα ἀπ' αὐτή τή ζημιά πού προκάλεσαν στό κλίμα, περιβάλανε τίς πόλεις τους μέ μιά ζώνη ἀπό βαλτώδη κι ἀνθυγιεινά ἐδάφη κι ἔπειτα, ὅταν ἡ φύση τήν ὁποία βεβήλωσαν τούς ἔδειξε τήν ἐχθρότητά της, ἄρχισαν νά τήν μισοῦν κι ὄντας ἀνίκανοι, ὅπως οἱ πρωτόγονοι, νά ξαναγυρίσουν στή ζωή τῶν δασῶν, ἀφέθηκαν νά βυθιστοῦν σέ μιά ὁλοένα καί μεγαλύτερη κατάπτωση διαμέσου τοῦ δεσποτισμοῦ τῶν ἱερέων καί τῶν βασιλιάδων.

Ἀκόμα καί σήμερα κι ἀνάμεσα σέ ἔθνη πού ἔχουν τόν πιό προχωρημένο πολιτισμό, ἕνα μεγάλο μέρος τῶν ἀνθρώπινων ἐνεργειῶν ἔχει σά μοιραῖο ἀποτέλεσμα τήν ἀλλοίωση τοῦ ἐδάφους καί τήν παραμόρφωση τῆς ὄψης τῆς φύσης. Εἰδωμένη σά σύνολο, ἡ ἀνθρωπότητα δέν ἔχει ακόμα ξεφύγει ἀπ' τήν πρωτόγονη βαρβαρότητα. Τό ἔργο τῆς καταστροφῆς παίρνει μιά διαφορετική ὄψη ἀνάμεσα στά διάφορα ἔθνη, σύμφωνα μέ τόν ἐθνικό χαρακτῆρα τοῦ συστήματός τους. Οἱ Ἄραβες, οἱ Ἱσπανοί κι οἱ Ἱσπανοαμερικάνοι καταστρέφουν ὁλότελα τή βασική βλάστηση κι ἀφήνουν τήν ἐπιφάνεια τῆς γῆς νά ξεραθεῖ καί νά κιτρινίσει ἀπ' τόν ἥλιο. Οἱ Ἰταλοί κι οἱ Γερμανοί, ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, σακατεύουν μέ σκανδαλώδη τρόπο τά δένδρα πού δέν καταστρέφουν ὁλότελα καί τούς δίνουν τήν ὄψη πασάλων ἤ σκουπόξυλων. Οἱ Γάλλοι χωρίζουν τή γῆ τους σέ ἀμέτρητα ἀγροτεμάχια, παράγοντας διάφορα εἴδη προϊόντων τά ὁποῖα, ὅταν τά κοιτάζεις ἀπό μακριά πάνω στίς πλαγιές τῶν λόφων, μοιάζουν μέ πολύχρωμα ὑφάσματα ἁπλωμένα πάνω στή γῆ. Στίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες ἡ γῆ ἔχει διαμελιστεῖ σέ γεωμετρικά τετράγωνα, πού εἶναι ὅλα ὁμοιόμορφα κι ἔχουν παρόμοια χαρακτηριστικά, παρά τίς διακυμάνσεις καί τίς κλίσεις τοῦ ἐδάφους. Τέλος σέ μερικές χῶρες οἱ ἰδιοκτῆτες τῆς γῆς, εἴτε εἶναι φτωχοί ἀγρότες εἴτε μεγαλοκτηματίες, περιβάλλουν τήν ἰδιοκτησία τους μέ προστατευτικούς τοίχους καί τούς ὀχυρώνουν μέ τάφρους, σά νἆταν πολιορκημένα κάστρα... Πόσες χῶρες ὑπάρχουν στήν

Εὐρώπη στίς ὁποῖες μπορεῖ κανείς νά ταξιδέψει ὁλόκληρες ὧρες, δίχως νά βρεῖ οὔτε ἕνα μέρος στό ὁποῖο θά μποροῦσε νά πέσει ἡ ματιά τοῦ καλλιτέχνη, χαρίζοντάς του κάποιο βαθμό ἱκανοποίησης;

Ἡ βεβήλωση τῆς φυσικῆς ὀμορφιᾶς.

Καί σέ ποιό βαθμό οἱ ἀνώτερες πτυχές τῆς φύσης βρίσκουν ἀνάμεσά μας τήν αναγνώριση πού τούς ἁρμόζει; Στίς ἀκτές, οἱ πιό γραφικοί μας γκρεμοί κι οἱ πιό γοητευτικές μας παραλίες μονοπωλοῦνται, στίς περισσότερες περιοχές, εἴτε ἀπό ζηλόφθονους ἰδιοκτῆτες, εἴτε ἀπό κερδοσκόπους, πού ἐκτιμοῦν τίς φυσικές ὀμορφιές μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο πού ἐκτιμάει ἕνα κομμάτι χρυσοῦ ἕνας αργυραμοιβός. Στίς πιό πολυσύχναστες ὀρεινές περιοχές, μιά παρόμοια μανία γιά ἰδιοποίηση καταλαμβάνει τούς κατοίκους· τά χωράφια χωρίζονται σέ τετράγωνα καί πουλιῶνται στό μεγαλύτερο πλειοδότη. Κάθε φυσικό ἀξιοπερίεργο, ὁ βράχος, ἡ σπηλιά, ὁ καταράχτης, ὁ σταλαχτίτης, όλα ακόμα κι ὁ ἦχος ἑνός αντίλαλου, μπορεῖ ν' ἀποτελέσουν ατομική ιδιοκτησία. Οἱ ἴδιοι οἱ καταράχτες ἐκμισθώνονται σέ εργολάβους, οἱ ὁποῖοι τούς περιβάλλουν μέ ξύλινους φράχτες, γιά νά εμποδίζουν τούς ταξιδιῶτες, πού δέν πληρώνουν, νά χαζεύουν τήν πτώση τοῦ νεροῦ κι ἔπειτα, χάρη σ' ἐγκωμιαστικά ἄρθρα πού δημοσιεύονται στόν καθημερινό τύπο, ἐκμεταλλεύονται τό ἴδιο ἀκριβῶς τό φῶς, πού παίζει μέ τά νερά τοῦ καταράχτη καί τό ράπισμα τοῦ ἀνέμου, πού σκορπάει σύννεφα ἀπό πούσι πάνω ἀπ' τήν ἄβυσσο καί τά μετατρέπουν σέ ρευστό χρῆμα.

Κανένας ταξιδιώτης δέν μπορεῖ ν' ἀποφύγει τήν αἴσθηση μιᾶς βαθειᾶς ταπείνωσης ὅταν συγκρίνει τόν σημερινό Νιαγάρα, ὅπως τόν ἔχουν καταντήσει οἱ ἄνθρωποι, μέ τόν πρώην «Κεραυνό τῶν Νερῶν», ὅταν εἶχε ἀφεθεῖ στήν ἁπλότητα πού διέθετε ὅταν μᾶς τόν πρόσφερε ἡ φύση. Φρικιαστικά οἰκοδομήματα, μύλοι, εργαστήρια, ξενοδοχεῖα κι ἀποθῆκες ἔχουν ριζώσει πάνω ἀπ' τούς γκρεμούς, ἐνῶ κερδοσκόποι διαφημιστές, χρησιμοποιώντας τήν ομορφιά τοῦ Νιαγάρα γιά νά πουλήσουν τά εμπορεύματα ἤ τά ποτά τους, ἔχουν τοποθετήσει τίς βδελυ-

ρές καί παραπλανητικές πινακίδες τους μπροστά στό βρυχώμενο καταράχτη. Ἄλλα ἄτομα, ἀκόμα πιό ἀπαίσια στήν ἐφευρετικότητά τους, ἔχουν μάταια ἐπιχειρήσει νά προσθέσουν μερικά ποιητικά χαρακτηριστικά στό τοπίο, χτίζοντας Κινέζικα κιόσκια καί Γοτθικούς πυργίσκους. Τά δέντρα κι ἡ βλάστησή τους, πού σχημάτιζαν ἕνα τόσο κατάλληλο πλαίσιο γιά τό λευκό ἀφρό τοῦ νεροῦ, ἔχουν πέσει κάτω ἀπ' τό χτύπημα τοῦ τσεκουριοῦ κι ἡ ἴδια ἡ ποσότητα τοῦ νεροῦ ἐλαττώνεται καθημερινά, ἐξαιτίας τῶν πλαινῶν καναλιῶν, τά ὁποῖα ἔχουν ἀνοίξει οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν μύλων, γιά ν' ἀντλήσουν νερό ἀπ' τό Νιαγάρα πού θά χρησιμέψει γιά τή λειτουργία τῶν μηχανῶν τους.

Ἡ ἀντιμετώπιση τῆς φύσης στό Μεσαίωνα.

Κάτω ἀπ' τά βάρβαρα χέρια τῶν κατακτητῶν τῆς Ρώμης καί στή διάρκεια τῆς θλιβερῆς περιόδου τοῦ μεσαίωνα, οἱ χιλιάδες δοῦλοι πού καλλιεργοῦσαν τή γῆ δέν ἦταν παρά σέ μικρό μόνο βαθμό ἱκανοί νά κατανοήσουν τήν ὀμορφιά τῆς γῆς, πάνω στήν ὁποία περνοῦσαν τήν ἄθλια ζωή τους· καί κάθε συναίσθημα πού τούς ἐνέπνεε σεβασμό γιά τό τοπίο πού τούς περιέβαλε, θά πρέπει νά εἶχε ἀναγκαστικά ἕνα ἀλλοιωμένο χαρακτήρα. Ἡ πίκρα τῆς ζωῆς θά πρέπει νἆταν τότε γι' αὐτούς πολύ πιό ἔντονη, πράγμα πού τούς ἐμπόδιζε νά ἀπολαύσουν ὁποιαδήποτε εὐχαρίστηση θαυμάζοντας τά σύννεφα πού περνοῦσαν, τούς βράχους καί τά δένδρα. Τότε ὑπῆρχαν παντοῦ καυγάδες, μίση, τρομοκρατία, πόλεμοι καί λιμοί. Τό καπρίτσιο κι ἡ σκληράδα τοῦ ἀφεντικοῦ ἀποτελεῖ τό νόμο τοῦ ὑπόδουλου· σέ κάθε ἄγνωστο πρόσωπο νομίζουν ὅτι ἀναγνωρίζουν ἕνα δολοφόνο, καθώς τά ὀνόματα τοῦ ξένου καί τοῦ ἐχθροῦ ἦταν τότε συνώνυμα. Σέ μιά τέτοια κοινωνία, ἄν ἕνας γενναῖος ἄνθρωπος ἐπιθυμοῦσε νά πολεμήσει τή μοῖρα του καί νά διατηρήσει τήν αὐτο-συνείδηση τῆς ἴδιας του τῆς ψυχῆς, τό μόνο πράγμα πού μποροῦσε νά κάνει ἦταν νἆναι εὔθυμος κι εἰρωνικός, νά σατυρίζει τόν ἰσχυρό κι ἰδιαίτερα τ' ἀφεντικό του, ἀλλά ὅταν ἀτένιζε τή γῆ δέν τοῦ ἔμενε τίποτα παρά μόνο θλίψη. Τό μεγαλεῖο τῶν πιό ἀξιαγάπητων χαρακτηριστικῶν τῆς φύσης

πού τούς περιέβαλε, δέν μποροῦσε παρά νά παραμείνει ἄγνωστο στούς ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι, ἐπηρεασμένοι ἀπό ἕνα συγκεχυμένο φόβο, πού τούς διατηροῦσαν ἐπίμονα οἱ κάθε εἴδους μάγοι, φαντάζονταν ἀκόμα κι ὅτι σέ κάθε φαράγγι, σέ κάθε σπηλιά, στήν ὀρεινή χαράδρα καί στή νεκρική σιγή τῶν δασῶν, μποροῦσαν νά διακρίνουν φρικιαστικά φαντάσματα καί τρομερά τέρατα, πού ἦταν μισά κτήνη καί μισά δαίμονες. Τί παράξενες ἰδέες πρέπει νά ἔτρεφαν γιά τόν κόσμο καί τίς ὀμορφιές του, ἐκεῖνοι οἱ καλόγεροι τοῦ μεσαίωνα πού, στούς γεωγραφικούς τους χάρτες, συνήθιζαν πάντοτε νά ζωγραφίζουν, δίπλα στ' ὄνομα κάθε μακρυνῆς χώρας, παράξενα ζῶα πού ξερνοῦσαν φλόγες, ἀνθρώπους πού εἶχαν ὁπλές ἀλόγων ἤ οὐρές ψαριῶν, γρῦπες μέ κεφάλια κριαριῶν ἤ ταύρων, ἰπτάμενους δράκοντες κι ἀκέφαλα κορμιά μέ ἄγρια γουρλωμένα μάτια, πού βρίσκονταν στή μέση τοῦ στήθους τους!

Σήμερα

Τά ἔθνη πού κατέχουν σήμερα τήν πρώτη θέση στήν Ἀνθρωπότητα, σύμφωνα μέ τήν πολιτισμική τους ὑπεροχή, δέν ἀσχολοῦνται γενικά παρά μόνον ἐλάχιστα μέ τόν καλλωπισμό τῆς φύσης. Ὄντως πολύ πιό ἀφοσιωμένα στή βιομηχανική παρά στήν καλλιτεχνική δεξιοτεχνία, προτιμοῦν τή δύναμη ἀπ' τήν ὀμορφιά. Ὁ παγκόσμιος πόθος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νά προσαρμόσει τόν πλανήτη στίς ἀνάγκες του καί νά τόν ἐξουσιάσει ὁλοκληρωτικά, προκειμένου ν' ἀντλήσει ἀπ' αὐτόν τούς τεράστιους θησαυρούς του. Τόν σκεπάζει μ' ἕνα δίκτυο δρόμων, σιδηροδρόμων καί τηλεπικοινωνιῶν, γονιμοποιεῖ τίς ερήμους του καί γίνεται κύριος τῶν ποταμῶν του· διαλύει τίς ἀνηφορικές κλίσεις τοῦ ἐδάφους καί τίς ἐπιστρώνει μέ τή μορφή πρόσχωσης στούς κάμπους. Ἀνοίγει δρόμο μέσα ἀπ' τίς Ἄλπεις καί τίς Ἄνδεις κι ἔχοντας συνδέσει τήν Ἐρυθρά θάλασσα μέ τή Μεσόγειο, ἑτοιμάζεται ν' ἀναμείξει τά νερά τοῦ Εἰρηνικοῦ μ' ἐκεῖνα τῶν θαλασσῶν τῶν Δυτικῶν Ἰνδιῶν. Ὅλοι σχεδόν οἱ ἄνθρωποι, ὄντας εἴτε ὄργανα εἴτε μάρτυρες αὐτῶν τῶν τεράστιων ἐγχειρημάτων, ἀφήνονται νά παρασυρθοῦν ἀπ' τή γοητεία τῆς ἐργασίας κι ἡ μόνη τους ἔγνοια εἶναι πώς νά

μπορέσουν νά πλάσουν τόν πλανήτη, δίνοντάς του τή μορφή πού τούς βολεύει καλύτερα! Κι ακόμα, όταν ό άνθρωπος δημιουργεῖ κάποιο ἀνώτερο ιδανικό, ἀναφορικά μέ τή δραστηριότητά του πάνω στόν πλανήτη, κατορθώνει πάντοτε νά βελτιώσει τήν ἐπιφάνειά του, παρόλο πού ἐπιτρέπει στό τοπίο νά διατηρήσει τή φυσική του ομορφιά. Ἡ φύση διατηρεῖ τήν ομορφιά της, ὅταν ὁ πραγματικά ἔξυπνος γεωπόνος ἐγκαταλείπει τή βεβιασμένη αὔξηση τῆς παραγωγῆς καί τήν τεχνητή ὡρίμανση, ὅπως συμβαίνει μέ τίς ἀμεθόδευτες καλλιέργειες τῶν πιό ποικίλων εἰδῶν σ' ἕνα ἔδαφος τοῦ ὁποίου ἀγνοεῖ τίς ἰδιότητες, ὅταν, πρωτοῦ νά δώσει ὁδηγίες γιά τήν καλλιέργεια, καταλαβαίνει, κύρια καί πρωταρχικά, πῶς τό ἔδαφος δέν πρέπει νά ὑφίσταται απερίσκεπτη μεταχείρηση κι ἔχει προηγούμενα τήν Ικανότητα ν' ἀνακαλύπτει πιό εἶδος εἶναι τό πιό κατάλληλο γι' αὐτό.... Στήν Ἐλβετία, στίς ὄχθες τῶν μεγάλων λιμνῶν καί μπροστά ἀπ' τά γαλάζια βουνά καί τούς ἀκτινοβόλους σταλαχτίτες, πόσα παραδείγματα ὑπάρχουν, τόσο γιά αγροκτήματα ὅσο καί γιά βίλλες, τά ὁποῖα μέ τό καταπράσινο γρασίδι τους, τά σύδεντρα ἀπό λουλουδοκρέββατα καί τούς σκιερούς τους τοίχους, κάνουν ἀκόμα πιό ὄμορφη καί γοητευτική τήν ὄψη τῆς φύσης, σά νά ὑπῆρχαν σέ κάποιο εὐχάριστο ὄνειρο τοῦ διερχόμενου ταξιδιώτη!

Ὁ πλανήτης ἀνήκει σέ ὅλους.

Στή σημερινή ἐποχή, ἡ ἀπελευθέρωση ἀπ' τήν προκατάληψη, πού προσφέρει ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἀγάπη γιά τήν ἐλευθερία, πού διαδίδεται παντοῦ ὅλο καί πιό πλατιά, τό αἴσθημα ἀλληλεγγύης, πού συχνά μᾶς ἐπηρεάζει δίχως νά τό ξέρουμε καί μᾶς διδάσκει τήν ἀλήθεια ὅτι ὁ πλανήτης ἀνήκει σέ ὅλους, ἔχουν ἐπεκτείνει ἰδιαίτερα τήν προοπτική τῆς σκοπιᾶς πού ἔχει υἱοθετήσει ὁ ἄνθρωπος. Συνάμα, ἡ διάδοση τῶν ταξιδιῶν ἀποκαλύπτει ὁλοένα καί περισσότερα τήν ὀμορφιά τοῦ πλανήτη καί τήν ἁρμονία τῶν συντελεστῶν της... Πλήθη ζωγράφων, σκιτσογράφων καί φωτογράφων διασχίζουν ὁλόκληρο τόν πλανήτη, ἀπ' τίς ὄχθες τοῦ Γιάνγκ Τσέ Κιάνγκ ὡς τίς ὄχθες τοῦ Ἀμαζόνιου· μελετοῦν τήν ξηρά, τή θάλασσα καί τά δάση σ' ὅλη

τήν ποικιλία τῶν πτυχῶν τους. Μᾶς ἐκθέτουν ὅλα τά ὑπέροχα τοπία τῆς γῆς πού κατοικοῦμε καί σά συνέπεια, τοῦ ὅτι ἔρχονται ὁλοένα καί περισσότερο σέ πιό στενή ἐπαφή μέ τή φύση καί τῶν ἔργων τέχνης πού φέρνουν μαζί τους ἀπ' τ' ἀμέτρητα ταξίδια καί τίς περιπλανήσεις τους, ὅλοι οἱ καλλιεργημένοι ἄνθρωποι μποροῦν τώρα νά ἐξοικειωθοῦν μέ τά χαρακτηριστικά καί τίς πλευρές διάφορων χωρῶν τοῦ κόσμου. Ἡ τάξη τῶν διακεκριμένων ἐπιστημόνων, παρόλο πού εἶναι ἀριθμητικά μικρότερη ἀπ' τήν τάξη τῶν καλλιτεχνῶν, ἐξακολουθεῖ νἄναι πιό χρήσιμη στό ἔργο τῆς ἔρευνας· ἐξερευνεῖ ἐπίσης τόν πλανήτη κι ὁλόκληρος ὁ κόσμος ἀποτελεῖ τώρα τό πεδίο μελέτης της.

Ἐκπαίδευση καί Ἄνθρωπος.

Ἔχει γίνει τώρα αἰσθητό ὅτι, ἐκτός ἄν ἐπιθυμοῦμε νά κάνουμε ἕνα διαχωρισμό ἀνάμεσα σέ πνευματική κι ἠθική ἀδυναμία, εἶναι ἀπαραίτητο ν' ἀντισταθμιστεῖ, ἔναντι ὁποιασδήποτε θυσίας, ὁ χυδαῖος χαρακτήρας τόσο πολλῶν ἄσχημων καί κοινότοπων πραγμάτων, στά ὁποῖα οἱ στενοκέφαλοι ἄνθρωποι νομίζουν ὅτι διακρίνουν τά ἴχνη τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ, ἀπ' τήν ἐνατένιση τοῦ ὑπέροχου τοπίου τοῦ πλανήτη. Ἡ ἄμεση μελέτη τῆς φύσης κι ἡ παρατήρηση τῶν φαινομένων της εἶναι ἀπαραίτητο νά γίνει ἕνα ἀπ' τά βασικά στοιχεῖα τῆς μόρφωσης κάθε καλλιεργημένου ἀνθρώπου· ἐπίσης ἡ δεξιοτεχνία κι ἡ μυϊκή δύναμη εἶναι ἀπαραίτητο ν' ἀναπτυχθοῦν σέ κάθε ἄτομο, ἔτσι ὥστε νἄναι ἱκανό νά δρασκελίζει τή κορφή τοῦ ψηλότερου βουνοῦ καί νά κοιτάζει κάτω τήν ἄβυσσο δίχως φόβο, καθώς ἐπίσης καί νά διατηρήσει σ' ὁλόκληρο τό φυσικό του εἶναι ἐκείνη τή φυσική ἰσορροπία δύναμης, δίχως τήν ὕπαρξη τῆς ὁποίας οἱ πιό εὐγενικές προθέσεις σκεπάζονται ἀπό ἕνα πέπλο λύπης καί μελαγχολίας. Ὁ ἄνθρωπος τῆς σύγχρονης ἐποχῆς ὀφείλει νά συνδυάσει στό πρόσωπό του ὅλες τίς ἀρετές ἐκείνων πού ἔζησαν πρίν ἀπ' αὐτόν πάνω στόν πλανήτη· δίχως νά παραιτηθεῖ ἀπ' ὁποιοδήποτε ἀπ' τά τεράστια πλεονεκτήματα πού τοῦ χάρισε ὁ πολιτισμός, ἔχει ἐπίσης καθῆκον νά διατηρήσει ἀναλλοίωτη ὅλη τή ρώμη πού κληρονόμησε καί νά μήν ἀφεθεῖ νά τόν ξεπεράσει ὁποιοδήποτε πρωτόγονο ὄν τοῦ πλα-

νήτη, σέ δύναμη, δεξιοτεχνία ἤ γνώση τῶν φυσικῶν φαινομένων.

Μιά ἀναζωογονητική ἐκπαίδευση αυτοῦ τοῦ εἴδους θά μᾶς προσφέρει τήν πιό μεγαλειώδη ἀνάπτυξη τῆς πραγματικῆς αγάπης γιά τή φύση. Ἡ ὑποδούλωση κι ἕνα πνεῦμα ρουτίνας μπορεῖ νά τή νοθέψουν, ἀλλά ἡ γνώση κι ελευθερία τῆς προσφέρουν μιά νέα ζωή. Ἡ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία μετατρέπει σταδιακά τόν πλανήτη σ' ἕνα μεγάλο ὀργανισμό πού ἐργάζεται πάντοτε γιά χάρη τῆς ἀνθρωπότητας, μέ τή βοήθεια τῶν ἀνέμων καί τῶν ρευμάτων, τοῦ ἀτμοῦ καί τοῦ ηλεκτρισμοῦ, μᾶς ὑποδεικνύει συνάμα τά μέσα γιά τόν καλλωπισμό τῆς ἐπιφάνειας τοῦ πλανήτη καί γιά τή μεταμόρφωσή του σ' ἐκεῖνο τόν μαγικό κῆπο τόν ὁποῖο ὀνειρεύτηκαν οἱ ποιητές ὅλων τῶν ἐποχῶν. Μολοντοῦτο, παρόλο πού ἡ ἐπιστήμη μπορεῖ νά φέρει μπροστά στά μάτια μας τό μακρυνό μέλλον μιᾶς δοξασμένης γῆς, δέν μπορεῖ νά τελειοποιήσει ἀπό μόνη της αὐτό τό σπουδαῖο ἔργο. Μιά ἠθική πρόοδος πρέπει ἀναγκαστικά ν' ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτή τήν πρόοδο τῆς γνώσης. Ὅσο οἱ ἄνθρωποι πολεμᾶνε ἀνάμεσά τους μέ σκοπό νά μετατοπίσουν τά πατροπαράδοτα ὅρια καί τά φανταστικά σύνορα τῶν εθνῶν τους, ὅσο τό χῶμα πού τούς τρέφει συνεχίζει νά βάφεται κόκκινο ἀπ' τό αἷμα τῶν ταλαίπωρων ἀνθρώπων πού κάνουν πολέμους, εἴτε γιά μιά ἀσήμαντη λουρίδα γῆς ἤ γιά κάποιο λεγόμενο ζήτημα τιμῆς ἤ παρακινούμενοι ἁπλῶς απ' τόν πόθο γιά σύγκρουση, ὅπως οἱ βάρβαροι τῆς ἀρχαιότητας, τόσο θ' αναβάλλεται ἡ δημιουργία αὐτοῦ τοῦ παράδεισου πάνω στή γῆ, τόν ὁποῖο ἡ φαντασία τοῦ ἐρευνητή φαίνεται ἤδη ν' ατενίζει στό μακρυνό μέλλον. Τά χαρακτηριστικά τοῦ πλανήτη δέ θά ἀποκτήσουν ποτέ τήν τέλεια ἁρμονία τους, πρωτοῦ νά ἑνωθοῦν οἱ ἄνθρωποι σέ μιά ἕνωση δικαιοσύνης κι ειρήνης. Πρωτοῦ νά μπορέσει νά γίνει ἀληθινά ὄμορφη, ἡ «γενναιόδωρη» μητέρα μας, θά πρέπει νά περιμένει μέχρι ν' ἀγκαλιαστοῦν ὅλοι οἱ γυιοί της σάν ἀδέλφια καί νά κατορθώσουν νά ἐγκαθιδρύσουν τή μεγάλη συνομοσπονδία τῶν ἐθνῶν.

ΕΛΥΖΕ ΡΕΚΛΥ

Η ΔΥΝΑΜΗ ΝΑ ΚΑΤΑΣΤΡΕΦΕΙΣ Η ΔΥΝΑΜΗ ΝΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΕΙΣ

Ἡ καταστροφική δύναμη αὐτῆς τῆς κοινωνίας ἔχει φθάσει σ' ἕνα βαθμό πού εἶναι ἀπαράμιλλος μέσα στήν Ἱστορία τῆς ανθρωπότητας κι αὐτή ἡ δύναμη χρησιμοποιεῖται, σχεδόν συστηματικά, γιά νά ἐπιφέρει ἕνα παράλογο ὄλεθρο σ' ὁλόκληρο τόν ἔμβιο κόσμο καί τίς ὑλικές του βάσεις.

Σχεδόν σέ κάθε χώρα, ὁ ἀέρας μολύνεται, οἱ πηγές τοῦ νεροῦ δηλητηριάζονται, τό ἔδαφος ξεραίνεται κι ἡ ἄγρια φύση καταστρέφεται. Οἱ παράκτιες περιοχές κι ἀκόμα καί τά βάθη τῶν θαλασσῶν δέν εἶναι ἀπρόσβλητες ἀπ' τήν πλατιά διαδομένη μόλυνση. Τό πιό σημαντικό ἀπ' ὅλα εἶναι ὅτι διαταράσσονται μακροπρόθεσμα, σέ σημεῖο ἀνεπανόρθωτης βλάβης, βασικοί βιολογικοί κύκλοι ὅπως οἱ κύκλοι τοῦ διοξειδίου τοῦ ἄνθρακος καί τοῦ ἀζώτου, ἀπ' τούς ὁποίους ἐξαρτιέται ἡ διατήρηση κι ἡ ανανέωση τῆς ζωῆς ὅλων τῶν ζωντανῶν ὄντων (συμπεριλαμβανομένων καί τῶν ἀνθρώπων). Ἡ ἀχαλίνωτη διάδοση τῶν ραδιενεργῶν ἀποβλήτων, τῶν μακρόβιων ἐντομοκτόνων, τῶν καταλοίπων μολύβδου καί χιλιάδων τοξικῶν, ἤ δυνάμει τοξικῶν, οὐσιῶν στίς τροφές, τό νερό καί τόν ἀέρα· ἡ επέκταση τῶν πόλεων σέ τεράστιες ἀστικές ζῶνες, πού εἶναι τόσο πυκνοκατοικημένες ὥστε ὁ πληθυσμός τους μπορεῖ νά συγκριθεῖ σέ μέγεθος μέ ὁλόκληρα ἔθνη· ὁ αὐξανόμενος θόρυβος τοῦ περιβάλλοντος, οἱ ἐντάσεις πού δημιουργεῖ ὁ συνωστισμός, ἡ μαζική διαβίωση κι ἡ μαζική χειραγώγηση· οἱ τεράστιες συσσωρεύσεις σκουπιδιῶν, ἀκαθαρσιῶν καί βιομηχανικῶν ἀποβλήτων· ἡ συμφόρηση, λεωφόρων καί δρόμων ἀπ' τήν κυκλοφορία τῶν οχημάτων· ἡ αλόγιστη καταστροφή πολυτίμων

πρώτων ὑλῶν· τό σημάδεμα τοῦ πλανήτη ἀπό κερδοσκόπους κτηματομεσίτες, μεγιστάνες τῶν ὀρυχείων καί τῆς ὑλοτομείας καί γραφειοκράτες κατασκευῆς αὐτοκινητόδρομων – ὅλα αυτά ἔχουν προκαλέσει, μέσα σέ διάστημα μιᾶς μόνο γενιᾶς, μιά ζημιά πού ξεπερνάει τή ζημιά πού προκάλεσαν χιλιάδες χρόνια ανθρώπινης διαβίωσης πάνω σ' αὐτό τόν πλανήτη. Ἄν συνειδητοποιηθεῖ αυτός ὁ καταστροφικός ρυθμός, τό νά κάνουμε εικασίες ἀναφορικά μέ κεῖνο πού θ' ἀντιμετωπίσει ἡ ἐπερχόμενη γενιά, προκαλεῖ τρόμο.

Ἡ ουσία τῆς σύγχρονης οἰκολογικῆς κρίσης ἔγκειται στό ὅτι αὐτή ἡ κοινωνία, περισσότερο ἀπ' ὁποιαδήποτε ἄλλη κοινωνία τοῦ παρελθόντος, κυριολεκτικά καταστρέφει τόν κόσμο τῆς οργανικῆς ἐξέλιξης. Εἶναι κοινοτοπία τό νά ποῦμε πώς ἡ ανθρωπότητα ἀποτελεῖ μέρος τῆς συγκρότησης τῆς ζωῆς. Εἶναι ἴσως πιό σημαντικό νά τονίσουμε ὅτι σ' αὐτό τό τελευταῖο στάδιο ἡ ἀνθρωπότητα βασίζεται κυρίως στήν πολυπλοκότητα καί ποικιλία τῆς ζωῆς, ὅτι ἡ ἀνθρώπινη εὐημερία κι ἐπιβίωση στηρίζεται πάνω σέ μιά μακροχρόνια ἐξέλιξη τῶν ὀργανισμῶν πού παίρνουν ὁλοένα καί πιό πολύπλοκες κι αλληλεξαρτώμενες μορφές. Ἡ ἐξέλιξη τῆς ζωῆς σ' ἕνα σύνθετο ἱστό, ἡ ἐξέλιξη τῶν πρωταρχικῶν ζωικῶν καί φυτικῶν ειδῶν σέ πολυποίκιλες μορφές, ἦταν ἡ προυπόθεση γιά τήν ἐξέλιξη κι επιβίωση τῆς ἴδιας τῆς ἀνθρωπότητας καί τή δημιουργία μιᾶς ἁρμονικῆς σχέσης ἀνάμεσα στήν ἀνθρωπότητα καί τή φύση.

Τεχνολογία καί πληθυσμός

Ἄν ἡ περασμένη γενιά ὑπῆρξε μάρτυρας σέ μιά λεηλασία τοῦ πλανήτη, ἡ ὁποία ξεπερνάει ὅλη τή ζημιά πού προκάλεσαν οἱ προηγούμενες γενιές, ἴσως ν' ἀπομένει λίγο μεγαλύτερο διάστημα ἀπό μιά γενιά, πρωτοῦ νά γίνει ἀνεπανόρθωτη ἡ καταστροφή τοῦ περιβάλλοντος. Γι αυτό τό λόγο θά πρέπει νά ἐξετάσουμε τίς ρίζες τῆς οικολογικῆς κρίσης μέ ἀμείλικτη ειλικρίνεια. Ὁ καιρός περνάει κι οἱ ὑπόλοιπες δεκαετίες τοῦ 20ου αἰώνα, θά μποροῦσαν νἄναι κάλλιστα ἡ τελευταία ευκαιρία πού μᾶς απομένει γιά ν' αποκαταστήσουμε τήν ισορροπία ανάμεσα στήν ανθρωπότητα καί τή φύση.

Μήπως οἱ ρίζες τῆς οικολογικῆς κρίσης βρίσκονται στήν

ανάπτυξη τῆς τεχνολογίας; Ἡ τεχνολογία ἔχει γίνει ἕνας βολικός στόχος πού μᾶς ἐπιτρέπει νά παρακάμπτουμε τίς βαθειά ἑδραιωμένες κοινωνικές συνθῆκες πού κάνουν βλαβερές τίς μηχανές καί τήν τεχνική πρόοδο.

Πόσο βολικό εἶναι νά ξεχνᾶμε ὅτι ἡ τεχνολογία ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ὄχι μόνο γιά τήν ὑπονόμευση τοῦ περιβάλλοντος, ἀλλά ἐπίσης καί γιά τή βελτίωσή του. Ἡ Νεολιθική Ἐπανάσταση, πού γέννησε τήν πιό ἁρμονική περιόδο ἀνάμεσα στή φύση καί τή μετα-παλαιολιθική ἀνθρωπότητα, ὑπῆρξε πάνω ἀπ' ὅλα μιά τεχνολογική ἐπανάσταση. Αὐτή ἡ περίοδος ἦταν ἐκείνη πού πρόσφερε στήν *ανθρωπότητα* τίς τέχνες τῆς γεωργίας, τῆς ὑφαντουργείας, τῆς αγγειοπλαστικῆς, τήν εξημέρωση τῶν ζώων, τήν ανακάλυψη τοῦ τροχοῦ καί καί πολλές ἄλλες βασικές ανακαλύψεις. Εἶναι βέβαια ἀληθινό πώς ὑπάρχουν τεχνικές καί τεχνολογικές στάσεις πού εἶναι ὁλότελα καταστροφικές γιά τήν ἰσορροπία ἀνάμεσα στήν ἀνθρωπότητα καί τή φύση. Οἱ ευθῦνες μας ὅμως ἔγκεινται στό νά διαχωρίσουμε τήν ἐπαγγελία τῆς τεχνολογίας – τή δημιουργική της δυνατότητα – ἀπ' τήν καταστροφική της ἱκανότητα. Πραγματικά, δέν ὑπάρχει καμιά τέτοια λέξη ὅπως ἡ λέξη « Τεχνολογία», πού νά ἰσχύει σέ ὅλες τίς κοινωνικές συνθῆκες καί σχέσεις· ὑπάρχουν διαφορετικές τεχνολογίες καί στάσεις ἀπέναντι στήν Τεχνολογία, μερικές απ' τίς ὁποῖες εἶναι ἀπαραίτητες γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς ισορροπίας κι' ἄλλες πού ἔχουν συντελέσει κατάφωρα στήν καταστροφή της. Αὐτό πού χρειάζεται ἡ ἀνθρωπότητα δέν εἶναι μιά ὁλοκληρωτική ἀπόρριψη τῶν ἀναπτυγμένων τεχνολογιῶν, αλλά ἕνα ψιλοκοσκίνισμα, μιά πραγματικά παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας σύμφωνα μέ τίς οἰκολογικές ἀρχές, πράγμα πού θά συντελέσει σ' ἕνα νέο εναρμονισμό τῆς κοινωνίας μέ τό φυσικό κόσμο.

Μήπως οἱ ρίζες τῆς οἰκολογικῆς κρίσης βρίσκονται στήν πληθυσμιακή αὔξηση; Αὐτή ἡ θέση εἶναι πιό ἀνησυχητική κι ἀπό πολλές ἀπόψεις ἡ πιό σατανική, πού προωθεῖται από «κινήματα» οικολογικῆς δράσης τῶν Ε.Π.Α. Ἐδῶ, ἕνα *αποτέλεσμα* πού ονομάζεται «πληθυσμιακή αὔξηση», εμφανίζεται μέ ταχυδακτυλουργικό τρόπο σάν *αιτία*, μέ βάση επιφανειακά στατιστικά στοιχεῖα καί προβλέψεις. Αποδίδεται πρωτεύουσα σημασία σ' ἕνα πρόβλημα τοῦ ὁποίου ἡ σημασία εἶναι δευτερεύουσα, συσκοτίζοντας ἔτσι τίς θεμελιακές αιτίες τῆς οἰκολογικῆς

κρίσης. Είναι βέβαια αλήθεια πώς ἄν ἐπικρατήσουν οἱ σημερινές οικονομικές, πολιτικές καί κοινωνικές συνθῆκες, θά ὑπάρξει μέ τόν καιρό ὑπερπληθυσμός πάνω στόν πλανήτη κι ἡ ανθρωπότητα, μέ τήν ἀριθμητική της ἁπλῶς βαρύτητα, θά μετατραπεῖ σέ επιδημία μέσα στό δικό της παγκόσμιο φυσικό περιβάλλον. Ὑπάρχει ὅμως κάτι τό αηδιαστικό στό γεγονός ὅτι δίδεται προτεραιότητα σ' ἕνα ἀποτέλεσμα, τήν «πληθυσμιακή αὔξηση», από ἕνα ἔθνος πού διαθέτει κάτι περισσότερο απ' τό 7% τοῦ παγκόσμιου πληθυσμοῦ, πού καταβροχθίζει σπάταλα ἕνα ποσοστό μεγαλύτερο ἀπ' τό 50% τῶν παγκοσμίων πόρων καί πού ασχολεῖται τώρα μέ τόν ἀποδεκατισμό ἑνός λαοῦ τῆς Ανατολῆς, ὁ ὁποῖος ἔχει ζήσει αἰῶνες διατηρώντας μιά ἐκλεπτισμένη ισορροπία μέ τό περιβάλλον του.

Εδῶ θά πρέπει νά σταθοῦμε γιά νά ἐξετάσουμε πιό προσεκτικά τό πληθυσμιακό πρόβλημα, πού ἀνακινεῖται τόσο πλατιά ἀπ' τίς λευκές φυλές τῆς Β. Ἀμερικῆς καί τῆς Εὐρώπης – φυλές πού ἔχουν ἐκμεταλλευθεῖ κακόβουλα τούς λαούς τῆς Ασίας, Αφρικῆς, Λατινικῆς Αμερικῆς καί Ν. Ειρηνικοῦ. Οἱ εκμεταλλευόμενοι ἔχουν πληροφορήσει ευγενικά τούς εκμεταλλευτές τους ὅτι αυτό πού χρειάζονται δέν είναι τά αντισυλληπτικά, οἱ ἔνοπλοι «ελευθερωτές» κι ὁ Καθηγητής Πώλ. Ρ. Ἔλριχ, γιά τήν επίλυση τῶν πληθυσμιακῶν τους προβλημάτων· αὐτό πού χρειάζονται, μᾶλλον, είναι μιά δίκαιη ἀποζημείωση γιά τούς τεράστιους πόρους πού ἄντλησαν απ' τά εδάφη τους ἡ Β. Ἀμερική κι ἡ Ευρώπη. Ἡ ισοσκέλιση αυτῶν τῶν λογαριασμῶν είναι σήμερα κάτι περισσότερο από μιά πιεστική ἀνάγκη, παρά ἡ ισοσκέλιση τῶν δεικτῶν γεννήσεων καί θανάτων. Οἱ λαοί τῆς Ασίας, τῆς Αφρικῆς, τῆς Λατινικῆς Αμερικῆς καί τοῦ Ν. Ειρηνικοῦ μποροῦν δικαιολογημένα νά ισχυριστοῦν ὅτι οἱ Αμερικανοί τους «σύμβουλοι» ἔχουν δείξει στόν κόσμο πῶς καταστρέφεται μιά παρθένα ἤπειρος μέσα σέ λιγότερο ἀπό ἕνα αιώνα κι ἔχουν προσθέσει στό λεξιλόγιο τῆς ανθρωπότητας τίς λέξεις «προγραμματισμένη αχρήστευση».

Ολα αυτά είναι φανερά. Κατά τή διάρκεια τῆς Βιομηχανικῆς Επανάστασης τοῦ 19ου αιώνα, ὅταν χρειαζόταν ἕνα μεγάλο, εφεδρικό εργατικό δυναμικό, γιά τήν επάνδρωση τῶν εργοστασίων καί τήν πτώση τῶν ἡμερομισθίων, ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ χαιρετίζονταν μ' ενθουσιασμό απ' τή νέα βιομηχανική αστική τάξη. Κι ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ πραγματοποιήθηκε

παρά τό γεγονός ὅτι ἐξαιτίας τοῦ πολύωρου ὡραρίου εργασίας καί τοῦ μεγάλου ὑπερπληθυσμοῦ τῶν πόλεων, ἡ φυματίωση, ἡ χολέρα κι ἄλλες ἀρρώστειες ἦταν πανδημικές στήν Ευρώπη καί τίς Ε.Π.Α. Τό ὅτι αὐτή τήν ἐποχή, ὁ ἀριθμός τῶν γεννήσεων ξεπερνοῦσε τόν ἀριθμό τῶν θανάτων, δέν ὀφειλόταν στό ὅτι ἡ πρόοδος τῆς ἰατρικῆς περίθαλψης καί τῆς ὑγιεινῆς εἶχε προκαλέσει κάποια σημαντική μείωση τῆς ἀνθρώπινης θνησιμότητας· ἡ πλεονεκτική θέση τῶν γεννήσεων ἀπέναντι στούς θανάτους μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μᾶλλον ἀπ' τήν καταστροφή πού ὑπέστησαν οἱ προβιομηχανικές μορφές οἰκογένειας, οἱ θεσμοί τοῦ χωριοῦ, ἡ ἀλληλοβοήθεια καί τά σταθερά, παραδοσιακά πρότυπα ζωῆς, στά χέρια τῆς καπιταλιστικῆς «επιχείρησης». Ἡ φθορά τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς, πού ἐγκαινίασε ἡ τρομοκρατία τοῦ ἐργοστασιακοῦ συστήματος, ὁ ἐκφυλισμός τῶν παραδοσιακῶν γεωργῶν σέ αἰσχρά ἐκμεταλλευόμενους προλετάριους καί κατοίκους πόλεων, γέννησε συνακόλουθα μιά ἀνεύθυνη στάση ἀπέναντι στήν οἰκογένεια καί τή γέννηση τῶν παιδιῶν. Ἡ σεξουαλικότητα ἔγινε τό καταφύγιο τῆς φυγῆς ἀπό μιά ζωή μόχθου κατά τόν ἴδιο τρόπο ὅπως κι ἡ κατανάλωση τοῦ φτηνοῦ τζίν. Τό νέο προλεταριάτο γεννοῦσε παιδιά, πολλά ἀπ' τά ὁποῖα ἦταν μοιραῖο νά μήν ἐνηλικιωθοῦν ποτέ, τόσο ἀλόγιστα, ὅσο κι ὅταν παρασυρόταν στόν αλκοολισμό. Ἡ ἴδια περίπου διαδικασία επαναλήφθηκε ὅταν θυσιάστηκαν πάνω στόν ἱερό βωμό τοῦ ιμπεριαλισμοῦ τά χωριά τῆς Ασίας, Ἀφρικῆς καί Λατινικῆς Ἀμερικῆς.

Ἡ ἀστική τάξη, σήμερα, «βλέπει» τά πράγματα διαφορετικά. Τά ρόδινα χρόνια τῆς «ἐλεύθερης ἐπιχείρησης» καί τῆς «ελεύθερης ἐργασίας» παραχωροῦν τή θέση τους σέ μιά εποχή μονοπωλίων, καρτέλ, οἰκονομιῶν πού ἐλέγχονται απ' τό κράτος, θεσμοποιημένων μορφῶν τῆς κινητοποίησης τῶν εργατῶν (εργατικά συνδικάτα) κι αὐτοματισμοῦ τῶν μηχανῶν. Τώρα δέ χρειάζονται πιά μεγάλες ἐφεδρικές δυνάμεις ανέργων γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῆς καπιταλιστικῆς επέκτασης καί τά ἡμερομίσθια καθορίζονται βασικά μετά από διαπραγματεύσεις μᾶλλον, παρά ἀπ' τό ἐλεύθερο παιχνίδι τῆς αγορᾶς εργασίας. Τό ἐφεδρικό ἐργατικό δυναμικό ἔχει τώρα μετατραπεῖ απο ανάγκη σέ απειλή γιά τή σταθερότητα μιᾶς προγραμματισμενης αστικῆς οικονομίας. Ἡ λογική αυτῆς τῆς νέας «προοπτικῆς» βρῆκε τήν πιό φοβερη της ἔκφραση στό Γερμανικο φα-

σισμό. Γιά τούς Ναζί, ή Εύρώπη είχε ήδη «ύπερβολικό» πληθυσμό στή δεκαετία τοῦ '30 καί τό «πληθυσμιακό πρόβλημα» λύθηκε στούς θαλάμους άερίων τοῦ Άουσβιτς. Ή ϊδια λογική κρύβεται πίσω άπό πολλά Νεομαλθουσιανά έπιχειρήματα, πού σήμερα έμφανίζονται μασκαρεμένα σάν οικολογία. Άς μή γίνει κανένα λάθος αναφορικά μ' αύτό τό συμπέρασμα.

Αργά ή γρήγορα θά πρέπει νά περιοριστεῖ ό άλόγιστος πολλαπλασιασμός τῶν άνθρώπων, άλλά ό πληθυσμιακός έλεγχος θά εισαχθεῖ είτε μέ «κοινωνικούς έλέγχους» (έξουσιαστικές ή ρατσιστικές μεθόδους καί τελικά μέ τή συστηματική γενοκτονία) ή από μιά άντιεξουσιαστική, οικολογικά προσανατολισμένη κοινωνία (μιά κοινωνία πού δημιουργεῖ μιά νέα ισορροπία μέ τή φύση, παρακινούμενη άπό ένα σεβασμό γιά τή ζωή). Ή σύγχρονη κοινωνία έχει μπροστά της αύτές τίς άμοιβαία άποκλειόμενες εναλλακτικές λύσεις καί πρέπει νά κάνει μιά έκλογή δίχως χρονοτριβή. Ή οικολογική δράση είναι βασικά κοινωνική δράση. Είτε θά προσεγγίσουμε άμεσα τίς κοινωνικές ρίζες τῆς σημερινῆς οικολογικῆς κρίσης, είτε θά βυθιστοῦμε σέ μιά έποχή όλοκληρωτισμοῦ.

Οικολογία καί Κοινωνία

Ή βασική άντίληψη πώς ή άνθρωπότητα πρέπει νά έξουσιάσει καί νά έκμεταλλευτεῖ τή φύση, πηγάζει άπ' τόν έξουσιασμό καί τήν έκμετάλλευση άνθρώπου άπό άνθρωπο.

Πραγματικά, αύτή ή άντίληψη έμφανίζεται σέ μιά έποχή πού ό άνδρας άρχισε νά έξουσιάζει καί νά έκμεταλλεύεται τή γυναίκα, μέσα στήν πατριαρχική οικογένεια.

Άπό τότε, τά άνθρώπινα όντα άρχισαν νά θεωροῦνται σ' ένα αύξανόμενο βαθμό, σάν άπλοί πόροι, σάν άντικείμενα άντί γιά ύποκείμενα. Οί ιεραρχίες, οί τάξεις, οί μορφές ιδιοκτησίας κι οί κρατικοί θεσμοί πού έμφανίστηκαν μαζί μέ τήν κοινωνική κυριαρχία, έπεκτάθηκαν έννοιολογικά καί στή σχέση τῆς άνθρωπότητας μέ τή φύση. Κι ή ϊδια ή φύση άρχισε έπίσης νά θεωρεῖται, σ' ένα αύξανόμενο βαθμό σάν ένας άπλός πόρος, ένα άντικείμενο, μιά πρώτη ύλη πού έπρεπε νά ύποστεῖ μιά τόσο άμείλικτη εκμετάλλευση, όσο έκείνη πού ύφίστανται οί δοῦλοι στά λατιφούντια. Αύτή ή «κοσμοθεωρία» διαπότισε όχι

μόνο τήν ἐπίσημη κουλτούρα τῆς ἱεραρχικῆς κοινωνίας, ἀλλά ἀπετέλεσε καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἄρχισαν νά βλέπουν τόν ἑαυτό τους οἱ δοῦλοι, οἱ δουλοπάροικοι, οἱ βιομηχανικοί ἐργάτες κι οἱ γυναῖκες ὅλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Καθώς ἦταν ἐνσωματωμένοι στήν «ἠθική τῆς ἐργασίας», σέ μιά ἠθική πού βασιζόταν στήν ἄρνηση καί τήν παραίτηση, σ' ἕνα τρόπο συμπεριφορᾶς βασισμένο στήν ἐξιδανίκευση τῶν ἐρωτικῶν ἐπιθυμιῶν καί σέ ὑπερφυσικές ἀντιλήψεις, οἱ δοῦλοι, οἱ δουλοπάροικοι καί οἱ γυναῖκες, (ἀνεξάρτητα ἄν ἦταν Εὐρωπαῖοι ἤ Ἀσιάτες), πού ἀποτελοῦσαν τή μισή ἀνθρωπότητα, ἔμαθαν νά ἀστυνομεύουν τόν ἑαυτό τους, νά χαλκεύουν τά ἴδια τους τά δεσμά, νά κλειδώνουν τίς πόρτες τῶν ἴδιων τους τῶν κελλιῶν.

Ἄν ἡ «κοσμοθεωρία» τῆς ἱεραρχικῆς κοινωνίας ἀρχίζει σήμερα νά ἐξαφανίζεται, αὐτό συμβαίνει βασικά γιατί ἡ τεράστια παραγωγικότητα τῆς σύγχρονης τεχνολογίας ἔχει ἀνοίξει μιά νέα προοπτική: τή δυνατότητα τῆς ὑλικῆς ἀφθονίας, τό τέλος τῆς σπάνης καί μιά ἐποχή ἐλευθέρου χρόνου (πού ἀποκαλεῖται «χρόνος ἀναψυχῆς») μ' ἕνα μίνιμουμ μόχθου. Ἡ κοινωνία μας ἀρχίζει νά διαπερνιέται ἀπό μιά ἔνταση ἀνάμεσα στό «τί ὑπάρχει» καί τό «τί μποροῦσε νά ὑπῆρχε», μιά ἔνταση πού ἐπιδεινώνεται ἀπ' τήν παράλογη, ἀπάνθρωπη ἐκμετάλλευση καί καταστροφή τοῦ πλανήτη καί τῶν κατοίκων του.

Ἡ μεγαλύτερη τροχοπέδη στήν ἐκτόνωση αὐτῆς τῆς ἔντασης, εἶναι τό μέτρο στό ὁποῖο ἡ ἱεραρχική κοινωνία ἐξακολουθεῖ νά διαμορφώνει τή νοοτροπία καί τίς πράξεις μας.

Εἶναι εὐκολότερο νά καταφύγουμε στήν κριτική τῆς τεχνολογίας καί τοῦ πληθυσμοῦ· ν' ἀντιμετωπίσουμε ἕνα ἀρχαικό, καταστροφικό κοινωνικό σύστημα μέ τούς δικούς του ὅρους καί μέσα στά δικά του πλαίσια. Σχεδόν ἀπό τά γεννοφάσια μας ἔχουμε ὑποστεῖ τή διαδικασία τῆς κοινωνικοποίησης, ἀπό μέρους τῆς οἰκογένειας, τῶν θρησκευτικῶν θεσμῶν, τῶν σχολείων κι ἀπ' τήν ἴδια τή διαδικασία τῆς ἐργασίας, γιά νά δεχθοῦμε τήν ἱεραρχία, τήν παραίτηση καί τά κρατιστικά συστήματα, σάν προυποθέσεις πάνω στίς ὁποῖες πρέπει νά βασίζεται κάθε σκέψη. Δίχως ν' ἀπαλλαγοῦμε ἀπ' αὐτές, κάθε συζήτηση γιά τήν οἰκολογική ἰσορροπία θά παίζει τό ρόλο καταπραυντικοῦ καί μέσου αὐτοάμυνας.

Χάρη στή μοναδική πολιτιστική της κληρονομιά, ἡ σύγχρονη κοινωνία – ἡ προσανατολισμένη πρός τό κέρδος ἀστική

μας κοινωνία – τείνει νά ἐπιδεινώσει τή σύγκρουση τῆς ἀνθρωπότητας μέ τή φύση μ' ἕνα πιό ἐπικίνδυνο τρόπο ἀπ' ὅτι οἱ προβιομηχανικές κοινωνίες τοῦ παρελθόντος. Στήν ἀστική κοινωνία, οἱ ἄνθρωποι δέ μετατρέπονται μόνο σέ ἀντικείμενα, μετατρέπονται σέ ἐμπορεύματα, σέ ἀντικείμενα πού ἔχουν σχεδιαστεῖ, ἀκριβῶς, γιά νά πουληθοῦν στήν ἀγορά. Ὁ ἀνταγωνισμός ἀνάμεσα στά ἀνθρώπινα ὄντα, λογιζόμενα σάν ἐμπορεύματα, γίνεται αὐτοσκοπός, μαζί μέ τήν παραγωγή ὁλότελα ἄχρηστων ἀγαθῶν. Ἡ ποιότητα μετατρέπεται σέ ποσότητα, ἡ ἀτομική κουλτούρα σέ μαζική κουλτούρα, ἡ προσωπική ἐπικοινωνία σέ μαζική ἐπικοινωνία. Τό φυσικό περιβάλλον μεταμορφώνεται σ' ἕνα γιγάντιο ἐργοστάσιο, ἡ πόλη σέ μιά ἀπέραντη ἀγορά, ὅλα, ἀπό ἕνα δάσος σεκόιες ὡς τό κορμί μιᾶς γυναίκας, ἔχουν «μιά τιμή». Ὅλα ἐξαργυρώνονται σέ δολλάρια, ἀνεξάρτητα ἀπ' τό ἄν πρόκειται γιά ἕνα ἱερό ναό ἤ γιά τήν τιμή τοῦ ἀτόμου. Ἡ τεχνολογία παύει ν' ἀποτελεῖ προέκταση τῆς ἀνθρωπότητας, ἡ ἀνθρωπότητα γίνεται προέκταση τῆς τεχνολογίας. Ἡ μηχανή δέν ἐπεκτείνει τή δύναμη τοῦ ἐργάτη, ὁ ἐργάτης ἐπεκτείνει τή δύναμη τῆς μηχανῆς, γίνεται, πραγματικά, ἕνα ἁπλό ἐξάρτημα τῆς μηχανῆς.

Εἶναι λοιπόν περίεργο τό ὅτι αὐτή ἡ ἐκμεταλλευτική, ἐξαχρειωτική, ποσοτική κοινωνία σπρώχνει τήν ἀνθρωπότητα ενάντια στόν ἑαυτό της καί ἐνάντια στή φύση, σέ μιά πιό τρομερή ἔκταση ἀπ' ὅτι ὁποιαδήποτε ἄλλη κοινωνία τοῦ παρελθόντος;

Ναί, χρειαζόμαστε ἀλλαγή, ἀλλά μιά ἀλλαγή τόσο θεμελιακή καί τόσο βαθειά, ὥστε ἀκόμα κι οἱ ἔννοιες τῆς ἐπανάστασης καί τῆς ἐλευθερίας θά πρέπει νά ἐπεκταθοῦν πέρα ἀπό κάθε προηγούμενο ὁρίζοντα. Δέν εἶναι πιά ἀρκετό νά μιλᾶμε γιά νέες τεχνικές συντήρησης καί φροντίδας τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, πρέπει ν' ἀσχοληθοῦμε μέ τόν πλανήτη συλλογικά, σά μιά ἀνθρώπινη κοινότητα, δίχως ἐκείνους τούς περιορισμούς τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, πού ἔχουν διαστρεβλώσει τό ὅραμα τῆς ἀνθρωπότητας γιά τή ζωή καί τή φύση, ἀπ' τήν εποχή τῆς ἐξαφάνισης τῆς νομαδικῆς κοινωνίας. Πρέπει νά ἐξαλείψουμε ὄχι μόνο τήν ἀστική ἱεραρχία, ἀλλά καί τήν ἱεραρχία καθαυτή, ὄχι μόνο τήν πατριαρχική οἰκογένεια, ἀλλά καί κάθε μορφή σεξουαλικῆς καί γονικῆς καταπίεσης, ὄχι μόνο τήν αστική τάξη καί τό ἰδιοκτητικό σύστημα, ἀλλά καί κάθε κοινω-

νική τάξη κι ἰδιοκτησία. Ἡ ἀνθρωπότητα πρέπει ν' ἀποκτήσει τήν αὐτοκυριαρχία της, ἀτομικά καί συλλογικά, ἔτσι ὥστε ὅλα τά ἀνθρώπινα ὄντα νά ἀποκτήσουν τόν ἔλεγχο τῆς καθημερινῆς τους ζωῆς. Οἱ πόλεις μας πρέπει ν' ἀποκεντρωθοῦν καί νά χωριστοῦν σέ κοινότητες, ἤ οἰκοκοινότητες, ἄριστα κι ἔντεχνα διαμορφωμένες σύμφωνα μέ τή δυνατότητα ἀντοχῆς τῶν οἰκοσυστημάτων μέσα στά ὁποῖα τοποθετοῦνται. Οἱ τεχνολογίες μας πρέπει ν' ἀναπροσαρμοστοῦν καί ν' ἀναπτυχθοῦν σέ οἰκοτεχνολογίες, ἄριστα κι ἔντεχνα προσαρμοσμένες ὥστε νά κάνουν χρήση τῶν τοπικῶν ἐνεργειακῶν πηγῶν κι ὑλῶν, προκαλῶντας τή μικρότερη δυνατή ἤ καί καμιά ἀπολύτως μόλυνση τοῦ περιβάλλοντος.

Πρέπει ν' ἀποκαταστήσουμε μιά νέα ἀντίληψη τῶν ἀναγκῶν μας – ἀνάγκες πού ἐνισχύουνμιά ὑγιεινή ζωή κι' ἐκφράζουν τίς ἀτομικές μας κλίσεις κι ὄχι τίς «ἀνάγκες» πού μᾶς ὑπαγορεύουν τά μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας. Πρέπει ν' ἀποκαταστήσουμε τήν ἀνθρώπινη ἰσορροπία στό περιβάλλον μας καί στίς κοινωνικές μας σχέσεις, ἀντικαθιστῶντας τίς ἔμμεσες, μέ ἄμεσες προσωπικές σχέσεις, στή διοίκηση τῆς κοινωνίας μας. Τέλος, πρέπει νά καταργηθεῖ κάθε μορφή κυριαρχίας – κοινωνικῆς ἤ προσωπικῆς – ἀπ' τίς ἀντιλήψεις πού ἔχουμε γιά τόν ἑαυτό μας, γιά τούς συνανθρώπους μας καί γιά τή φύση. Ἡ διοίκηση τῶν ἀνθρώπων πρέπει ν' ἀντικατασταθεῖ ἀπ' τή διαχείρηση τῶν πραγμάτων. Ἡ ἐπανάσταση τήν ὁποία ἐπιδιώκουμε πρέπει ν' ἀγκαλιάσει ὄχι μόνο τούς πολιτικούς θεσμούς καί τίς οἰκονομικές σχέσεις, ἀλλά καί τή συνείδηση, τόν τρόπο ζωῆς, τίς ἐρωτικές ἐπιθυμίες καί τήν προσωπική μας ἑρμηνεία τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς.

Αὐτό πού σταθμίζεται ἐδῶ εἶναι τό αἰωνόβιο πνεῦμα καί συστήματα κυριαρχίας καί καταπίεσης πού ἔχουν ὄχι μόνο στρέψει τόν ἄνθρωπο ἐνάντια στό συνάνθρωπό του, ἀλλά καί τήν ἀνθρωπότητα ἐνάντια στή φύση. Ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στήν ἀνθρωπότητα καί τή φύση εἶναι μιά προέκταση τῆς σύγκρουσης ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί τόν συνάνθρωπό του. Ἄν τό οἰκολογικό κίνημα δέν ἀγκαλιάσει τό πρόβλημα τῆς κυριαρχίας σ' ὅλες του τίς πτυχές, δέ θά συνεισφέρει τίποτα, ἀναφορικά μέ τήν ἐξάλειψη τῶν θεμελιακῶν αἰτιῶν τῆς σύγχρονης οἰκολογικῆς κρίσης. Ἄν τό οἰκολογικό κίνημα περιοριστεῖ σέ ἁπλές μεταρρυθμίσεις, ἀναφορικά μέ τόν ἔλεγχο τῆς μόλυνσης

καί τή συντήρηση τῶν πόρων, δίχως ν' ἀντιμετωπίσει ριζοσπαστικά τήν ἀνάγκη γιά μιά πλατύτερη ἀντίληψη τῆς ἐπανάστασης, θά χρησιμεύσει ἁπλῶς σάν ἀσφαλιστική δικλείδα τοῦ τωρινοῦ συστήματος ἐκμετάλλευσης τοῦ ανθρώπου καί τῆς φύσης.

Στόχοι

Ἀπό πολλές ἀπόψεις, τό σημερινό οἰκολογικό κίνημα ὑποκινεῖ μιά *καθυστερημένη δράση* ἐνάντια στήν ἀνεξέλεγκτη καταστροφή τοῦ περιβάλλοντος. Ἀπό ἄλλη ἄποψη, τά πιό συνειδητά στοιχεῖα του συμμετέχουν σ' ἕνα δημιουργικό κίνημα πού ἔχει σά σκοπό νά ἐπαναστατικοποιήσει ὁλοκληρωτικά τίς κοινωνικές σχέσεις τῶν ἀνθρώπων ἀνάμεσά τους καί τῆς ἀνθρωπότητας μέ τή φύση.

Παρόλο πού κι οἱ δύο προσπάθειες εἶναι στενά ἀλληλένδετες, θά πρέπει νά γίνει ἕνας διαχωρισμός ἀνάμεσά τους. Ἡ ὁμάδα Ecology Action East ὑποστηρίζει κάθε προσπάθεια πού ἀποβλέπει στή συντήρηση τοῦ περιβάλλοντος: νά διατηρηθεῖ καθαρός ὁ ἀέρας καί τό νερό, νά περιοριστεῖ ἡ χρήση τῶν ἐντομοκτόνων καί τῶν χημικῶν συντηρητικῶν στίς τροφές, νά περιοριστεῖ ἡ κυκλοφορία ὀχημάτων στούς δρόμους καί στίς λεωφόρους, νά γίνουν οἱ πόλεις πιό ὁλοκληρωμένες ἀπό φυσική σκοπιά, νά ἐμποδιστεῖ ἡ διοχέτευση ραδιενεργῶν ἀποβλήτων στό περιβάλλον, νά διαφυλαχθοῦν καί νά ἐπεκταθοῦν οἱ ἀγριότοποι κι οἱ περιοχές γιά τή διαβίωση ἄγριων ζώων, νά προστατευτοῦν τά ζωϊκά εἴδη ἀπ' τήν ἀνθρώπινη αὐθαιρεσία.

Ἀλλά ἡ Ecology Action East δέν αὐταπατᾶται πώς τέτοιες καθυστερημένες ἐνέργειες ἀποτελοῦν μιά λύση τῆς θεμελιακῆς ἀντίθεσης πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στή σημερινή κοινωνική τάξη καί τόν φυσικό κόσμο. Οὔτε τέτοιες καθυστερημένες ενέργειες μποροῦν ν' ἀναχαιτίσουν τή συντριπτική καταστροφική ὁρμή τῆς τωρινῆς κοινωνίας.

Αὐτή ἡ κοινωνική τάξη μᾶς παίζει παιχνίδια.

Παραχωρεῖ πολύ καθυστερημένες, μερικές κι αξιοθρήνητα ανεπαρκεῖς μεταρρυθμίσεις γιά ν' αποπροσανατολίσει τήν ενεργητικότητα καί τήν προσοχή μας από σοβαρότερες πράξεις καταστροφῆς.

Μέ ἄλλα λόγια, μᾶς προσφέρουν ἕνα κομμάτι δάσους ἀπό σεκόϊες σέ ἀντάλλαγμα γιά τούς καταράχτες. Είδωμένη μέσα σέ μιά μακρόχρονη προοπτική, ἡ ἀπόπειρα αὐτή, νά ὑποθιβαστεῖ ἡ οἰκολογία σέ μιά σχέση ἀνταλλαγῆς, δέν μπορεῖ νά σώσει τίποτα· εἶναι ἕνας φθηνός τρόπος γιά νά ἐπιτελεστεῖ ἡ ἀνταλλαγή τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ πλανήτη μέ λίγες νησίδες ἐρημιᾶς, μέ μικροσκοπικά πάρκα μέσα σ' ἕνα ἐρημωμένο κόσμο ἀπό τσιμέντο.

Ἡ Ecology Action East ἔχει δύο βασικούς στόχους: ὁ πρῶτος εἶναι νά ὀξύνει στό ἐπαναστατικό κίνημα τή συνείδηση ὅτι ἡ πιό καταστροφική καί πιεστική συνέπεια τῆς ἀλλοτριωτικῆς κι ἐκμεταλλευτικῆς μας κοινωνίας εἶναι ἡ κρίση τοῦ περιβάλλοντος κι ὅτι κάθε ἀληθινά ἐπαναστατική κοινωνία πρέπει νά θεμελιωθεῖ σύμφωνα μέ τίς οἰκολογικές ἀρχές.

Ὁ δεύτερος εἶναι νά δημιουργήσει στό μυαλό ἑκατομμυρίων Ἀμερικανῶν, ποῦ ἀσχολοῦνται μέ τήν καταστροφή τοῦ περιβάλλοντός μας, τή συνείδηση ὅτι οἱ οἰκολογικές ἀρχές, ἀναπτυγμένες ὡς τήν τελική τους συνέπεια, ἀπαιτοῦν ριζικές ἀλλαγές στήν κοινωνία μας καί τήν κοσμοθεώρηση μας.

Ἡ Ecology Action East ὑποστηρίζει τήν ἐπανάσταση στόν τρόπο ζωῆς ἡ ὁποία, στήν καλύτερη περίπτωση, ἀπαιτεῖ μιά διευρυμένη συνείδηση τῆς ἐμπειρίας καί τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας.

Ἐπιδιώκουμε τήν ἀπελευθέρωση τῶν γυναικῶν, τῶν παιδιῶν, τῶν ὁμοφιλόφιλων, τῶν μαύρων, τῶν λαῶν τῶν ἀποικιῶν καί τῶν ἐργαζόμενων σέ κάθε ἐπάγγελμα, σά μέρος μιᾶς ἀναπτυσσόμενης κοινωνικῆς πάλης ἐνάντια στίς αἰωνόβιες παραδόσεις καί θεσμούς τῆς κυριαρχίας – παραδόσεις καί θεσμοί πού ἔχουν διαμορφώσει τόσο καταστροφικά τήν *στάση* τῆς ἀνθρωπότητας ἀπέναντι στό φυσικό κόσμο. Ὑποστηρίζουμε τίς ἀντιεξουσιαστικές κοινότητες κι ἀγῶνες γιά τήν ἐλευθερία, ὅπου κι ἄν δημιουργηθοῦν· συμμετέχουμε σέ κάθε προσπάθεια πού ἀποθλέπει στήν προώθηση τῆς αὐθόρμητης αὐτο-ἀνάπτυξης τῶν νέων· στρεφόμαστε ἐνάντια σέ κάθε προσπάθεια πού ἀποθλέπει στήν καταπίεση τῆς ἀνθρώπινης σεξουαλικότητας, στό ν' ἀρνηθεῖ στήν ἀνθρωπότητα τήν ἐρωτικοποίηση τῆς ἐμπειρίας σ' ὅλες της τίς μορφές. Συμμετέχουμε σέ κάθε προσπάθεια πού ἀποσκοπεῖ στήν ἐνίσχυση μιᾶς χαρούμενης ἐπιδεξιότητας μέσα στή ζωή καί τήν ἐργασία: τήν

προώθηση τῶν τεχνῶν καί τήν ποιότητα τῆς παραγωγῆς, τό σχεδιασμό νέων οἰκοκοινοτήτων κι οἰκοτεχνολογιῶν, τό δικαίωμα τῆς καθημερινῆς ἀπόλαυσης τῆς ὀμορφιᾶς τοῦ φυσικοῦ κόσμου, τήν ἀνοιχτή, ἄμεση, αἰσθησιακή ἡδονή πού οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νά προσφέρουν ὁ ἕνας στόν ἄλλον, τόν αὐξανόμενο σεβασμό γιά τόν κόσμο τῆς ζωῆς.

Κοντολογῆς, ἐλπίζουμε στό ξέσπασμα μιᾶς ἐπανάστασης πού θά γεννήσει πολιτικά ἀνεξάρτητες κοινότητες, τῶν ὁποίων τά ὅρια κι οἱ πληθυσμοί θά καθοριστοῦν ἀπό μιά νέα οἰκολογική συνείδηση – κοινότητες τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι θά καθορίσουν γιά τόν ἑαυτό τους, μέσα στά πλαίσια τῆς νέας συνείδησης, τή φύση καί τό ἐπίπεδο τῆς τεχνολογίας τους, τή μορφή πού θά πάρει ἡ κοινωνική τους δομή, τήν κοσμοθεωρία, τόν τρόπο ζωῆς, τούς τρόπους ἔκφρασης κι ὅλες τίς ἄλλες πτυχές τῆς καθημερινῆς τους ζωῆς.

Ἀλλά δέν ἐξαπατοῦμε τόν ἑαυτό μας, πιστεύοντας πώς, αὐτός ὁ προσανατολισμένος πρός τή ζωή κόσμος, μπορεῖ ν' ἀναπτυχθεῖ τέλεια ἤ ἀκόμη καί μερικά, μέσα σέ μιά κοινωνία πού εἶναι προσανατολισμένη πρός τό θάνατο. Ἡ Ἀμερικανική κοινωνία, ὅπως εἶναι σήμερα συγκροτημένη, ἔχει σαπίσει ἀπ' τό ρατσισμό κι ἔχει καβαλήσει ὁλόκληρο τόν κόσμο, ὄχι μόνο σάν καταναλωτής τοῦ πλούτου καί τῶν πόρων του, ἀλλά καί σάν ἐμπόδιο σέ κάθε ἀπόπειρα πού ἀποβλέπει στόν αὐτοκαθορισμό, τόσο στό ἐσωτερικό ὅσο καί στό ἐξωτερικό. Οἱ ἔμφυτοι σκοποί της εἶναι ἡ παραγωγή γιά τήν παραγωγή, ἡ διατήρηση τῆς ἱεραρχίας καί τοῦ μόχθου σέ παγκόσμια κλίμακα, ἡ μαζική χειραγώγηση κι ὁ ἔλεγχος ἀπό συγκεντρωτικούς, κρατιστικούς θεσμούς. Αὐτή ἡ μορφή κοινωνίας εἶναι ἀναπόφευκτα ἀντίθετη σ' ἕνα κόσμο προσανατολισμένο πρός τή ζωή.

Ἄν τό οἰκολογικό κίνημα δέν ἀντλήσει αὐτά τά συμπεράσματα μέσα ἀπ' τίς προσπάθειές του νά συντηρήσει τό φυσικό περιβάλλον, τότε ἡ συντήρηση γίνεται ἁπλή σύγχυση. Ἄν τό οἰκολογικό κίνημα δέν κατευθύνει τίς βασικές του προσπάθειες γιά μιά ἐπανάσταση σ' ὅλους τούς τομεῖς τῆς ζωῆς – κοινωνικῆς καθώς ἐπίσης καί φυσικῆς, πολιτικῆς καθώς ἐπίσης καί προσωπικῆς, οἰκονομικῆς καθώς ἐπίσης καί πολιτιστικῆς – τότε τό κίνημα θά γίνει σταδιακά ἡ ἀσφαλιστική δικλείδα τῆς κατεστημένης τάξης.

Ελπίζουμε ὅτι θά δημιουργηθοῦν σ' ὅλη τή χώρα ὁμάδες

σάν τή δική μας, οργανωμένες σάν καί μᾶς πάνω σέ μια ανθρωπιστική, αντιεξουσιαστική βάση καί ἀφοσιωμένες σέ κοινή δράση καί σ' ἕνα πνεῦμα συνεργασίας πού θά βασίζεται στήν ἀλληλοβοήθεια.

Τρέφουμε τήν ἐλπίδα ὅτι θά προσπαθήσουν νά ἐνισχύσουν μιά νέα οἰκολογική στάση ἀπέναντι ὄχι μόνο στή φύση, ἀλλά καί στούς ἀνθρώπους: μιά ἀντίληψη αὐθόρμητων, διαφοροποιημένων σχέσεων μέσα στίς ὁμάδες κι ἀνάμεσα στίς ὁμάδες, μέσα στήν κοινωνία κι ἀνάμεσα στά ἄτομα.

Ελπίζουμε ὅτι οἱ οἰκολογικές ὁμάδες θά ἀποφύγουν κάθε ἔκκληση πρός τούς «ἀρχηγούς τῆς κυβέρνησης» καί στούς διεθνεῖς ἤ εθνικούς κρατικούς θεσμούς, τούς ἴδιους ἀκριβῶς τούς ἐγκληματίες καί τά πολιτικά σώματα πού ἔχουν συνεισφέρει ὑλικά στή δημιουργία τῆς σύγχρονης οἰκολογικῆς κρίσης. Νομίζουμε ὅτι οἱ ἐκκλήσεις θά πρέπει νά γίνουν πρός τό λαό καί τήν Ικανότητά του γιά ἄμεση δράση, πού θά τόν ὁδηγήσει νά πάρει τόν ἔλεγχο τῆς ἴδιας του τῆς ζωῆς καί τῆς ἴδιας του τῆς μοίρας. Γιατί μόνο μ' αὐτό τόν τρόπο μπορεῖ νά δημιουργηθεῖ μιά κοινωνία δίχως Ιεραρχία καί κυριαρχία, μιά κοινωνία στήν ὁποία κάθε ἄτομο εἶναι κύριο τῆς μοίρας του.

Οἱ μεγάλες διαιρέσεις πού χώρισαν ἄνθρωπο ἀπό ἄνθρωπο, τήν ἀνθρωπότητα ἀπ' τή φύση, τό ἄτομο ἀπ' τήν κοινωνία, τήν πόλη ἀπ' τήν ἐπαρχία, τήν πνευματική δραστηριότητα απ' τή σωματική, τή λογική ἀπ' τό συναίσθημα καί γενιά ἀπό γενιά, πρέπει τώρα νά ξεπεραστοῦν. Ἡ ἐκπλήρωση τῆς αἰώνιας ἀναζήτησης τῆς ἐπιβίωσης καί τῆς ὑλικῆς ἀσφάλειας μέσα σ' ἕναν κόσμο ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ σπάνη, θεωρούνταν κάποτε σάν προυπόθεση γιά τήν ἐλευθερία καί μιά ὁλοκληρωμένη, ἀνθρώπινη ζωή. Γιά νά ζήσουμε ἔπρεπε νά ἐπιβιώσουμε.

Ὅπως τό διατύπωσε ὁ Μπρέχτ: «Πρῶτα τάϊσε τό στομάχι κι ὕστερα τήν ψυχή».

Ἡ κατάσταση ἔχει ἀρχίσει τώρα ν' ἀλλάζει. Ἡ σύγχρονη οἰκολογική κρίση ἔχει ἀντιστρέψει σ' ἕνα αὐξανόμενο βαθμό αὐτό τόν παραδοσιακό κανόνα. Σήμερα, ἄν σκοπεύουμε νά επιβιώσουμε, πρέπει ν' ἀρχίσουμε νά ζοῦμε. Οἱ λύσεις μας θά πρέπει ν' ἀνταποκρίνονται στήν ἔκταση τοῦ προβλήματος, διαφορετικά ἡ φύση θά πάρει μιά τρομερή ἐκδίκηση ἐνάντια στήν ἀνθρωπότητα.

ECOLOGY ACTION EAST

ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

Ἐπί 100 περίπου χρόνια, ἡ Μαρξιανή Πολιτική Οἰκονομία ἔχει προσφέρει τόν κύριο ὄγκο ἐπιχειρημάτων τῶν περισσότερων σοσιαλιστῶν, συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀναρχικῶν καί τῶν συνδικαλιστῶν, στήν κριτική τους ἐνάντια στήν ἀστική κοινωνία. Δίχως ἀμφιβολία, συνεχίζει ἀκόμα νά ἔχει μεγάλη ἀξία γιά τό ἐπαναστατικό κίνημα. Ὅμως, μέ τήν ἐμφάνιση τῆς οἰκολογικῆς κρίσης, ὁ Κλασσικός Μαρξισμός ἔχει ξεπεραστεῖ ἀπ' τά σύγχρονα δεδομένα τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας. Τό πρόβλημα δέν ἔγκειται στό νά «προστεθοῦν» μερικές οἰκολογικές ἔννοιες στή θεωρία. Γιατί ὁ Μαρξισμός ὄχι μόνο ἀγνοεῖ τό θέμα τῆς οἰκολογίας – κάτι πού εἶναι πολύ κατανοητό ἀφοῦ ἡ θεωρία του ἀναπτύχθηκε ἐδῶ καί πάνω ἀπό 100 χρόνια – ἀλλά καί υἱοθετεῖ, ἀπό κοινοῦ μέ τίς περισσότερες πνευματικές τάσεις τῆς ἐποχῆς του, βασικές ἀπόψεις πού εἶναι φανερά ἀσυμβίβαστες μέ μιά οἰκολογική λύση. Γιατί τό νά τό συνειδητοποιήσουν αὐτό οἱ ἐπαναστάτες σημαίνει ὅτι ἐγκαταλείπουν τό παρελθόν, πού πιθανόν, διαφορετικά, νά ἀπόβαινε μοιραῖο στό μέλλον. Ὑπάρχουν 4 βασικά σημεῖα πού θά ἤθελα νά τονίσω:

1. *Ἡ ἰδέα τῆς προόδου*
2. *Ἡ μή κριτική τεχνολογική αἰσιοδοξία*
3. *Ἡ πίστη στό συγκεντρωτισμό* καί
4. *Ὁ ἐξουσιαστικός πυρήνας τοῦ Μαρξισμοῦ.*

1. Ἡ ἰδέα τῆς προόδου

Επικρατεῖ ἡ ἀφελής αντίληψη ότι τό 1978 πρέπει νἆναι καλύτερο απ' οτι τό 1977 – γιά νά μή μιλήσω γιά τό θαυμάσιο μέλλον πού επιφυλλάσσει τό 1980. Μέ μιά πιό εκλεπτισμένη μορφή, αὐτό εἶναι τό κεντρικό θέμα όλων τῶν μεγάλων θεωρητικῶν συστημάτων τοῦ 19ου αιώνα. Τό ανακαλύπτουμε στή θεωρία τοῦ Χέγκελ, περί τοῦ Απολύτου Πνεύματος, τό όποῖο, μέσα στήν πορεία τῆς Ιστορίας, προχωρεῖ «πρός τά εμπρός καί γιά τόν ἑαυτό του», στή θεωρία τοῦ Δαρβίνου, στήν ανθρωπολογία τοῦ Μόργκαν, σύμφωνα μέ τήν όποία ὁ πολιτισμός εξελίσσεται απ' τό στάδιο τοῦ πρωτόγονου κομμουνισμοῦ, πού βασίζεται στήν ελεύθερη σεξουαλικότητα, διαμέσου μιᾶς σειρᾶς ενδιάμεσων σταδίωγ, στόν «πολιτισμό», πού βασίζεται στό θεσμό τῆς μονογαμίας, στόν θετικισμό τοῦ Κόμπτ, μέ τά «τρία στάδιά του» καί τέλος στή Μαρξιστική ιδεα ότι ἡ ιστορία ἐξελίσσεται προοδευτικά πρός τό σοσιαλισμό – κι εγκαταλείπει πίσω διάφορα «κατώτερα στάδια».

Τά περισσότερα απ' αυτά εἶναι φανερές ανοησίες κι ἔτσι δέ χρειάζεται νά επεκταθοῦμε περισσότερο. Οταν φθάνουμε στό Μαρξισμό απαντοῦμε ὅτι αγνοεῖ πώς ἡ «πρόοδος» τοῦ καπιταλισμοῦ διαδραματίστηκε σέ βάρος ἑνός ὑγιοῦς περιβάλλοντος κι ότι ὁ καπιταλισμός, απέχοντας πολύ απ' τό νά δημιουργεῖ τίς ὑλικές προυποθέσεις γιά μιά καλύτερη κοινωνία, καταστρέφει τίς οικολογικές συνθῆκες γιά *όποιαδήποτε* κοινωνία, καλή ἤ κακή. Επιπλέον, ἡ ιδέα τῆς προόδου εἶναι αλαζονική, αλλά καί πραγματικά ρατσιστική. Ὁ τρόπος ζωῆς τῶν γυμνῶν Ινδιάνων μᾶς φαίνεται σάν «πρωτόγονος», κατώτερος σέ σχέση μέ τό δικό μας – συσκοτίζοντας τό γεγονός ὅτι ὁ πολιτισμός τους, από οικολογική σκοπιά, εἶναι όπωσδήποτε πιό αναπτυγμένος απ' τό δικό μας. Αυτό τό αἴσθημα ὑπεροχῆς κρατάει κλειστά τά Δυτικά μας μάτια μπροστά στά θετικά διδάγματα πού πρέπει ν' αντλήσουμε απ' τούς λεγόμενους «πρωτόγονους» πολιτισμούς.

2. Ἡ τεχνολογική αἰσιοδοξία

Ὑπάρχει στό Μάρξ ἕνας στενός δεσμός ἀνάμεσα στήν ἰδέα τῆς προόδου καί σέ μιά μή κριτική πίστη στά ἀγαθά πού θά ἔφερνε ἡ κατάκτηση τῆς φύσης. Νόμισε πώς οἱ τεχνολογικές πρόοδοι τοῦ βιομηχανικοῦ καπιταλισμοῦ, πρόσφεραν τό μέσο πού τελικά θά ἔστρεφε τόν καπιταλισμό ἐνάντια στόν ἑαυτό του καί θ' ἀποδέσμευε τίς δυνάμεις τοῦ σοσιαλισμοῦ. Μετά τήν ἀνατροπή τοῦ καπιταλισμοῦ, οἱ πρόοδοι αὐτές θά χρησιμοποιοῦνταν γιά ν' ἀπελευθερώσουν τίς μάζες απ' τό μόχθο καί τή σπάνη. Τό σημαντικό σημεῖο στήν ἔρευνά μας εἶναι τό ακόλουθο: αυτό πού ὁ Μάρξ θαύμαζε κι εμπιστευόταν δέν ἦταν μόνον οἱ *δυνατότητες* τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, ἀλλά καί ὁ *καπιταλιστικός τρόπος πραγματοποίησης αυτών τῶν δυνατοτήτων*, δηλαδή, *ἡ καπιταλιστική ἐκμετάλλευση τῆς φύσης*. Αυτό εἶναι φανερό ἀπό κεῖνο τό περίφημο πού εἶπε, ὅτι ἡ Ιστορία ἐξελίσσεται ἀπ' τήν κυριαρχία τῆς φύσης πάνω στόν ἄνθρωπο, στήν κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου πάνω σέ ἄνθρωπο καί τελικά στήν κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου πάνω στή φύση. Ἡ ἰδέα τῆς τεχνολογίας, σάν τρόπος κυριαρχίας πάνω στό περιβάλλον, δέν ξεπερνιέται. Στήν πραγματικότητα, ἡ καπιταλιστική τεχνολογία θεωρεῖται σάν ἡ *Τεχνολογία* γενικά κι ἡ οἰκολογική πρόκληση, ἡ θεμελιακή ἀνάγκη νά δημιουργηθεῖ μιά οἰκολογική τεχνολογία, ἀγνοεῖται κατάφωρα.

3. Ἡ πίστη στό συγκεντρωτισμό

Ἡ ἀντίληψη ὅτι εἶναι εὐεργετικές οἱ καπιταλιστικές προσπάθειες πού ἀποβλέπουν στό συγκεντρωτισμό, εἶναι βασική γιά τόν παραδοσιακό Μαρξισμό, γιατί ταυτίζεται μέ τήν οἰκονομική αποτελεσματικότητα – τό μόνο Ιερό πράγμα γιά τούς Μαρξιστές. Αὐτό ἀποκαλύπτεται φανερά στό θαυμασμό τοῦ Λένιν γιά τή Γερμανική πολεμική οἰκονομία.

Από οἰκολογική ἄποψη, ὁ συγκεντρωτισμός τῆς παραγωγῆς, πού εἶναι τόσο χαρακτηριστικός γιά τό μονοπωλιακό καπιταλισμό, βρίσκεται ὁπωσδήποτε ἀνάμεσα στίς πιό ἐπικίνδυνες τάσεις τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Ἡ πιό φανερή συνέπεια τοῦ

γεγονότος αυτοῦ – ἡ τεράστια ἔκταση τῶν πόλεων – ὄχι μόνο καταστρέφει τό δικό της τοπικό περιβάλλον καί τό μυαλό καί τό σῶμα τῶν κατοίκων της ἀλλά ἀποτελεῖ καί τήν ἴδια ἀκριβῶς τή βάση γιά τόν αὐτοκαταστροφικό πόλεμο τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου ἐνάντια στή φύση. Ἡ δημιουργία ἑνός ὑγιοῦς περιβάλλοντος, ἡ ἀποκατάσταση μιᾶς οἰκολογικῆς ἰσορροπίας, κάνει ἀναγκαία μιά δραστική ἀποκέντρωση τῆς παραγωγῆς καί τή μετατροπή της σέ μιά οἰκονομία μικρῶν κοινοτήτων, πού θά βασίζονται στούς περιορισμούς καί τίς δυνατότητες τοῦ τοπικοῦ τους περιβάλλοντος. Μέ τήν οἰκολογική της τεχνολογία, μιά τέτοια κοινωνία, δέ θά εἶναι ἴσως τόσο ἀποδοτική ἀλλά θά βρίσκεται σέ ἁρμονία μέ τίς δυνάμεις τῆς ζωῆς.

4. Ἡ ἰδέα τῆς ἐξουσίας

Οἱ ἀντιεξουσιαστές κριτικάριζαν πάντοτε τό Μαρξισμό γιά τήν ἐξουσιαστική του φύση – πιστεύοντας ὅτι θά εἶχε, ἀναπόφευχτα, σάν ἀποτέλεσμα τή δημιουργία μιᾶς νέας ταξικῆς κοινωνίας, μέ μιά γραφειοκρατική κολλεκτιβιστική δομή.

Γιατί, ἄν κι ἔχουν ἐντοπιστεῖ ὅλα τά λάθη τοῦ ἐξουσιαστικοῦ σοσιαλισμοῦ, σπάνια θεωρήθηκε ὅτι εἶναι ἀσυμβίβαστος μέ μιά οἰκολογική πολιτική. Μερικοί μιλᾶνε ἀκόμα καί γιά τίς δυνατότητες μιᾶς «οἰκολογικῆς δικτατορίας» – ἀκόμα κι ὅταν δέν τούς ἀρέσει ἡ ἰδέα αὐτή. Ὅμως, αὐτό φαίνεται πώς βασίζεται σέ μιά φτωχή κατανόηση τοῦ τί εἶναι οἰκολογία.

Οἰκολογική πολιτική δέ σημαίνει βελτιωμένες μέθοδοι κυριαρχίας πάνω στό περιβάλλον. Σημαίνει μᾶλλον τήν ἀποδέσμευση τῶν ἐμφύτων δυνατοτήτων τοῦ περιβάλλοντος. Ἡ οἰκολογική ὀπτική διαποτίζεται ἀπό ἕνα πνεῦμα αὐθορμητισμοῦ καί διαφοροποίησης, τό ὁποῖο βρίσκεται σέ πλέρια ἀντίφαση μέ τίς ἰδιότητες τῆς πειθαρχίας, τοῦ ἐλέγχου, τῆς μονοδιάστατης κατάστασης καί τοῦ κομφορμισμοῦ, πού ἐνισχύονται ἀπό κάθε λογῆς ἐξουσιαστικό καί γραφειοκρατικό περιβάλλον. Εἶναι πέρα γιά πέρα ἀφελές τό νά νομίσουμε ὅτι ἡ στάση αὐτή θ' αὐτοπεριοριστεῖ στήν κοινωνική σφαίρα – ἀπό κεῖ θά μεταφερθεῖ ἀναπόφευγα καί στίς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση.

Κατά συνέπεια, ἡ κυριαρχία τῆς φύσης ἀπ' τόν ἄνθρωπο δέν μπορεῖ νά διαχωριστεῖ ἀπ' τήν κυριαρχία ἀνθρώπου ἀπό

ἄνθρωπο. Τό ἀπελευθερωτικό πνεῦμα, πού εἶναι τόσο βασικό γιά τήν οἰκολογία, πρέπει ἐπομένως νά κατευθύνεται πρός τήν ἐπαναστατική ἀλλαγή τοῦ κοινωνικοῦ κόσμου. Ἡ ἰδιοκτητική κοινωνία, ἡ ἱεραρχία καί τό κράτος, ὁ ἀνδρικός σωβινισμός, ὅλα αὐτά εἶναι σήμερα ἀντίθετα μέ τήν ἐπιβίωση τῆς βιόσφαιρας. Ἐπομένως ὁ Μαρξισμός, στό μέτρο πού ἐνσωματώνει τίς ἀντιλήψεις αὐτές, θά πρέπει νά καταπολεμηθεῖ.

ΧΟΛΦΝΤΑΝ ΓΟΥΙΤ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΤΟΝ «ΚΛΑΣΣΙΚΟ ΑΝΑΡΧΙΣΜΟ» ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

Τό μέλλον τοῦ ἀναρχικοῦ κινήματος θά ἐξαρτηθεῖ ἀπ' τήν ἱκανότητά του νά ἐφαρμόσει τίς βασικές ἀντιεξουσιαστικές ἀρχές στίς νέες ἱστορικές καταστάσεις. Αὐτές οἱ ἀρχές δέν εἶναι δύσκολο νά καθοριστοῦν – μιά ἀποκεντρωτική, δίχως κράτος, κοινωνία, βασισμένη στή συλλογική ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς. Ὑπάρχει ἐπίσης μιά ἀναρχική ἠθική, ἄν ὄχι μεθοδολογία, τήν ὁποία συνόψισε θαυμάσια ὁ Μπακούνιν ὅταν εἶπε: «Δέν μποροῦμε νά δεχθοῦμε, ἀκόμα καί σά μιά ἐπαναστατική μεταβατική κατάσταση, μιά λεγόμενη ἐπαναστατική δικτατορία, γιατί ὅταν ἡ ἐπανάσταση ἀρχίζει νά συγκεντρώνεται στά χέρια λίγων ἀτόμων, μετατρέπεται ἄμεσα κι ἀναπόφευκτα σέ ἀντίδραση» (ὑπάρχει ἐπίσης ἀνάγκη, φοβοῦμαι, γιά ἕνα ρωμαλέο, ἀσυμβίβαστο ἄρθρο γιά τό «Ἀντιμετωπίζοντας τόν Ἀναρχισμό Σοβαρά». Ὑπάρχουν πάρα πολλοί λεγόμενοι «ἀναρχικοί», πού εἶναι ἄνετα βολεμένοι στό χιλιαστικό κόσμο τῆς ἀστικῆς μεταρρύθμισης – καί τίς πολλές ἠθικές κι ὑλικές ἀμοιβές του – τῶν ὁποίων οἱ ἀντιλήψεις μποροῦν νά θεωρηθοῦν σάν ἁπλές προεκτάσεις τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἄνταμ Σμίθ. Ἀλλ' αὐτό εἶναι ἕνα ξεχωριστό θέμα...). Αὐτό πού μέ ἀνησυχεῖ πρός τό παρόν, εἶναι ἡ λέξη «κλασσικός» στό μέτρο πού ἀφορᾶ τόν ἀναρχισμό, μιά λέξη, εὐτυχῶς, πού συνήθως στολίζεται μέ εἰσαγωγικά. Αὐτή ἡ λέξη ἔχει παράξενες συνέπειες γιά ἕνα κίνημα τοῦ ὁποίου ἡ ἴδια του ἡ πνοή εἶναι μιά φλογερή καταπολέμηση τῶν παραδόσεων, ὄχι μόνο στό μέτρο πού ἀφοροῦν τήν ἐξουσία στήν κοινωνία γενικά, ἀλλά καί αὐτῶν καθαυτῶν.

Ο αναρχισμός, γιά μένα, ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα σῶμα ἄφθαρτων ἰδανικῶν, τά ὁποῖα γιά χιλιάδες χρόνια προσπάθησαν νά προσεγγίσουν οἱ ἄνθρωποι σέ κάθε περιοχή τοῦ κόσμου. Τό γενικό πλαίσιο αὐτῶν τῶν ἰδεῶν ἔχει ἀλλάξει μέ τόν καιρό, παρόλο πού οἱ βασικές ἀντιεξουσιαστικές ἀρχές ἔχουν μεταβληθεῖ πολύ λίγο μέσα στήν πορεία τῆς Ἱστορίας. Εἶναι ζωτικά σημαντικό γιά τούς ἀναρχικούς τό νά συλλάβουν τό μεταβαλλόμενο ἱστορικό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο ἴσχυαν αὐτές οἱ ἰδέες, γιά νά μήν παραμείνουν στάσιμοι ἐξαιτίας τῆς ἐπιμονῆς χρησιμοποίησης παλιῶν φορμουλῶν σέ νέες καταστάσεις.

Στό σύγχρονο κόσμο, ὁ ἀναρχισμός ἐμφανίστηκε γιά πρώτη φορά σάν ἕνα κίνημα τῆς ἀγροτιᾶς καί τῶν μικροκτηματιῶν ἐνάντια στούς παρακμάζοντες φεουδαρχικούς θεσμούς. Στή Γερμανία ὁ πιό βασικός του ἐκφραστής στή διάρκεια τῶν Ἀγροτικῶν Πολέμων, ἦταν ὁ Θωμᾶς Μύντσερ, στήν Ἀγγλία ὁ Τζέρραρντ Γουιστάνλευ, ἕνα ἡγετικό στέλεχος τοῦ κινήματος τῶν Digger. Οἱ ἀντιλήψεις πού πρεσβεύονταν ἀπ' τούς Μύντσερ καί Γουιστάνλεϋ ἐναρμονίζονταν θαυμάσια μέ τίς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς τους – μιά ἱστορική περίοδο ὅπου ἡ πλειονότητα τοῦ πληθυσμοῦ ζοῦσε στήν ἐπαρχία κι ὅπου οἱ πιό ἀγωνιστικές ἐπαναστατικές δυνάμεις προέρχονταν ἀπ' τόν κόσμο τῆς ἀγροτιᾶς. Θἆταν κουραστικά ἀκαδημαϊκό τό νά συζητήσουμε ἄν ὁ Μύντσερ ἤ ὁ Γουιστάνλευ θά μποροῦσαν νά ἔχουν πραγματοποιήσει τά ἰδανικά τους. Αὐτό πού ἔχει πραγματική σημασία εἶναι ὅτι μιλοῦσαν στή γλώσσα τῆς ἐποχῆς τους· οἱ ἀναρχικές τους ἀντιλήψεις ἦταν φυσική ἀπόρροια τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας ἡ ὁποία τροφοδότησε τούς στρατούς τῶν ἀγροτῶν στή Γερμανία καί τό Νέο Μοντέλο στήν Ἀγγλία.

Μέ τούς Ζάκ Ρού, Ζάν Βαρλέ καί τούς Λυσσασμένους τῆς Μεγάλης Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἀνακαλύπτουμε μιά νέα εφαρμογή τῶν ἴδιων οὐσιαστικά ἀντιλήψεων πού πρέσβευαν οἱ Μύντσερκαί Γουιστάνλευσ' ἕνα νέο ἱστορικό πλαίσιο: τό Παρίσι στά 1793 – μιά πόλη μέ σχεδόν 700.000 κατοίκους, πού ἦταν (ὅπως μᾶς λέει ὁ Ρούντ): «μικροί καταστηματάρχες, μικροέμποροι, τεχνίτες, ἐργάτες, γυρολόγοι, ἀλῆτες καί φτωχοί...». Οἱ Ρού καί Βαρλέ ἀπευθύνονται σ' ἕνα βασικά *ντεκλασσέ* λαό πού θά μποροῦσε ἴσως νά συγκριθεῖ καλύτερα μέ τίς μελαγχολικές μάζες τῶν μαύρων πού κατοικοῦν στήν περιφέρεια Βάτς τοῦ Λός Ἄντζελες. Ὁ ἀναρχισμός τους εἶναι ἐνταγμένος στό πλαί-

σιο τής πόλης, γιά νά τό ποῦμε ἔτσι· συγκεντρώνεται στήν ανάγκη νά ἐκτονωθεῖ ἡ ὀξύτητα τῆς πείνας, στή μιζέρια τῶν φτωχῶν στό ἀνήσυχο προάστειο τοῦ Γκραβιλλιέ. Ἡ ἀγκιτάτσιά τους τείνει νά ἐντοπιστεῖ περισσότερο γύρω ἀπ' τό κόστος ζωῆς, παρά γύρω ἀπ' τήν ἀναδιανομή τῆς γῆς, γύρω ἀπ' τό λαϊκό ἔλεγχο πάνω στή διοίκηση τοῦ Παρισιοῦ,παρά στό σχηματισμό κοινοτικῶν ἀδελφοτήτων στήν ἐπαρχία.

Ὁ Προυντόν, μέ τό δικό του τρόπο, ἐξετάζει τά οὐσιώδη χαρακτηριστικά αὐτοῦ τοῦ πλαίσιου. Μιλάει ἄμεσα στίς ἀνάγκες τῶν τεχνιτῶν, τῶν ὁποίων ὁ κόσμος κι οἱ ἀξίες ἀπειλοῦνται ἀπ' τή Βιομηχανική Ἐπανάσταση. Στό βάθος ὅλων του σχεδόν τῶν ἔργων βρίσκονται ἡ οἰκονομία τοῦ χωριοῦ τοῦ Φράνς Κόμπτ, οἱ ἀναμνήσεις ἀπ' τό Μπουργκίγ-αν-Μαρνέ κι ὁ γῦρος τῆς Γαλλίας τόν ὁποῖο ἔκανε σά μαθητευόμενος στό τυπογραφικό ἐπάγγελμα. Ἄν καί ἦταν ἕνας καλοκάγαθος οἰκογενειάρχης, ἕνας τεχνίτης στό βάθος τῆς καρδιᾶς του, πού σιχαινόταν τό Παρίσι («Ὑποφέρω ἀπ' τήν ἐξορία μου», ἔγραψε ἀπ' τό Παρίσι, «ἀπεχθάνομαι τόν Παριζιάνικο πολιτισμό... Ποτέ δέ θά κατορθώσω νά γράψω ἐκτός ἄν ξαναβρεθῶ στίς ὄχθες τοῦ Doubs, τοῦ Ognon καί τοῦ Loue»), παραμένει ὅμως ἀληθινό τό γεγονός ὅτι οἱ ἴδιοι ἀκριβῶς οἱ Παριζιάνοι πού ἐπρόκειτο νά «δρέψουν τίς καταιγίδες, στά 1830, στά 1848 καί ξανά στήν Κομμούνα τοῦ 1871 ἦταν βασικά τεχνίτες, ὄχι βιομηχανικοί ἐργάτες κι αὐτοί οἱ ἄντρες ἦταν ἐκεῖνοι πού ἐπρόκειτο νά υἱοθετήσουν τά δόγματα τοῦ Προυντόν. Ξανά, ἡ ἄποψή μου εἶναι ὅτι οἱ Προυντονικοί ἀναρχικοί ἦταν ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς τους κι ἀσχολούνταν μέ τά προβλήματα ἀπ' τά ὁποῖα πήγαζε τό μεγαλύτερο μέρος τῆς κοινωνικῆς ἀναταραχῆς στή Γαλλία – ἡ οδυνηρή, γεμάτη ἀγωνία καταστροφή τῶν βιοτεχνῶν.

Στό δεύτερο μισό τοῦ 19ου αἰώνα, ἡ ἀναρχική σκέψη ἀνακαλύπτεται μέσα σ' ἕνα νέο ἱστορικό πλαίσιο – μιά περίοδο πού σημαδεύεται ἀπ' τήν ἄνοδο τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου. Ἡ πιό ἀποτελεσματική της ἔκφραση τήν ἐποχή ἐκείνη βρίσκεται λιγότερο στά ἔργα τῶν Μπακούνιν καί Κροπότκιν, ὅσο στά πιό ἐπικαιρικά ἄρθρα τῶν Κρίστιαν Κορνέλισσεν, Πιέρ Μονάτ, «Μπίγκ Μπίλ» Χαίηγουντ, Ἀρμόντο Μπόργκι, καί Φερνάν Πελλουτιέ – κοντολογῆς στούς ἀναρχοσυνδικαλιστές. Τό ὅτι πολλοί ἀναρχοσυνδικαλιστές ἡγέτες υἱοθέτησαν, στή θέση τῶν ἀναρχικῶν ἀντιλήψεων, μιά ρεφορμιστική συνδικαλιστική στάση δέ θά

πρεπει νά μᾶς προκαλεῖ ἔκπληξη. Ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη ἀκολούθησαν συχνά τή μεταβαλλόμενη νοοτροπία τῆς βιομηχανικῆς ἐργατικῆς τάξης καί τήν αὐξανόμενη διεκδίκηση τῶν δικαιωμάτων της μέσα στήν ἀστική κοινωνία.

Ἄν ἀνατρέξουμε στό παρελθόν, ἀνακαλύπτουμε τότε ὅτι οἱ ἀναρχικές ἀρχές, στό μέτρο πού ἦταν κάτι παραπάνω ἀπ' τίς προσωπικές ἰδέες λίγων ἀπομονωμένων διανοούμενων, εἶχαν πάντοτε ἐκφραστεῖ μέσα σ' ἕνα ἱστορικό πλαίσιο. Πρίν ἀπ' τή Μεγάλη Γαλλική Ἐπανάσταση, τά ἀναρχικά δόγματα ἀκμάσανε μέσα στήν ἔνταση τῆς ἀγροτικῆς δυσαρέσκειας. Ἀνάμεσα στή Γαλλική Ἐπανάσταση καί στήν Παρισινή Κομμούνα, τό ἱστορικό κύμα πού προώθησε αὐτά τά δόγματα ἦταν ἡ δυσαρέσκεια τῶν τεχνιτῶν. Κι ἀνάμεσα στήν Παρισινή Κομμούνα τοῦ 1871 καί στήν Ἱσπανική Ἐπανάσταση τοῦ 1936, ὁ ἀναρχισμός – αὐτή τή φορά μαζί μέ τόν Μαρξιανό σοσιαλισμό – ἄνθησε καί παρήκμασε μαζί μέ τίς τύχες τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου.

Σήμερα, στόν κόσμο, ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ἀγροτική δυσαρέσκεια σέ πλατιά κλίμακα. Πραγματικά, ἡ πηγή τῆς πιό βίαιης δυσαρέσκειας μπορεῖ νά βρεθεῖ στά χωριά τῆς Ἀσίας, Λατινικῆς Ἀμερικῆς κι Ἀφρικῆς. Ὑπάρχουν ἀκόμα τεχνίτες τῶν ὁποίων ἡ κοινωνική θέση ὑπονομεύεται ἀπ' τή σύγχρονη τεχνολογία κι ὑπάρχουν ἀκόμα ἑκατομμύρια βιομηχανικῶν ἐργατῶν γιά τούς ὁποίους ἡ ταξική πάλη εἶναι ἕνα ὠμό, ἄμεσο γεγονός τῆς ζωῆς. Πολλές πλευρές τῶν παλιότερων ἀναρχικῶν προγραμμάτων, βελτιωμένες ἀπ' τήν ἱστορική ἐμπειρία κι ὡριμασμένες ἀπό μετέπειτα διανοητές, ἰσχύουν, δίχως ἀμφιβολία, γιά πολλά μέρη τοῦ κόσμου.

Ἀλλά παραμένει ἀληθινό τό γεγονός ὅτι, στίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες καί σέ πολλές χῶρες τῆς Εὐρώπης, ξεπροβάλλει ἕνα νέο ἱστορικό πλαίσιο γιά τίς ἀναρχικές ἀρχές. Τά διακριτικά γνωρίσματα αὐτοῦ τοῦ νέου πλαισίου εἶναι ἡ ἀνάπτυξη γιγάντιων ἀστικῶν ζωνῶν, ὁ αὐξανόμενος συγκεντρωτισμός τῆς κοινωνικῆς ζωῆς κι ἡ μεταμόρφωσή της σέ κρατικό καπιταλισμό, ἡ ἐπέκταση τοῦ αὐτοματισμοῦ τῶν μηχανῶν σέ κάθε τομέα τῆς παραγωγῆς, ἡ κατάρρευση τῆς παραδοσιακῆς δομῆς τῆς ἀστικῆς τάξης (ἀναφέρομαι ἐδῶ στόν ἐκφυλισμό τῆς ἐργατικῆς τάξης κι ὄχι ἁπλῶς στήν ἐξαφάνιση τῶν παλιῶν βασιλιάδων τοῦ καουτσούκ), ἡ χρήση τεχνικῶν «προνοίας» γιά τήν ἐκτόνωση τῆς ὑλικῆς δυσαρέσκειας, ἡ ἱκανότητα τῆς ἀστικῆς τάξης – μέ

πιό ἀκρίβεια, τοῦ κράτους – ν' ἀντιμετωπίζει τίς οἰκονομικές κρίσεις, ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας κι ἡ ἐπανασύνδεση τῶν ἰμπεριαλιστικῶν ἐθνῶν γύρω ἀπ' τίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες – αὐτό πού ὀνομάζεται ὠμά *Ἀμερικανική Εἰρήνη*. Αὐτή ἡ νέα περίοδος τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ πού ἔχει διαδεχθεῖ τήν παλιότερη ἐποχή τοῦ φιλελεύθερου βιομηχανικοῦ καπιταλισμοῦ, πρέπει ν' ἀντιμετωπιστεῖ μέ εἰλικρίνεια καί δίχως ἀναφορά σέ προηγούμενους ἠθικούς κανόνες τοῦ ἀναρχικοῦ κινήματος. Ἡ ἀποτυχία ἱκανοποίησης αὐτῆς τῆς θεωρητικῆς πρόκλησης θά καταδικάσει ὅλα τά ὑπάρχοντα κινήματα σ' ἕνα ἀργό μαρασμό.

Νέα προβλήματα ἔχουν γεννηθεῖ στά ὁποῖα μιά οἰκολογική προσέγγιση προσφέρει ἕνα πιό σημαντικό πεδίο συζήτησης ἀπ' ὅτι ἡ παλιότερη συνδικαλιστική προσέγγιση. Ἡ ἴδια ἡ ζωή ὑποχρεώνει τόν ἀναρχικό νά ἀσχοληθεῖ ὁ ἴδιος, σ' ἕνα αὐξανόμενο βαθμό, μέ τήν ποιότητα τῆς ζωῆς τῶν πόλεων, μέ τήν ἀναδιοργάνωση τῆς κοινωνίας πάνω σέ ἀνθρωπιστικές βάσεις, μέ τίς ὑποκουλτοῦρες πού δημιουργοῦνται ἀπό νέα, ἀπροσδιόριστα συχνά, στρώματα – φοιτητές, ἀνέργους, ἕνα τεράστιο ἀριθμό μποέμ διανοουμένων καί πάνω ἀπ' ὅλα μιά νεολαία πού ἄρχισε ν' ἀποκτᾶ κοινωνική συνείδηση μέ τό κίνημα εἰρήνης καί τούς ἀγῶνες ὑπέρ τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '60. Ἐκεῖνο πού κρατάει ὅλα τά στρώματα καί τίς κοινωνικές τάξεις σέ μιά κατάσταση ἐκπληκτικῆς κοινωνικῆς κινητικότητας κι ἀνασφάλειας εἶναι ἡ ἐμφάνιση μιᾶς αὐτοματισμένης κι ἐπανδρωμένης μέ ἠλεκτρονικούς ἐγκεφάλους τεχνολογίας – γιατί εἶναι οὐσιαστικά ἀδύνατο νά προβλεφτεῖ τό ἐπαγγελματικό ἤ εἰδίκευσης μέλλον τῶν περισσοτέρων ἀνθρώπων στό Δυτικό κόσμο.

Συνάμα, αὐτή ἀκριβῶς ἡ ἴδια τεχνολογία φέρνει μέσα της ὄψιμη τήν ἐπαγγελία μιᾶς πραγματικά ἀπελευθερωμένης κοινωνίας. Τό ἀναρχικό κίνημα, περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο, πρέπει νά ἐξερευνήσει σέ βάθος αὐτή τήν ἐπαγγελία. Πρέπει ν' ἀφομοιώσει ἀπόλυτα αὐτή τήν τεχνολογία – νά κυριαρχήσει πάνω στήν ἀνάπτυξη, στίς δυνατότητες καί στήν ἐφαρμογή της καί ν' ἀποκαλύψει τήν ἐπαγγελία της μέ *ἀνθρωπιστικό* τρόπο. Ὁ κόσμος εἶναι ἤδη πολιορκημένος ἀπό μηχανιστικές «οὐτοπίες» πού μοιάζουν περισσότερο μέ τόν «Θαυμαστό Νέο Κόσμο» τοῦ Χάξλευ καί τό «1984» τοῦ Ὄργουελ, παρά μέ τίς όρ-

γανικές ουτοπίες τοῦ Τόμας Μώρ καί τοῦ Οὐΐλλιαμ Μόρρις – τήν ἀνθρωπιστική τάση μέσα στήν ουτοπική σκέψη. Μόνον ὁ ἀναρχισμός μπορεῖ νά διαποτίσει τήν ἐπαγγελία τῆς σύγχρονης τεχνολογίας μέ μιά ὀργανική προοπτική μέ μιά προσανατολισμένη πρός τόν ἄνθρωπο κατεύθυνση. Ἡ οἰκολογία προσφέρει μιά θαυμάσια προσέγγιση στήν ἐκπλήρωση αὐτῆς τῆς Ἱστορικῆς εὐθύνης. Εἶναι περισσότερο ἀπό πιθανό πώς ἄν τό ἀναρχικό κίνημα, δέν ἀντιμετωπίσει σοβαρά αὐτή τήν εὐθύνη καί δέν ἀφοσιωθεῖ ἀποκλειστικά στό ἔργο τῆς μετάφρασης τῆς τεχνολογικῆς ἐπαγγελίας σ' ἕνα συγκεκριμένο σῶμα κατευθυντήριων ἀρχῶν, μιά τεχνοκρατική, μηχανιστική προσέγγιση θά τείνει στό μέλλον νά ἐξουσιάσει τήν σύγχρονη σκέψη. Θά ζητηθεῖ ἀπ' τούς ἀνθρώπους νά ὑποταχθοῦν σέ «βελτιωμένες» καί ταχυδακτυλουργικές κόπιες τῶν ὑφιστάμενων τερατόμορφων πόλεων, μιᾶς μαζικῆς κοινωνίας, ἑνός συγκεντρωτικοῦ γραφειοκρατικοῦ κράτους. Δέν πιστεύω ὅτι αὐτά τά τερατουργήματα διαθέτουν συνέχεια ἤ σταθερότητα· συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο, θά βρίσκουνται σέ ἀναβρασμό ἀπ' τήν ἀναταραχή, θά ξανακυλήσουν σέ μιά νέα βαρβαρότητα καί τελικά θά καταρρεύσουν μπροστά στήν ἐκδίκηση τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἀλλά ἡ κοινωνική σύγκρουση θά περιοριστεῖ στό πιό στοιχειῶδες, κτηνῶδες ἐπίπεδό της κι εἶναι πραγματικά ἀμφίβολο ἄν ἡ ἀνθρωπότητα θἄναι Ικανή νά ξαναποκτήσει τό ὅραμα της γιά μιά ἀντιεξουσιαστική κοινωνία.

Μέσα στήν Ἱστορική διαδικασία ὑπάρχει μιά γοητευτική διαλεκτική. Ἡ ἐποχή μας θυμίζει τήν Ἀναγέννηση, πρίν ἀπό κάπου 4 αἰῶνες. Ἀπ' τήν ἐποχή τοῦ Τόμας Μώρ ὡς τήν ἐποχή τοῦ Βαλεντέν Ἀντρέ, ἡ κατάρρευση τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας γέννησε μιά παράξενη, ἐνδιάμεση κοινωνική φάση, μιά ἀκαθόριστη ἐποχή, ὅπου οἱ παλιοί θεσμοί βρίσκονταν φανερά σέ παρακμή κι οἱ νέοι δέν εἶχαν ἐμφανιστεῖ ἀκόμα. Τό ἀνθρώπινο μυαλό, ἀπελευθερωμένο ἀπ' τήν τροχοπέδη τῆς παράδοσης, ἀπόκτησε παράξενες δυνάμεις γενίκευσης καί φαντασίας. Περιπλανώμενο ἐλεύθερα κι αὐθόρμητα πάνω ἀπ' ὁλόκληρο τό βασίλειο τῆς ἐμπειρίας, γέννησε ἐκπληκτικά ὁράματα, πού συχνά ξεπερνοῦσαν κατά πολύ τούς ὑλικούς περιορισμούς τῆς ἐποχῆς. Ὁλόκληρες ἐπιστῆμες καί φιλοσοφικές σχολές Ιδρύθηκαν κάτω ἀπ' τή σαρωτική ἐπίδραση ἑνός δοκίμιου ἤ μιᾶς μπροσούρας. Ἦταν μιά ἐποχή ὅπου νέες δυνατότητες, εἶχαν

αντικαταστήσει τίς παλιές πραγματικότητες, όπου τό γενικό, φέρνοντας μέσα του δυνάμει νέες δυνατότητες, αντικατέστησε τά καταπιεστικά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας, όπου ὁ ἄνθρωπος, απαλλαγμένος ἀπ' τά δεσμά τῆς παράδοσης εἰχε μεταμορφωθεῖ ἀπό ἕνα αποσβολωμένο πλάσμα σ' ἕνα ζωντανό, ερευνητικό ὄν. Οἱ κατεστημένες κοινωνικές τάξεις κατέρρεαν καί μαζί, ὅλες σχεδόν οἱ ἀξίες τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου. Μιά νέα κοινωνική κινητικότητα, μιά ἀσίγαστη λαχτάρα γιά αλλαγή διαπότιζε τό δυτικό κόσμο. Μέ τόν καιρό, ἡ αστική κοινωνία αποκρυσταλλώθηκε μέσα απ' αυτή τήν ρευστότητα, φέρνοντας μαζί της ἕνα ὁλότελα νέο σῶμα θεσμῶν, τάξεων, αξιῶν – κι αλυσίδων – γιά ν' αντικαταστήσει τό φεουδαρχικό πολιτισμό. Αλλά γιά ἕνα καιρό, ὁ κόσμος χαλάρωνε τά δεσμά του κι αναζητοῦσε μιά μοίρα πού ἦταν πολύ λιγότερο καθορισμένη απ' ὅτι ὑποθέτουμε σήμερα, μέ τίς αναδρομικές «ἱστορικές» μας στάσεις. Αυτός ὁ κόσμος μᾶς καταδιώκει σά μιά αξέχαστη ανατολή, πλούσια χρωματισμένη, ανείπωτα ὄμορφη, φορτωμένη μέ τήν επαγγελία τῆς γέννησης.

Σήμερα, στό τελευταῖο μισό τοῦ 20οῦ αιώνα, ζοῦμε κι εμεῖς σέ μιά περίοδο κοινωνικῆς αποσύνθεσης. Οἱ παλιές τάξεις καταρρέουν, οἱ παλιές αξίες αποσυντίθονται, οἱ κυρίαρχοι θεσμοί – πού αναπτύχθηκαν τόσο προσεκτικά από δύο αἰῶνες καπιταλιστικῆς εκμετάλλευσης – φθίνουν μπροστά στά μάτια μας. Σάν τούς προγόνους μας τῆς Αναγέννησης, ζοῦμε σέ μιά εποχή δυνατοτήτων, γενικοτήτων κι επίσης ερευνοῦμε κι εμεῖς αναζητώντας μιά κατεύθυνση απ' τά πρῶτα φῶτα πού εμφανίζονται στόν ὁρίζοντα. Δέν αρκεῖ, νομίζω, νά ζητήσουμε απ' τόν αναρχισμό νά ελευθερωθεῖ ἁπλά ἀπ' τά δεσμά τοῦ 19ου αιώνα καί νά εκσυγχρονίσει τίς θεωρίες του σύμφωνα μέ τίς ανάγκες τοῦ 20οῦ αιώνα. Σέ μιά εποχή τέτοιας αστάθειας, κάθε δεκαετία συντομεύει μιά γενιά αλλαγῆς κάτω ἀπό σταθερές συνθῆκες. Θά πρέπει νά κοιτάξουμε ακόμα μακρύτερα, στόν αιώνα πού ἔρχεται. Δέν μποροῦμε νἆμαστε ὑπερβολικά φειδωλοί στήν αποδέσμευση τῆς φαντασίας τῶν ανθρώπων.

ΜΑΡΡΑΙΗ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ

Σημειώσεις

1. Σάν παραδείγματα αὐτῆς τῆς ἄποψης, παρόλο πού προέρχονται ἀπό ὁλότελα διαφορετικές πηγές, βλέπε: «Ἡ Οἰκολογία κι ὁ Σοσιαλισμός» τοῦ Μισέλ Μποκέ, (Ἀντρέ Γκόρτζ), Sous le drapeau du Socialisme, No 58, «Beyond Repair» τοῦ Μπάρρυ Βάισμπεργκ (Beakon Press, Boston 1971) στό Nouvel Observateur, No 397 – βλέπε ἰδιαίτερα τό κεφάλαιο 6, «Ἀνάπτυξη, Τεχνολογία κι Ἀνθρώπινη Ἐπιβίωση», τοῦ Φρέντ Φέλμαν, (Διεθνής Σοσιαλιστική Ἐπιθεώρηση, Σεπτέμβρης 1972). Θά πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀπό μέρους τοῦ Βάισμπερκ ἀποδοχή τῆς σοσιαλιστικῆς παραγωγῆς σά λύσης στό πρόβλημα τῆς μόλυνσης πού ἀντιμετωπίζουν οἱ Ε.Σ.Σ.Δ., Κίνα καί Β. Κορέα, ἐναλλάσσεται μέ τίς πιό εκτεταμένες (καί πιό ρεαλιστικές) προτάσεις του γιά τίς Ε.Π.Α.

2. Τό Κεφάλαιο, Τόμος Α', σ. 505 (Ἔκδοση Μόσχας)

3. Τά γεγονότα αὐτά σχολιάζονται στό «Παίζοντας Ρωσσική Ρουλέττα μέ τούς Βιοχημικούς Κύκλους» καί στήν «Κρίση τοῦ Περιβάλλοντος, Yale University Press, 1970.

4. Βλέπε ἐκτενή παραδείγματα στό βιβλίο τοῦ Μπάρρυ Κόμμονερ, «The Closing Cycle», Jonathan Cape 1972.

5. Βλέπε ἰδιαίτερα τό «Νέο Βιομηχανικό Κράτος, τοῦ Τ.Κ. Γκαλμπραίηθ (Ἑλληνική ἔκδοση, Ἐκδόσεις Παπαζήση).

6. Γκαλμπραίηθ, στό ἴδιο, Κεφάλαιο 32.

7. Ἀναφέρεται στό ἄρθρο «Πυραυλοφόρα ὑποβρύχια κι Ἐθνική Ἀσφάλεια», τοῦ Χέρμπερτ Σκόβιλλ (Scientific American, Ἰούνης 1972). Γιά συνεισφορές ἀναφορικά μέ τή διαμάχη πάνω στά ἀντιβαλλιστικά συστήματα πυραύλων, βλέπε τό ἄρθρο τῶν Γκάρβιν καί Μπέθ (Scientific American, Μάρτης 1968), γιά τό ἀσύμφορο τῆς υἱοθέτησης τῆς μεθόδου M.I.R.V., βλέπε τό ἄρθρο τῶν Ράθτζενς καί Κριστιακόβσκυ (Scientific American, Γενάρης 1970).

8. Κόμμονερ, στό ἴδιο, Κεφάλαιο 10.

9. Γιά λεπτομέρειες ἀναφορικά, μέ τήν «κρίση τῶν ἐντομοκτόνων», βλέπε τό «Environment», Mc. Gauli, Ἰούλης-Αὔγουστος 1971.

10. Κόμμονερ, στό ἴδιο, Κεφάλαιο 8.

11. Ἀναφέρεται στήν κριτική τοῦ Ἴλιτς, πού δημοσιεύτηκε στήν Οἰκονομική Ἐπιθεώρηση τοῦ Χάρβαρντ ἀπό τό Χ. Τζίντις, στά 1972.

12. Ἐπιφυλλίδα τῆς Ἰζβέστια· ἀναφέρεται στόν Κόμμονερ, κεφάλαιο 11.

